

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

İLHÂD KAVRAMI VE KUR'ÂN'A İLHÂDÎ YAKLAŞIMLAR

MUSTAFA MUTLU HALICI

YÜKSEK LİSANS

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali BİNOL

HAZİRAN – 2023

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İLHÂD KAVRAMI VE KUR'ÂN'A İLHÂDÎ YAKLAŞIMLAR

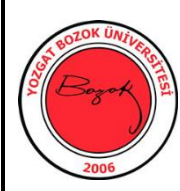
MUSTAFA MUTLU HALICI

YÜKSEK LİSANS

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ali BİNOL

HAZİRAN – 2023

YOZGAT

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU

T.C.

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Enstitümüzün Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Mustafa Mutlu HALICI'nın hazırladığı “İlhâd Kavramı ve Kur’ân’a İlhâdî Yaklaşımlar” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 10/05/2023 Çarşamba günü saat 13:00'da yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ÇALIŞKAN
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Müzekkir KIZILKAYA
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ali BİNOL
(Danışman)

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdığı yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahrîfat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mustafa Mutlu HALICI

10/05/2023

ÖN SÖZ

Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'in indirilmesiyle başlamış ve o günden bugüne kadar her dönemde önemini korumuştur. Bununla birlikte o, tarihin akışı içinde sürekli gelişme kaydetmiştir. Allah'ın, ilahî mesajını vahiyle gönderdiği ve diğer insanları uyarma, onlara öğretme, öğüt verme ve doğru yolu gösterme görevlerini verdiği Hz. Muhammed, vefatına kadar tebliğ, tenbîh ve tevbîh gibi yöntemlerle vazifesini yerine getirmiştir. Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yasaklamaları ve yapıldığında inananların faydasına olacak emirleri tefsir ederek tam anlamıyla uygulamış ve insanların öğrenmesini sağlamıştır. Hz. Peygamber'den sonra bazı âyetlerin tefsir edilmesinde dört halife, tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn görüşleri ve fikirleri esas alınmıştır. Tefsir ilmine günümüze kadar önemli sayıda ve çok kıymetli müfessirler hizmet etmiş ve bundan sonraki süreçte de bu ilimle uğraşanlar, Kur'ân-ı Kerîm'in daha iyi anlaşılması ve hasımlarına karşı onu müdafaa etmek için çaba gösterecektir. Özellikle Hz. Peygamber ve sahâbelerden sonraki dönemde nakledilen sağlam rivâyetlerle birlikte subjektif değerlendirmelere dayanan tefsirler de yapılmıştır. Müfessirlerin tefsir anlayışı genel olarak geleneksel usullere uygun şekilde olmuştur. Birçoğu hüsnü niyetle çağın insanının anlaması için tefsirler yaparken az sayıda kimse de geleneksel usulü terk edip yeri geldiği zaman hadîs-i şerifleri devre dışı bırakarak tefsir çalışmaları yapmışlardır. Bu çalışmalar esnasında bazıları kasıtlı olmak üzere bazıları da yeni tefsir ekolleri oluşturarak istemeden yanlış istikametlere sürüklenmişlerdir. Bu faaliyetler İslâm'ın ana esaslarıyla tenakuz içerecek boyutlara ulaşarak ilhâd hareketlerinin oluşmasına ve artmasına zemin oluşturmuştur. İlk dönemlerden günümüze doğru yaklaştıkça Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde önceki dönemlere göre daha çok ilhâda düşüldüğü görülmektedir.

Bu çalışmada, geçmişteki ve günümüzdeki ilhâdî tefsir örnekleri ve çeşitli ilhâdî yaklaşımlar bağlamında Türkiye'de ilhâd düşüncelerini inceledik. Çalışmanın amacı, ilhâd kavramının açıklanması ve bu yaklaşımların İslâm toplumundaki olumsuz etkilerinin anlatılmasıdır. Çalışma konusunun belirlenmesinden son aşamasına kadar bilgi ve fedakârlığını esirgemeyen ve her anlamda katkı sunan çok kıymetli danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Ali BİNOL'a teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa Mutlu HALICI

Yozgat 2023

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

İLHÂD KAVRAMI VE KUR'ÂN'A İLHÂDÎ YAKLAŞIMLAR

MUSTAFA MUTLU HALICI

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞR. ÜYESİ ALİ BİROL

Hz. Muhammed'e Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla gelen ilk vahiyden sonra Hz. Ebu Bekir zamanında iki kapak arasında derlenen mushaflar Hz. Osman zamanında çoğaltılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm, indirildiği andan itibaren günümüze kadar kendisine inanan bütün insanlara yol göstermiş, ahiret hayatını kazanmak üzere dünya hayatında yapılması gereken kural ve kaideleri bildirerek insanın oradaki durumları hakkında hükümler koymuştur. Allah, dünyada, göndermiş olduğu helal ve haramlara dair kurallara uyulması halinde daha güzel bir ahiret hayatı bahşedeciliğini bildirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'e göre ahirette yaşanacak hayat dünya hayatında yapıp edilenlerin karşılığı olacaktır. Ahiret hayatında Allah'ın, rızasını kazanarak iyi mertebelere ulaşmak için emrettiği fiil ve davranışlar yerli yerince uygulanmalıdır. Bu nedenle emredilen hususların tam anlamıyla uygulanması için kastedilen manaların layık olduğu şekilde anlaşılması gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in ilk müfessiri ve uygulayıcısı Hz. Peygamber, vefatından sonra ise uygulamaları devam ettiren ve bize aktaran, kendisinden sonraki iki nesil olmuştur. Bu dönemden sonra, Allah'ın bilinmeyen bir şeyin peşine düşülmemesi ve bilgisiz hüküm verilmemesini emretmesine rağmen İslâm'ın ana unsurlarını kendi görüşlerine göre te'vil ederek İslâmiyeti tahrip etmek isteyen bazı kimseler olmuştur. Bu çalışmada ilahî vahyin, günümüze kadar çeşitli dönemlerde birçok sebebe bağlı olarak bazen menfî duygularla bazen de görüş farklılıklarından dolayı ilhâdî yöntemlerle gerçek anlamından saptırılması hususu değerlendirilmiştir.

2023, x + 101 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Allah, Ateizm, İlhâd,

ABSTRACT

MASTER

THE CONCEPT OF ATHEISM AND ATHEISM APPROACHES TO THE QURAN

MUSTAFA MUTLU HALICI

**YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
SCHOOL of GRADUATE STUDIES
BASIC ISLAMIC SCIENCES**

SUPERVISOR: ASST. PROF. DR., ALİ BİNOL

After the first revelation to the Prophet Muhammad by Allah through Gabriel, it is reported in the hadiths that the mushafs compiled between the two covers in the time of Abu Bakr were reproduced during the time of Hz. Osman. The Holy Qur'an has guided all the people who believe in it from the moment to it was revealed until today, and has made judgments about the conditions of man there by stating the rules and precepts that must be made in the life of this world in order to earn a living in the afterlife. Allah has declared that he will bestow upon a better life in the afterlife. if the rules regarding the halal and forbidden things, He has sent, are obeyed in this world. According to the Holy Qur'an, the life of this world contains the content of the things to be experienced in the afterlife. The actions and behaviors commanded by Allah in order to attain good ranks by gaining their consent in the Hereafter should be properly implemented. Therefore, in order to apply the commanded issues to be fully implemented, the intended meanings must be understood as they deserve. He was the one, the first commentator and practitioner of the Holy Qur'an, the Prophet, and it was the next two generations that continued their practices and transmitted them to us. After this period, despite Allah's commanding that nothing unknown should be pursued and judgment should not be given without knowledge, there were those who wanted to destroy Islam by commenting the main elements of Islam according to their own views. In this study, the issue of divinely revelation being distorted from its true meaning by divine methods due to many reasons in various periods up to the present day, sometimes by negative emotions and sometimes due to differences of opinion has been evaluated.

2023, x + 101 Pages

Keywords: Commentary, Qur'ân, Allah, Atheism, Heresy

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAY SAYFASI.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	x
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
1.2. Araştırmanın Amacı.....	2
1.3. Araştırmanın Metodu.....	3
1.4. Araştırmanın Kaynakları.....	3
2. TEFSİR ve TE’VİL’in TANIMI	6
2.1. Tefsir	6
2.2. Te’vîl.....	8
2.3. Tefsir ve Te’vil Arasındaki Farklar	10
2.4. Tefsir Çeşitleri	11
2.4.1.Rivâyet Tefsirleri.....	12
2.4.2.Dirâyet Tefsirleri	14
2.4.3. İlhâdî Tefsirler	17
2.5. Kur’ân-ı Kerîm’de Değişme-Değiştirme ile İlgili Bazı Kavramlar	20
2.5.1. Tağyîr	20
2.5.2. Tebdîl.....	23
2.5.3. Tahrîf	24
2.6. Şirk, İnkâr ve Küfr Kavramlarının İlhâd Bakımından Mukayese Edilmesi	26
2.6.1. Şirk	27

2.6.2. İnkâr.....	28
2.6.3. Küfr	29
3. İLHÂD.....	31
3.1. İlâh Kavramı	31
3.2. İlâhın Konusuna Göre Çeşitleri	45
3.2.1. Allah'ın Varlığı Konusunda İlâh	45
3.2.2. Allah'ın Birliği Konusunda İlâh.....	46
3.2.3. Allah'ın İsimlerinin Değiştirilmesi Konusunda İlâh	47
3.2.4. Allah'ın İsmi ve Sıfatı Konusunda İlâh.....	48
3.2.5. Allah'ın Kıdem Sıfatı Konusunda İlâh.....	50
3.2.6. Allah'ın Benzeri Olmaması Konusunda İlâh	51
3.2.7. Peygamberleri İnkâr Konusunda İlâh.....	51
3.2.8. Peygamberleri Yalanlama Konusunda İlâh.....	54
3.2.9. Peygamberlerin Vasıflarını Çarpıtma Konusunda İlâh	55
3.2.10. Semavî Kitapları Kabul Etmeme Konusunda İlâh	56
3.2.11. Âyetler Hakkında İlâh	57
3.2.12. Âyetleri Yalanlama Yoluyla İlâh	59
3.2.13. Âyetleri Değiştirmek Yoluyla İlâh.....	59
3.2.14. Melekler Konusunda İlâh	60
3.2.15. Âhiret Gününe İnanmama Konusunda İlâh.....	62
3.3. İslâm Toplumlarda İlâhın Tarihi.....	63
3.4. İlâhın Sebepleri ve Zararları	70
3.4.1. İlâhın Sebepleri.....	70
3.4.2. İlâhın Zararları.....	76
3.5. İlâhın Batı'daki Karşılığı Ateizm	78
3.6. İlâh Örnekleri	79

3.6.1. İslâm'ın Arap'ların Millî Dini Olduğu ve Arap'lara Hitap Ettiği Hususu..	79
3.6.2. Kur'ân-ı Kerîm'in Hükümü Bugün Geçersizdir Demek.....	80
3.6.3. Salât ve Duanın Aynı Anlama Gelmesi Nedeniyle Namaz Kılmamak.....	82
3.6.4. Reenkarnasyon / Tenâsüh / Ruh Göçü	84
3.6.5. İlk Mâbed Kâbe'nin Saygınlığına Gölge Düşürmek	86
3.7. İlhâddan Kurtulma Yolları.....	87
4. SONUÇ.....	95
5. KAYNAKLAR.....	98

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
Çev	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed	: Editör
h.	: Hicrî
m.	: Milâdî
ö.	: Ölüm
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
vd.	: Ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği günden bugüne kadar bazı âyetler hakkında çeşitli sebeplere bağlı olarak aynı kelimeye farklı anlamlar veya âyetin gerçek anlamının dışında bir mana vererek istenen yöne çekilmeye çalışılmıştır. Hz. Peygamber hayatta iken akıllardaki sorulara gerek şifahî olarak gerekse kendisinin uygulamalarıyla derhal cevap alınabiliyordu. Onu bizzat gören ve müşterek hayatta birlikte yaşayan insanlar, mizacını, tavırlarını ve mevcut ortamı net olarak bildikleri için müspet manada tavır sergileyebiliyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'in indiği sırada sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan farklı anlayışlar bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği ölçüler doğrultusunda Allah'ın emir ve yasaklarına uyulması halinde, normal olmayan hayattan kurtularak daha iyi bir hayata kavuşacaklarını umuyorlardı. Bazı inkârcıların dışındaki kimseler, uygulamaları kabul etmiş ve kurallar bütününe dâhil olmuştur.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra muhtelif sebeplerle ortaya çıkan gruplar ve bazı faktörlerin devrede bulunması nedeniyle yaşanan hadiselerde görüş ve fikir birliği olmamıştır. Her grup kendi zaviyesinden bakarak olaylara çözüm yolu bulmaya gayret etmiş ve bu konu da yeni sorunların kapılarını aralamıştır. Birbirinin aksi düşüncelere sahip olan hizipler kendi görüşlerini büyük bir hararet içinde savunup, karşıt görüşlü olan diğer grubun müntesiplerine reddiye yaparak yeri geldiğinde ilhâd ve zındıklık gibi ağır ifadelerle suçlamışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli olaylar üzerine ve tedricen indirildiğini hatırdan çıkarmamak gerekmektedir. O dönemde oluşan ilhâdî yaklaşımların ve yaşanan bazı olumsuz tutumların bu dönemde de yaşanmakta olduğu görülmektedir.

Tarihte, toplumsal düzeyde yaşanan olumsuzluklar bazı ilahî cezalarla sonuçlanmıştır. Günümüzde yapılan bazı yanlışlıklara karşı modern hukuka göre beşerî cezalar uygulanabilmektedir. Allah'ın haklarına yönelik işlenen günahların cezasının ahiret hayatında görüleceği bir durum da söz konusudur.

Araştırmanın konusu, geçmişte ve günümüzde insanları ilahada sürükleyen düşünceler, bu yaklaşımların doğurduğu sonuçlarla birlikte âyet, hadis ve diğer kaynaklardan faydalanarak İslâm toplumunun ilhâdî hareketlerden nasıl kurtulabileceğinin yollarını aramaktır.

İlhâd ve benzer kavramların açıklanması ile aralarındaki ilişki, farklılık ve sonuç olarak götürdüğü nokta bakımından araştırmanın önemi ortaya çıkarılacaktır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Kur'ân-ı Kerîm ilk indirildiği yerde genel olarak Arap Yarımadasında özel olarak da Mekke civarında birçok inanç grupları bulunmaktaydı. Bunlar içinde Hristiyanlar, Yahudiler, yıldızlara tapınan Sabîiler, Putperstler ateşe tapınan Mecusîler bulunmaktaydı. Bu gruplar içinde Yahudiler Üzeyir'in, Hristiyanlar da Hz. İsâ'nın Allah'ın oğlu olduğunu söylemişlerdi. Ehl-i kitap olarak nitelendirilen bu kimseler Hz. Mûsa ve Hz. İsâ'ya indirilen hak dini tahrîf ederek Yahudiliğin ve Hristiyanlığın bugünkü haline gelmesine önayak olmuşlardır. Aynı zamanda Allah'ın birliğine inanan ve hiç müşrik olmayan Hz. İbrahim'in dini olan hanîflik de bulunmaktaydı. Aslına uygun olmayan bir şekilde yorumlayarak Hz. Mûsa ve Hz. İsâ'ya indirilen hak dini bozmaları nedeniyle Allah'ın, hanîflik dinine inanmalarını emretmesine muhatap olmuşlardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlara doğru yolu göstermek için inanç, ahlak, gayb ve kıyamet gibi konularda âyetler bulunmaktadır. Kendine özgü cevâmiu'l-keîm anlatım tarzı ile düşündürmek için bazen soru sorarak, öğüt vererek, itap ederek, bazen de önceki kavimlerin yaptıkları ve yaşadıkları musibetleri örnek vererek, kıyamet, cennet ve cehennem tasviri yaparak inanmayan insanları ikna yoluna gitmiştir. Müfessirler, insanların inanmamasına neden olan akıl ve kalplerindeki evham, itham, iftira ve şüpheleri izale etmek üzere Kur'ân-ı Kerîm'i maksadına uygun şekilde cevaplar vermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'i bu niyetle tefsir eden kimseler dışında kendi amaçlarına uygun şekilde âyetleri eğip bükerek tefsir eden bâtil düşünceli insanlar da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'i çıkarları nedeniyle tefsir eden bu insanlar genelde mezhep aidiyeti ile tefsir ederek ilhâdî hareketlerle İslâm bünyesine fesat karıştırmışlardır.

Çalışmada, ilhâd kavramının ve ilhâd hareketlerinin Kur'ân-ı Kerîm'deki örnekleri ile açıklanması, şirk, inkâr ve küfür kavramların açıklanması, ilhâdın etkileri ve bu yaklaşımların İslâm toplumundaki olumsuz yansımalarının anlatılması amaçlanmıştır. Bu kavramların ortaya çıktığı süreçler ve konular değerlendirilerek neden olduğu karmaşanın Türkiye'de ve şahsi düşünce dünyamızdaki açtığı hasarın ortaya konulmasıyla birlikte çıkış yollarının aranması hedeflenmektedir.

1.3. Araştırmanın Metodu

Çalışmada klasik eserler üzerinde araştırmalar yapılarak konumuzla ilgili kavramlar arasında karşılaştırmalı analiz yöntemi takip edilmiştir. Çalışma konusuna dair tefsirler, makaleler ve tezler üzerinde araştırma yapılmış, karşılaştırma metodu ile şirk, küfür ve inkâr arasındaki farklar ve benzerlikler ortaya konmuştur. İlhâdın ortaya çıkma sebebi ve gerek Türkiye’de gerekse yurt dışındaki yansımaları değerlendirilmiştir.

Bu çalışma iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde tefsir ve tanımına ikinci bölümde ilhâd ve felsefedeki benzeri kavramların tanımlarına, ilhâdın tarihsel dönemlere göre çeşitlerine, klasik ve çağdaş tefsirlerin kısa tanıtımına, Kur’ân-ı Kerîm, hadisler ve tefsirler üzerinden ilhâdın önemine, ilhâd sayılabilecek konularda mezheplerin görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde tefsir ve te’vil’in tanımı, ortaya çıkışı, sebepleri ve tehlikeleri ile birlikte ilhâddan kurtulma yolları konusu işlenecektir.

1.4. Araştırmanın Kaynakları

İlhâd konusu ile ilgili yapılan araştırmalarda, özellikle ilhâdî tefsir olarak yazılmış bir esere rastlanmamıştır. İlhâd konusu için İbn Kesîr’in *Tefsîrul-Kur’âni’l-‘azîm*, Fahreddin er-Râzî’nin *Tefsîr-i kebîr*, Zemahşerî’nin *Keşşâf*, Taberî’nin *Câmi’u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân*, Semerkandî’nin *Bahrü’l-‘ulûm*, Sâbûnî’nin *Saffetü’t-tefâsir*, Şevkânî’nin *Fethu’l-kadîr*, Zühaylî’nin *Tefsîrü’l-münîr*, Derveze’nin *Tefsîrü’l-hadîs*, Diyanet İşleri Başkanlığının *Kur’ân Yolu* isimli tefsirleri üzerinde araştırma yapılmıştır. Sözlük olarak Fîrûzâbâdî’nin *Kâmûsü’l-muhît*, İbn Manzûr’un *Lîsânu’l-‘Arab*, İsfahânî’nin *el-Müfredat fî ğaribil Kur’ân*, *TDV İslâm Ansiklopedisi* ve Mehmet Doğan’ın *Doğan büyük Türkçe sözlüğü* kullanılmıştır. Âyetlerin anlamları Diyanet İşleri Başkanlığının mealleri ve tefsirinden alınmıştır. Bu çalışma yapılırken ilhâd kavramına yer veren kitaplar, tezler ve muhtelif makalelerden de yararlanılmıştır. İlhâd kavramı ile ilgili yazılan eserler ve kavramı ihtiva eden kitaplar bulunmaktadır. İsmail Cerrahoğlu’nun *Tefsir tarihi* isimli kitabı iki cilt halinde yayımlanmış, ikinci cildi tefsir türlerini ve tefsir hareketlerini konu edinmiştir. Bu cildin 312-332. sayfaları (20 sayfa) ilhâdî tefsirlere ayrılmış ayrıntılı ve sayıca çok ilhâd örneği verilmiştir. Yazarın bir diğer eseri de *Tefsir usulü* olup, kitapta Kur’ân-ı Kerîm ve tefsir tarihi anlatılarak 299-303. sayfalar arasında ilhâdî tefsirlere örnekler verilmiştir. Eserlerde ilhâd kavramı açıklanarak geçmişten günümüze kadar yurt içinde ve yurt dışında ilhâdî hareketlere örnekler verilmiştir.

Yapılan araştırmalar neticesinde ilhâd konusunda yazılmış Türkçe doktora tezine rastlanmamıştır. Ancak içeriğinde ilhâdî kavramların geçtiği doktora tezleri incelenmiştir. Muhammed Bedirhan'ın *Abdülğani nablusî'nin vahdet-i vcd müdafaa'sı* isimli doktora tezi, vahdet-i vcd sfîlerine karşı yapılan ilhâd ve zendeka suçlamaları ve vahdet-i vcd sfîlerin tasavvufun meşryetini kanıtlamaya çalışmaları üzerine hazırlanmıştır. Tezde 576-582. sayfalar arasında ilhâd kavramı ile ilhâd ve zendekaya yol açan inançlar belirtilmiştir. Yasin Uluşaş'ın *İslam düşüncesinin teşekkül döneminde mucize anlayışları* isimli doktora tezi ise ilk dönem mucize tasavvurları, nübüvvetin gereksiz olduğunu öne süren inkârcılara ve kendi peygamberlerinin gösterdiği hissî mucizeleri Hz. Muhammed'in göstermediğini iddia edenlere karşı ilim adamları ve kelamcıların görüşlerini içermektedir. Nübüvvetle beraber ilhâda konu olan mucizenin tanımı yapılarak bazı grupların mucize algısı değerlendirilmiş, aklî mucize olan Kur'ân-ı Kerîm ile birlikte hem metin hem de senet yönü ile rivâyetlerin değerlendirilerek doğrulanması halinde mucizenin kabul edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ulaşabildiğimiz kadarıyla "ilhâd" kavramı ile ilgili olarak 6 yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Mahmood Khalid Hussein'in hazıladığı *Usl'd-dn'de Muhammed Said Ramazan el-Btî'nin mlhitlere reddiyesi* isimli tez Arapça olarak hazırlanmıştır. Bu tezde ilhâd kavramı ve ilhâdın felsefe ve diğer sosyal oluşumlar ile olan ilişkisi incelenmiş olup Muhammed Said Ramazan el-Butî'nin materyalizm, marksizm, darwinizm, varoluşluk, masonluk, laiklik ve sosyalizm gibi ilhâdî akımlara yaptığı reddiyeler değerlendirilmiştir. Salahaddin Ahmed Resul tarafından Arapça olarak hazırlanan *İlhâd ve felsefi kökleri* isimli tezde ilhâd kavramı ve ilhâdın felsefeyle olan ilişkisi incelenmiştir. Arapça olarak hazırlanan Jameel Khudhur Ameen'in *Zhret 'l-ilhâdi ve Eseruhu 'Ale 'l-mctema' (el-İrku Nemzecen) dirsetun tahlîliyyetun meydniyyetun* isimli tezde ilhâd kavramı, ilhâdın Kur'ân-ı Kerîm'deki anlamları, Doğu'da ve Batı'da ilhâdın tarihi incelenmiş ve Irak özelinde ilhâdî durum değerlendirilmiştir.

Erkin zdemir tarafından, *Osmanlı toplumunda "seb", "ilhâd" ve "tanrıbilmezlik"ın görünürlüğü* isimli tez, edebî metinler ve halk anlatıları yardımıyla erken modern Osmanlılar döneminde Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm ve İslâmî değer yüklenmiş kişilere yapılan svgler ile bazı kimselerin ilhâd sayılan fiilleri üzerine hazırlanmıştır. İlhâd kavramını muhtevî bir başka yüksek lisans tezi de Mustafa Erdemli tarafından hazırlanan *Mühimme defterlerine göre Kann Sultan Süleyman ve II. Selim Dönemi Kızılbaş hareketleri* isimli tezdır. Tez, Kann Sultan Süleyman ve II. Selim Dönemlerindeki Kızılbaş hareketleri nedeniyle

uygulanan hukukî müeyyideler üzerine hazırlanmıştır. Bu müeyyideler bazı suçlarla birlikte ilhâd suçu işleyen kimselere de verilmiştir. Tezin 20. sayfasında ilhâd tanımına yer verilmiş olup mücrimlerin hangi suçu işleyerek mülhid oldukları tezde belirtilmemiştir. Songül Akman'ın *Yeni ilm-i kelâm döneminde nübüvvet savunusu* isimli tez, ilhâdî düşüncelerden olan peygamberlik müessesinin gereksizliğini, Kur'ân-ı Kerîm'in insan ürünü olduğunu, Hz. Peygamber'in geleceğinin müjdelenmediği ve bir mucizesinin olmadığını belirten görüşe karşı nübüvvetin kelâm ilmi açısından savunulması üzerine hazırlanmıştır.

Araştırmalar sonucunda çalışmaya konu olan kavramları içeren makaleler de bulunmaktadır. İsmail Cerrahoğlu'nun, *Tek-Dav İslâmî Araştırmalar dergisinde* yayımlanan *İlhâd kelimesinin anlamı ve memleketimizdeki ilhad hareketleri* konulu makaleden yararlanılmıştır. Mustafa Öztürk'ün, *İslâmî Araştırmalar dergisinde* *Tefsir ve te'vil karşılığının tarihsel ve epistemolojik kökeni* isimli makaleden istifade edilmiştir. Birbirine yakın anlamda kullanılan mülhid ve zındık kavramları için, Rıza Tevfik, Fuat Aydın, Mehmet Özşenel tarafından yazılan ve Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi dergisinde yayımlanan *Ateizm, zındık, zendaka, mülhid, ilhad* isimli makaleden yararlanılmıştır. İstifade edilen diğer bir kaynak ise Halil İnalçık, İsmail E. Erünsal, Heath W. Lowry, Feridun Emecen ve Klaus Kreiser'den teşekkül eden neşir heyeti tarafından yazılmış *XV-XVI. Asır Osmanlı zendaka ve ilhad tarihine bir katkı* konulu makaledir.

2. TEFSİR ve TE'VİL'in TANIMI

2.1. Tefsir

Tefsir kelimesi, تفسیر, فسر veya سفر kökünden türetilen sözlükte bir şeyi açıklamak, ortaya çıkarmak ve kapalı bir şeyi açmak gibi manalarda kullanılmaktadır (Demirci, 2015, s. 19).

Lîsân'ül-'Arab'da, فَسَّرَ örtülü olanı açığa çıkarmak, müphem ve muğlak kelimenin anlamını ortaya çıkarmak demektir. İbnü'l-'A'rabî'ye göre tefsir ve te'vîl aynı anlamdadır (İbn Manzûr, 1993, 5/55).

Tefsir kelimesinin, سفر kelimesini oluşturan harflerin yerlerinin değiştirilmesi ile oluşan سفر kelimesinden de türetildiği belirtilmektedir. Kadının yüzünü açtığında yüzünün görünmesi ve başa sarılan sarığın baştan alınmasıyla başın görünür hale gelmesi gibi üzerinde engel olan bir perdenin kaldırılması halinde o şeyin ortaya çıkması anlamında kullanıldığı belirtilmektedir (Birişik, 2011, 40/281), (Zerkeşî, 1958, 2/148).

Allah tarafından indirilmiş olan Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dil kurallarına bağlı kalarak âyetlerin nüzul sebepleri de göz önünde bulundurularak kastedilen manaları ortaya çıkarmaya denir. Tefsirin ıstılahî anlamına gelince, müşkül olan lafızdan murâd edilen şeyi keşfetmektir (Cerrahoğlu, 2004, s. 214).

“Tefsir” sözün delâlet ettiği, anlatmak istediği şeyi açıklamak demektir (Râzî, 1999, 24/457).

“Onlar ne zaman bir talep ileri sürseler biz sana mutlaka kesin gerçeği ve en güzel açıklamayı bildiririz.” (Furkân 25/33) âyetinde geçen وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا / ...ve en güzel açıklama âyeti onlardan daha güzel açıklamayı yani, onların bâtıla örnek vermek tarzındaki acayip sorularından daha doğru manayı getirmek demektir (Zühaylî, 1991, 19/56).

Zehebî'ye (ö. 1398/1977) göre tefsir lügatta, izah ve tebyin etmek anlamlarına gelmektedir. وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا lafzının ayrıntılı olarak açıklanması anlamına geldiğini söylemiştir (Zehebî, 1961, 1/12).

Lügatta kelimenin anlamını görünen manasına yönlendirmektir. Kelimenin aslı تَفْسِيرَةٌ olup, tıpta doktorun az bir suyu analiz ederek hastanın hastalığını teşhis etmek anlamına gelmektedir. Müfessirin âyetin durumunu, anlamını, kıssaları ve iniş sebebini açıklaması

buna benzemektedir. İstılahta tefsir, âyetin iniş sebepleri, kıssaların işaret ettiği anlamı, mekkî ve medenî olmasını muhkem-müteşâbih, nâsih-mensûh, hususi-umumi, mutlak-mukayyed ve mücmeli açıklayan ilimdir. Bazıları bu tanıma helal, haram, vaad-void, emir ve nehiy ve ibret ve misalleri eklemiştir (Zerkeşî, 1958, 2/147).

Süyûtî de (ö. 911/1505) tefsir kelimesinin, gün ağardığında أَصْفَرَ الصُّبْحُ şeklinde söylendiği gibi aydınlanma anlamına gelen السَّفَرُ kelimesinden maktûb (harflerinin yer değiştirmesi) olarak türetildiğini belirtmiştir (Süyûtî, 1974, 4/192).

Tefsir lûgat bakımından bazen duyusal açıklama yapmak bazen de makul manaların açıklanmasında kullanılır. Makul manaların kullanımı duyusal açıklamalara göre daha çoktur.

Âlimlerin birçoğunun tefsir tanımı farklı lafızlarla olsa da mana bakımından tamamının bir anlamda toplandığı görülebilir. Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin nasıl telaffuz edileceğini, anlamlarını, sarf ve nahiv açısından kastedilen anlamları araştıran ve tamamlayan bir ilimdir. Zerkeşî'ye (ö. 794/1392) göre tefsir Allah tarafından Hz. Peygamber'e indirilen kitabın anlamlarını açıklama ve hükümlerini ortaya koyan ilim dalı olduğunu belirtmektedir. Bazılarına göre de insan gücünün yettiği kadarıyla Allah'ın kastettiği şeylerin anlaşılması için Kur'ân-ı Kerîm'deki lafızları açıklamaya çalışan bir ilimdir (Zehebî, 1961, 1/12).

Allah'ın, indirmiş olduğu kitabının kulları tarafından anlaşılması için içlerinden çıkan bir peygamber (Bkz. Bakara 2/151) ve kendi dilleri olan Arapça (Zuhruf 43/3) olarak gönderildiği âyetler ile belirtilmiştir. İnananlar da nâzil olduğu andan itibaren Hz. Peygamber'in kılavuzluğu ve önderliği eşliğinde anlamak üzere gayret sarf etmişlerdir. Hz. Peygamber döneminde âyetler diğer âyetlerle veya Hz. Peygamber'in sözleriyle tefsir edilmiştir. Ancak, asırlar ilerledikçe Kur'ân-ı Kerîm'in konularını, gayesini, zahirî ve batınî anlamlarını bilmek için farklı metotlar ve tefsir türleri ortaya çıkmıştır. Bununla Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması ve hayatımıza yansıtılmasını kolaylaştırmak hedeflenmiştir.

Tefsir ilminin müdevven ilim olup olmadığı konusunda iki görüş bulunmaktadır. İlimlerin araştırdığı mevzu, cevabı aranan meseleler, küllî kaideler anlamına gelen ve problemleri çözmek üzere kullanılan delilleri içeren temel öncüller ile amaçlar bulunma şartını sağlamadığı için müdevven ilim sayılmamış, Kur'ân-ı Kerîm veya hadis ilimlerinden bir

fasıl olarak görülmüştür. Harezmî (ö. 232/847) ve Fârâbî (ö. 339/950) bu görüşün temsilcileridir.

Diğer görüş ise tefsirin, bahse konu ana şartları sağladığı için müdevven bir ilim sayılabileceği şeklindedir. İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Kâtip Çelebi (ö. 1067/1657) tefsiri müdevven, konu ve maksadından dolayı en şerefli ilim olarak görmüşlerdir (Baysal, 2015, ss. 221-242).

Allah'ın insanoğlunu bizzat muhatap alarak şerefleştirdiği Kur'ân-ı Kerîm, insanın aklî, hissî ve maddî bütün gücünü vakfederek anlamaya ve anlatmaya değer ve layık olması açısından âdemoğlunun sorumluluğunu bir derece daha artırmıştır.

Tefsir ilmi, tüm hikmetlerin menbağı ve her faziletin asıl kaynağı olan Allah'ın kelâmını konu edinmesi nedeniyle ilimlerin en şerefliisidir. Tefsir, insanın ebedî saadeti kazanmak üzere tutunulacak en sağlam tutumağa sımsıkı sarılmak için ihtiyaç duyduğu olgunluğa ulaştırmayı gaye edinmiştir (Süyûtî, 1974, 4/199).

2.2. Te'vîl

Te'vil kelimesi تَوِيل, اول kökünden gelip geri dönme manasına gelmektedir. Tef'il babı ise açıklamak, beyan ve etmek gibi manalara gelmektedir. İstilah olarak, zahiri mutabık olan iki ihtimalden birini reddetmektir (Cerrahoğlu, 2004, s. 214).

Lîsân'ül-'Arab'da, تَوِيل gerçeğe uygun olan iki ihtimalden birinin kabul edilip diğerinin reddedilmesi kastedilmiştir (İbn Manzûr, 1993, 5/55). اَوَّل dönüş demektir (İbn Manzûr, 1993, 11/32).

Zehebî'ye göre te'vil lügatta dönmek, râci' olmak anlamına gelmektedir. *Kâmûsü'l-muhî'te* de te'vilin dönmek ve rüya yorumu olduğunu belirtilmiştir. Bazıları da te'vilin siyaset manasına gelen اِيَالَة masdarından geldiğini söylemiştir. Bu da yorumlayanın sözü istediği gibi yorumlayıp istediği şekle sokması anlamını taşımaktadır (Zehebî, 1961, 1/14).

İstılahta te'vil selefe göre iki anlama gelmektedir. Birincisi ister kelâmın zahirine uysun ya da muhalif olsun kelimenin anlamının açıklanmasıdır. Mücâhid (ö. 103/721) ve Taberî (ö. 310/923) gibi ulema da bu tanıma göre tefsir ve te'vilin aynı anlama geldiğini düşünmektedirler. İkincisine göre te'vil, kelim ile kastedilenin bizzat kendisi olup

görüldüğü şekilde anlaşılmasıdır. Bazı muhaddis, fakih, mutasavvıf ve mütekellime göre lafzın bir delilden dolayı tercih edilen manada kullanılmasıdır (Zehebî, 1961, 1/15).

Te'vil lügatta اول kökünden gelmektedir. Kastedilen şeyin sonucuna ulaşmak demektir (Zerkeşî, 1958, 2/175). Örneğin يوم يأتي تأويله âyetinde onların işi ortaya çıktı demek olduğu gibidir.

İlk dönem lügat kitaplarında te'vil kelimesinin anlamının “sözün akıbeti” şeklinde olduğu belirtilmektedir (Şimşek, 2016, s. 47).

Hz. Peygamber, bulunduğu meclislerde Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılması için ashabına ilahî vahyi ayrıntılarıyla anlatır onlar da orada bulunmayanlara aktarırlardı. Bu şekilde tebeu't-tâbiîne kadar bilgiler ulaşmış oldu. Ancak, tefsir ve hadisin birbiriyle iç içe olduğu tâbiîn döneminde yani hicri 41 yılında Müslümanlar arasında fitne meydana gelince insanlar Şîi, Haricî ve bunun dışında kalan Ehl-i Sünnet isimli gruplara ayrılınca hadis uydurma faaliyetleri başladı. Tebeu't-tâbiîn döneminde bid'adçilerin ve sapkın zihniyetli insanların menfaatine yarayan rivâyetler uydurulmuştur. Bu şekilde sahâbe ve tâbiîne olan güveni yok edecek durumlara gelene kadar yapılmıştır (Yıldırım, 2017, ss. 31-32).

İmam Mâtürîdî'ye (ö. 333/944) göre te'vil, bir söz Allah'tan başkasının sözü olsaydı falanca anlamlara gelir demektir. Yani, sözün muhtemel olan başka anlamlara yönlendirilebileceği imkânı bulunmaktadır. Kişi, tefsirde olduğu gibi “Allah'ın muradı ve kastı budur.” tarzında açıklama yapmayacağı için te'vil yaparken ileri derecede bir sakındırma yapılmamaktadır (Mâtürîdî, 2005, 1/349).

Tefsir ve te'vil kavramları İmam Mâtürîdî'nin “*Te'vîlât*” isimli eserini telîf edene kadar aynı anlamda kullanılmıştır. Bu nedenle de dirâyet tefsirinin ilk müellifi sayılmaktadır.

Tefsirler, sahâbe-i kiramdan bugüne kadar sahih hadislerle desteklenerek Müslümanların Kur'ân-ı Kerîm'i anlamasını kolaylaştırmıştır. Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in dönemine yakın yazılan tefsirler biraz daha açıklayıcı ve sağlıklıdır. Çünkü zamanla, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan tefsir ekolleri ve mezhep çekişmeleri yüzünden kendi lehlerine yarayacak şekilde te'villerin yapılması anlamların çeşitlenmesine sebebiyet vermiştir.

2.3. Tefsir ve Te'vil Arasındaki Farklar

Âlimler tefsir ve te'vil arasındaki farkı açıklama konusunda ve ikisi arasındaki ilişkiyi tanımlama hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bu fark ellerinde hidâyet nuru ve muvaffakiyet nuru arayanların haricindeki pek çok kimse için çözümlenmesi güç bir ikilem gibidir. Nîsâbûrî (ö. 730/1329 [?]), kendi zamanlarındaki müfessirlere te'vil ve tefsir arasındaki fark sorulsa doğru yolu bulamayacaklarını belirtmiştir. Bu durum, ihtilafın çıkış sebebinin delili ve sonucudur. Emin el-Hûlî'ye (ö. 1966) göre, bu ihtilafın asıl sebebi Kur'ân-ı Kerîm'in te'vil kelimesini kullanması ve usulcülerin bu kelimeye istilahî bir anlam yüklemesidir. Bununla birlikte te'vil kelimesinin mezhep ehli ve onların eserlerinde kullanımının yaygın olduğu bilinmektedir. Bazı mütekaddim uleması tefsir ve te'vilin eş anlamlı olduğunu belirtmişlerdir (Zehebî, 1961, 1/16).

Râgıp el-İsfahânî'ye (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) göre tefsir te'vil den daha umumidir; tefsir lafızlarda, te'vil ise manalarda kullanılmaktadır. Te'vil genelde ilahî kitaplarda kullanılır, tefsir ise ilahî ve diğer kitaplarda kullanılır. Tefsir lafızların müfret halinde, te'vil ise cümlelerde kullanılır. Tefsir garip lafızlarda ve onları açıklamada kullanılır. Örneğin *البحيرة والسائبة والوصيلة* kelimeleri veya *وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ* âyetinde olduğu gibi garîb kelimeleri açıklamak için kullanılabilir (Zehebî, 1961, 1/16).

Zehebî'ye göre te'vil bazen umumidir bazen hususi olarak kullanılır. Örneğin iman, bazen mutlak olarak tasdik etmek ve bazen de hususi olarak hak dini tasdik etmek demektir. Bazen de te'vil muhtelif manalar içeren müşterek lafızda kullanılır. Mesela *الجد والوجد* lafzının *وجد* lafzının *الجد والوجد*

الوجد anlamlarında kullanılması gibidir. İmam Mâtürîdî'ye göre tefsir, bir lafızdan kastedilenin “şudur” diye kesinleştirilmesi ve “Allah bununla şunu kastetmiştir” diye şahitlik etmek demektir. Şâyet bu anlama dair kesin bir delil var ise bu görüş sahihtir yoksa kendi görüşü ile tefsir yapmaktır ki bu istenmeyen bir şeydir. Te'vil etmek Allah'ın maksadına şahitlik etmeden ve kesin delil olmadan iki ihtimalden birini tercih etmektir. Bu anlatılanlara göre tefsir ve te'vil arasındaki farklar ortaya çıkmaktadır.

Ebû Tâlib es-Sa'lebî'ye (ö. 427/1035) göre tefsir mecazen veya hakikaten lafzın anlamını beyan etmektir. *صراط* lafzının *طريق* ile tefsir edilmesi örneğinde olduğu gibi mana vermektir.

Te'vil ise lafzın batınî (gizli) anlamını açıklamaktır. Te'vil, kastedilen mananın hakikatinden haber vermektedir tefsir ise kastedilen mananın ve delilinden haber vermektedir. Çünkü lafız

kastedilen manayı ortaya çıkarır böylelikle ortaya çıkaran şey delildir. Örnek olarak إِنَّ رَبَّكَ âyetinde لَبَّامِرْصَاد kelimesi Allah'ın emrini hafife almaya karşı bir uyarı ile te'vil edilmiştir. Allah'ın gözetlediğini belirtmektedir. Bu delilerin kesin olması lafzın lügattaki kullanımından farklı olarak kastedilen mananın açıklanmasını gerektirmektedir. Begavî (ö. 516/1122) ve Kevâşî'ye göre (ö. 680/1281) te'vil, âyetin öncesine ve sonrasına uygun bir şekilde olmak üzere kitap ve sünnete muhalif olmadan muhtemel olan mananın kullanılmasıdır. Tefsir ise âyetlerin nüzul sebepleri durumları ve kıssalarından bahsetmektedir. Bazılarına göre tefsir rivâyet ile te'vil ise dirâyet ile alakalıdır. Tefsir kelimenin kendisinden elde edilen manaların açıklanmasıdır. Te'vil ise işaret yoluyla elde edilen manaların açıklanması anlamını taşımaktadır. Müteahhirûna göre en meşhur olan görüş budur (Zehebî, 1961, 1/17).

Te'vil iki anlamdan birisinin bir delil ile tercih edilmesidir. Bu tercihin ise belirli bir ictihada dayanması gerekmektedir. Bu ictihada, lafzın Arap lügatındaki delalet ettiği anlamının siyak itibarıyla kullanımının ve Arap üslubunun bilinmesiyle ulaşılır.

Zerkeşî'ye göre tefsir ve te'vil arasındaki farkı ayırmak için birçok ıstılahî sebep bulunmaktadır. Nakledilen ile çıkarılanın (istinbat edilenin) farkının ortaya konulması gerekmektedir. Buna göre nakledilene itimat edilir çıkarılan da (istinbat edilen) dikkate alınabilir (Zehebî, 1961, 1/18).

İbn Kuteybe (ö. 276/889) Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili yazdığı eserlerden birisini *Tefsîru ġaribi'l-Kur'ân*, diğerini ise *Te'vîlu muşkili'l-Kur'ân* şeklinde isimlendirmiştir. Aynı müellifin eserlerinden birini tefsir diğerini te'vil diye isimlendirmesi onun her iki terimi de aynı manada kullanmış olduğuna delalet ettiği belirtilmiştir (Öztürk, 2001, ss. 78-79).

2.4. Tefsir Çeşitleri

Kur'ân-ı Kerîm muhteva, icâz ve belâgat yönünden çok kapsamlı olduğu için insana verilen akıl, kudret ve kuvvete rağmen insanı âciz bırakacak derecede mucizevî bir kitaptır. Allah'ın, insanların ve cinlerin bir araya gelmeleri halinde bile Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerini getiremeyeceği (Bkz. İsrâ 17/88) şeklindeki meydan okumasına karşı koyamamışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in her yönden zengin bir içeriğe sahip olması nedeniyle onu anlama ve tefsir etme konusunda müfessirler farklı yöntemler izlemişlerdir. Müfessirler,

Kur’ân-ı Kerîm’de garîb kelimeler, îrab, dinî hükümler ve kıssalar üzerinde durarak tefsirler yapmışlardır. Genel olarak tefsirler rivâyet ve dirâyet tefsirleri şeklinde iki kısma ayrılmıştır.

2.4.1.Rivâyet Tefsirleri

Bu tefsirler seleften nakledilen bilgiler ve eserlere dayanılarak yapılan tefsirlerdir. Bu tefsirler naklî tefsirler veya me’sur tefsirler olarak da adlandırılır.

Hiz. Peygamber’den sonra, müfessirin Kur’ân-ı Kerîm’in, sahâbelerin, tâbiîn ve onları takip eden tebeu’t-tâbiîn kaynaklıkları ile iktifa ederek yaptığı tefsirler rivâyet tefsiri olarak adlandırılmıştır. Tedvin devrinin başlamasıyla birlikte rivâyetler eserlerde toplanarak İbn Cüreyc (ö. 150/767) tefsiri gibi tefsirler yazılmıştır (Cerrahoğlu, 2004, s. 228).

Kur’ân-ı Kerîm İslâm dininin en önemli kaynağıdır. Zerkeşî’ye göre tefsir metotları içinde en güzel tefsir yöntemi Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsir etmektir (Zerkeşî, 1958, 2/175).

Kur’ân’ı Kur’ân ile tefsir etmeye Tarık sûresinin ikinci ve üçüncü âyetleri örnek verilebilir. *“Târik’in ne olduğunu sen ne bileceksin?”* (Tarık 86/2). Tarık sûresinin ikinci âyetinde *“Târik”* âyetinin ne olduğu belirtilmemiştir. Bu âyeti üçüncü âyette açıklamıştır. *النَّجْمُ الثَّاقِبُ “Karanlığı delen yıldızdır.”* (Tarık 86/3) şeklinde açıklanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’in âyetle tefsir edilmesinden sonra en güvenilir metot Hiz. Peygamber’in sünneti ve hadîs-i şerîfleri ile tefsir etmektir. Müslümanlar mücmel âyetlerin anlamlarını anlamak için Hiz. Peygamber’in açıklamasına ihtiyaç duymaktadır. Hiz. Peygamber وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ

الدِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ *“Sana da Zikr’i/Kur’ân’ı indirdik ki insanlara kendilerine indirileni açıklayasın.”* (Nahl 16/44) âyeti ile kendisine verilen görevi yerine getirmiştir.

وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ (En’am 6/59) *“Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır.”* âyetinde geçen mefatihi’l-gayb ifadesini Hiz. Peygamber, Abdullah b. Ömer’den rivâyetle Buhârî’de zikredilen şu hadis ile tefsir etmiştir: Gaybın anahtarları beştir; Kıyametin vaktine ait bilgi şüphesiz Allah katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse hangi yerde öleceğini de bilmez. Allah her şeyi hakkıyla bilendir, her şeyden haberdardır (Buhârî, İstiskâ 29).

Kevser sûresinin *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ* “Şüphesiz biz sana Kevser’i verdik.” (Kevser 108/1)

“Kevser” âyetinin ne olduğu açıklanmamıştır. Hz. Peygamber bu âyeti de cennette bulunan bir ırmak olarak açıklamıştır (Müslim, Salât 53).

Rivâyet tefsirinde, Kur’ân-ı Kerîm’in âyetle ve Hz. Peygamber’in sünneti ve hadîs-i şerîflerinden sonra sahâbe sözlerinin en önemli kaynak olması sahâbelerin Hz. Peygamber’i bizzat görmüş olmaları ve aynı havayı teneffüs etmelerinden kaynaklanmaktadır. Sahâbelerin, Kur’ân-ı Kerîm’in nüzulüne şahitlikleri nüzul sebeplerine de vâkîf olmalarına vesile olmuştur. Sahâbeler beşerî özellikleri, üstün anlayış ve kavrayış kabiliyetleri nedeniyle indirilen âyetleri zihnî ve kalbî olgunluklarıyla anlamışlardır. Tâbiîn tefsirleri tartışmalı olmasına rağmen senedi Hz. Peygamber’e veya sahâbeye ulaşıp ulaşmadığının iyi bir şekilde araştırılması gerekir. Tefsir ve hadisin iç içe olduğu başlangıç dönemlerinde kıssa ve haberlerin yalnızca ibret alınması için ayrıntısız olarak anlatıldığını müşahade eden sahâbeler ehl-i kitaptan hadiselerin tafsilatını bazı şartlar altında öğrenmek istiyordu. Bundan sonraki tâbiîn döneminde çok fazla sayıda insanın İslâm’a girmesi nedeniyle ehl-i kitaptan yapılan nakiller daha da yaygın hale gelmiştir. Tefsire karıştırılan İsrailiyat nakilleri, oturulan meclis ve mescitlerde bulunan insanların hoşuna gidecek ve gönlünü okşayacak şekilde anlatılıp sevgilerini kazanmak suretiyle dinleyenlerin ceplerinden bir şeyler koparmaya çalışılırdı (Yıldırım, 2017, ss. 34-35).

Sahâbeler Hz. Peygamber’in vefatından sonra Kur’ân-ı Kerîm ile baş başa kaldılar. Her ne kadar sarsılmaz imanları nedeniyle aklî delillere ihtiyaçları olmasa da aralarında bilgi, karakter ve fazilet bakımından farklılıklar nedeniyle Kur’ân-ı Kerîm’i anlama konusunda ihtilaflar bulunmuştur (Cerrahoğlu, 2004, s. 234).

Kur’ân-ı Kerîm’i anlama ve kavrama konusunda diğer sahâbelere göre öne çıkmış ve kendisinden sonraki nesle soru sorulmasa bile bütün âyetlerini tefsir ederek anlatan sahâbeler bulunmaktaydı. Bunlar içinde en büyük yere sahip olanlardan biri Abdullah b. Abbas’tır (ö. 68/687-88) (Şimşek, 2017, s. 41).

Süyûtî (ö. 911/1505), Hz. Ebu Bekir (ö. 13/634), Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Osman (ö. 35/656) Hz. Ali (ö. 40/661), İbn Mes’ûd (ö. 32/652-53), İbn Abbâs, Übey b. Ka’b (ö. 33/654 [?]), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Ebû Musa el-Eş’arî (ö. 42/662-63) ve Abdullah b. ez-Zübeyr’i (ö. 73/692) tefsir konusunda en meşhur on sahâbe olarak nitelendirmiştir (Süyûtî, 1974, 4/233).

Muksirûn sahâbelerden biri olan Abdullah b. Abbas Hz. Peygamber'in "Allahım, Onu dinde ince anlayışlı kıl ve ona te'vili öğret." duâsına nail olmuştur (Buhârî, İlim 17), (Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 30), (Buhârî, el-Vudû 10), (Sâbûnî, 2010, s. 86-87).

Hz. Ömer, *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ* "Allah'ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda toplumlarını helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi?" (İbrâhim 14/28) âyetini "Allah'ın nimetlerine nankörlük edenler Kureyş kâfirleridir. Onların nankörlükle karşıladıkları nimet Muhammed'dir. Helak yurdundan maksat ise Bedir günüdür." şeklinde tefsir etmiştir (Buhârî, Megâzî 7).

Süyûtî, İbn Teymiyye'den (ö. 728/1328) rivâyetle "insanların içinde tefsiri en iyi bilenler Mekke ehlidir, çünkü onlar Abdullah b. Abbas'ın ashabıdır." demiştir. Bunların içinde temayüz edenlerden birisi de Said b. Cübeyr'dir (ö. 94/713 [?]) (Süyûtî, 1974, 4/240).

Said b. Cübeyr *وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا* "Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır." (Al-i İmrân 16/44) âyetini "Haccetmeye gücü yeten kimseden maksat, bineği ve gidip gelinceye kadar yetecek miktarda yiyeceği bulunan kimsedir. Dolayısıyla bu kimsenin haccetmesi farzdır" şeklinde tefsir etmiştir (Taberî, 2001, 5/611).

İlk dönemlerde yapılan rivâyet tefsirlerinde rivâyetlerin senedi verilirken daha sonra senedlerin hazfedilmesi sebebiyle rivâyeti araştırma imkânı bulunmayan okuyucuyu senedlere dair bilgiden mahrum bırakmıştır. Bununla birlikte müfessirin her yaptığı tefsirde rivâyet nakletme zorunluluğu hissetmesi tutarlı veya tutarsız birçok rivâyeti nakletmesine neden olmuştur (Şimşek, 2017, s. 229).

Rivâyet tefsirlerinde isnadların hazfedilmesi, uydurma haber, israiliyatın girişi gibi çeşitli problemler bulunmaktadır. Bu problemler de tefsire ve müfessirlere olan güveni sarsmıştır. Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân fî te'vili ayi'l-Kur'ân* ve İbn Kesîr'in *Tefsîru'l Kur'ân'il 'azîm* isimli tefsirleri rivâyet tefsirlerine örnektir (Cerrahoğlu, 2004, ss. 228-231).

2.4.2. Dirâyet Tefsirleri

Müfessirlerin sadece rivâyetlere bağlı kalmayıp çeşitli bilgilere göre kendi görüşleri doğrultusunda yazdığı tefsirlere dirâyet tefsiri denilmiştir. Bu tefsirler re'y tefsiri ve ma'kûl tefsir olarak da adlandırılmıştır. Müfessirlerin sahâbelerden nakil yoluyla gelen eserler

yerine kendi icthadlarına dayandırarak yaptığı tefsirlerdir. Tefsir yaparken Arapça'yı, Arapların anladığı şekilde ve birbirleri arasında kullandığı hitap tarzı, zarurî olarak bilmesi gereken dilbilgisi kuralları, edebî sanatları, âyetlerin iniş sebebi, tefsir ve fıkıh usulü çerçevesinde icthad eder. Yani re'y rastgele bir görüş olmayıp doğru temeller üzerine oturtulan kaidelere dayandırılan icthaddır. Müfessirin aklına gelen her fikre göre tefsir yapması Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır. Tirmizî, hasen sahih olarak belirttiği hadîs-i şerifte “Kim bilgisiz veya kasıtlı olarak Kur'ân âyetleri hakkında konuşur ve hüküm verirse Cehennem'deki yerine hazır olsun” buyurulmuştur (Tirmizî, Tefsir 1). Şâriin emirlerine uygun ve aslî kurallara bağlı kalarak yapılan tefsirler meşru tefsir, kişinin şahsî isteklerine göre cahilâne yaptığı tefsirler ise bâtil tefsirler olarak isimlendirilebilir (Sâbûnî, 2010, ss. 184-186).

Dirâyet tefsirinin ilk müellifi İmam Mâtürîdî'dir. O, âyeti âyetle ya da sahih olan bir hadisle tefsir yapmıştır. Bununla birlikte tefsirinde sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden intikal eden rivâyetleri de nakletmiştir. Böylelikle hem tefsir hem de te'vil metodunu uygulamıştır. Âyetlerin lafzî ve zâhirî manalarından uzak durarak mecazî anlamlara öncelik vermiştir. Tefsirinde itikâdî ve fikhî mezheplere dair bilgiler vermiştir (Topaloğlu, 2015, ss. 19-28).

Râzî'nin *Mefatihü'l-gayb* ve Nesefî'nin *Medârikü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil* isimli tefsirleri dirâyet tefsirlerine örnek olarak gösterilebilir.

Tedvin döneminin başlamasıyla birlikte şifahen nakledilen rivâyetler derlenmiş ve mezheplerin de kurumsal yapıya kavuşmaları nedeniyle dirâyet tefsiri de gelişmiştir. Ancak, beşinci yüzyılda maruz kalınan Haçlı Seferleri ve altıncı yüzyıldaki Moğol istilaları gibi İslâm âleminde huzursuzluk meydana getiren ve kuşatan hadiseler Müslüman toplumu ilimde duraklama sürecine sokmuştur. Bu nedenle yeni fikirler üretmek yerine gelenek ve taklit dönemi başlamıştır. Gelenekçilere göre yapılacak yeni yorumlar İslâmiyet'i yıkmak isteyen dış güçlerin ajanlık faaliyetidir (Şimşek, 2017, ss. 41-43).

Çeşitli nedenlerle durgunluk yaşayan tefsir hareketi ictimâî ve siyasal cereyanların başlamasıyla birlikte oluşan aydınlanma ile XIX. asırda yeni tefsir anlayışlarına dönüşmüştür. Bunun sonucunda dirâyet ve rivâyet tefsirlerinin dışında mezhebî tefsirler, ilhâdî tefsirler, ilmî tefsirler ve ictimâî edebî tefsirler ortaya çıkmıştır (Cerrahoğlu, 2004).

Bu anlayışlara ek olarak, bilimsel, konulu, aksiyon ve dava, tasavvufî-işârî ve modernist tefsir ekolleri de doğmuştur (Şimşek, 2017, s. 8).

Hız. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan ve günümüze kadar gelen mezhepler muhafaza ettikleri görüşleri savunmak üzere eserler yazmışlardır. Özellikle Mutezile ve Şia mezheplerine ait eserler bulunmaktadır. Şia mezhebinden olan Batıniyye'nin asıl amacı İslâm'ı yıkmaktır. Batınî hareketler çeşitli yerlere göre farklı isimlerle anılsalar da gayeleri tamamen aynıdır. İsmailîler, Bahaîler ve Bâbîler gibi gruplar günümüzdeki batınî oluşumlardır. Batınî olarak isimlendirilmelerinin sebebi Kur'ân-ı Kerîm'i zahirî anlamlarına göre değil de âyetleri kendi menfaatlerini ön planda tutacak şekilde tefsir etmeleridir (Cerrahoğlu, 2004, ss. 295-298).

Bu tefsirler içinde çalışmaya konu olan ilhâdî tefsirler üzerinde özellikle durmak gerekmektedir. Bazı insanlar veya gruplar İslâmiyet'in başlangıcından beri yüce İslâm dinini yıkmak için Kur'ân-ı Kerîm'i kendi arzularına göre geliş güzel bir şekilde yorumlamışlardır. Bu çabalar geçmişte olduğu gibi günümüzde de devam etmektedir. Felsefî fikirlere sahip olup İslâmiyet'i ayıplayan ve filozofları peygamberlerden üstün gören kimseler tarafından yürütülmektedir. Zehebî'ye göre İslâmiyet'i yıkmak amacıyla Kur'ân-ı Kerîm'i inkâr ederek veya bazı âyetleri menfî yorumlamak suretiyle gayelerine ulaşmak istemektedirler. İlâd İslâm'ın ana unsurları olan iman, Allah, kitap, din, peygamber, ahiret ve gaybî meseleleri hiç kabul etmemek veya onları tağyîr, tebdîl, tahrîf ve tahrîp etmekle olur. Mesela, Kur'ân-ı Kerîm'i çöl nizamı olduğunu, Hız. Peygamber'i çöl bedevîsi olduğunu ve Kur'ân-ı Kerîm'i Hız. Peygamber'in yazdığını söylemek veya düşünmek ilhâdî düşüncelerden bazılarıdır.

Genel olarak İslâmiyet'in tahrîf edilmesi için gayret gösterenlerin müsteşrikler olduğu anlaşılabilir ama dalaletle sapmış ve kendisini Müslüman olarak tanımlayan, millî veya siyâsî görüşlerini ön plana çıkaran bazı insanların olduğunu anlayışla karşılamak mümkün değildir. İslâmiyet'i hedefine koyan en korkunç grup Müslüman görünen ve Avrupaî kaynaklardan beslenerek ilhâdî hareketler içinden bulunanlardır (Cerrahoğlu, 1986, ss. 5-8).

İslâm, uzun zamandan beri ona karşı tuzak kuran, ellerinden gelen her türlü hile yapan ve yıkıcı yöntemlerle onu yok etmeye çalışan insanlarla çevrilmiştir. Kötü niyetlerine ulaşmak için, Kur'ân-ı Kerîm'in hidâyetiyle, ruhları arındıran ve aydınlatıcı hedefiyle çelişen, sıhhatine uygun olmayan yönüyle yorumlamaktadırlar. İslâmiyet, ilk zamanlarından beri hidâyet kaynağı olarak ve ruhları temizlemekle müşerreftir. Kur'ân-ı Kerîm hakkında, bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm'in meşru tefsirinin dışında, kendi arzu ve heveslerine göre saçma sapan görüşlerle tefsir edenler ortaya çıkmıştır. Bu tefsirler aldatılan kamuoyu tarafından da kabul görmüştür (Zehebî, 1961, 2/383).

2.4.3. İlâhî Tefsirler

Allah'ın varlığı ve birliği ile birlikte İslâm'ın esaslarını inkâr ederek, âyetleri değiştirerek, âyetleri kendi düşüncelerine göre gelişi güzel yorumlayarak doğruyu ve gerçeği yansıtmayan bir tarzda İslâm'ı yıkmaya dönük tefsirler ilhâdî tefsirlerdir. İlâhî tefsir adında özellikle yazılmış bir tefsir bulunmamaktadır. Çünkü bir âyetin yorumlanması, sadece bir kelimenin açıklaması bile bir tefsirdir. Sadece bir kelimenin veya âyetin tamamının yorumlanması halinde de ilhâda sapılmış olabilir. İlâhî tefsirler ihlastan ve iyi niyetten yoksun yapılan bâtil tefsirlerdir. Bâtil tefsirleri yapan kimseler, Kur'ân-ı Kerîm'i tahrîf etmek pahasına da olsa görünür olmak ve şöhret bulmak gibi çeşitli sebeplerle Kur'ân'daki doğrulardan yanlış anlayışlara doğru sapmışlardır. Eski müfessirleri sefahat ve gafletle suçlayarak Kur'ân-ı Kerîm'in onaylamadığı ve dinî usullere uymayan yeni tefsirleri ile insanların huzuruna çıkmışlardır. Âlimler seviyesine yükselemeyecek az bir bilgi ile tefsir usulüne bağlı kalmadan Kur'ân-ı Kerîm'e özgür bir bakış açısıyla bakmışlardır. Dil ve din âlimlerinin görüşlerine aykırı olan bâtil anlayışlarıyla övünmüşlerdir (Zehebî, 1961, 2/383).

Bâtil tefsirler sahâbe, tâbiîn ve tebeu't-tâbiînden sonraki dönemlerde yapılmaya başlanmıştır. Bu tefsiri yapanlar kendi görüşlerine göre bir anlam çıkarıp âyetleri bu doğrultuda tefsir etmişlerdir. Bazıları da Hz. Peygamber'in hadislerini ve sahâbe sözlerini dikkate almadan tefsir yapmışlardır. Sahâbe ve tâbiîn kendi görüşlerine göre tefsir yapmamışlardır (Süyûtî, 1974, 4/205-206).

İlhâdın konusuna göre çeşitleri başlığı altında açıklandığı üzere Allah'ın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları, hem isim hem sıfatları, benzeri olmaması, peygamberi inkâr, yalanlama, vasıflarını çarpıtma, kitabı kabul etmeme, âyetleri inkâr, yalanlama, değiştirme, melekleri inkâr, ahiret gününe inanmama ve Mescid-i Haram'da yapılan her türlü kötülükler ilhâd sayılmıştır.

İlhâd, hiç inanmama, haktan sapma, inançta bozukluk gibi manalarda kullanılmıştır. Tefsirlerde ilhâdlar, İslâm'ın esaslarını izah edilen sebeplerle ve bilerek yanlış yorumlayarak bozmak, ifsat etmek, inananları saptırmak, olanı gizlemek, olmayanı ikame etmek, isteyenin heves ve hevâlarına göre ekleyerek veya çıkararak şekil vermek suretiyle yapılmıştır. Kısaca söylemek gerekirse inkârcıların gayelerine ulaşmak için her türlü hileyi yaptığı yorum ve tefsir türüdür. Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği zamandan bu tarafa denedikleri hilelerden hala vaz geçmediklerine şahit olunmaktadır. Bu yöntem Türkiye'de de diğer İslâm toplumlarında da hâlâ sürmekteyken Oryantalistlerin Kur'ân-ı Kerîm'i ve İslâm dinini bozma gayretleri hız

kesmeden devam etmektedir. Bu beklenmeyen bir durum değildir. Ancak, Müslümanlardan onların görüşlerine itibar edenler de az değildir. Mülhidlerin, emellerine ulaşmak için ilhâd hareketlerine Müslüman toplumundan güya entelektüel ve münevver görünümlü insanları transfer yapması esef duyulacak bir olaydır. Cerrahoğlu, Mansûr Fehmi'nin doktora yapmak üzere Fransa'ya giderek *“İslamiyetin taklid ve gelişme devrinde kadının durumu”* isimli eserinde Hz. Peygamber'in şeriatı diğer insanlara uygulattığı fakat kendisini bundan istisna tuttuğunu, bir gün derin bir uykuya dalıp, “gözlerim uyursa da, kalbim asla uykuda değildir” demesi nedeniyle abdestini tazelemediğini ve taaddüdü zevcat düzenini oluştururken kendisini bu düzenin dışından bıraktığını belirtmiştir.

İsmail Mazhar'ın *“Mecelletü'l-usûr”* isimli mecmua ile ilhâd hareketlerinin alenen müdafaa edildiği ve halkı da bu yönde davet hareketlerinin başladığına, *“el-Gâyetu min vücûdi'l-insan”* isimli makalesinde bazı âyetlerin ilimle uygunluğunun bulunmadığını öne sürerek âyetlerin bir değer ifade etmediğine değinmiştir. Benzer şekilde, bütün mucizeleri hurâfe olarak gördüğünü ve Mansûr Fehmi ile İsmail Mazhar'ın İslâmiyet'e geri döndüğünü beyan etmiştir (Cerrahoğlu, 2004, s. 299).

İsmail Mazhar'ın yayımladığı *“Mecelletü'l-usûr”* isimli mecmuada, bütün dinlerin insan ve cinlerin Allah'a kulluk etmek gayesiyle yaratıldığını söylediğini ancak bunun sahil olmadığını belirterek Allah'ın yaratılmışların ibadetine muhtaç olmadığı gerekçesiyle Zariyat sûresinin 56. âyetini inkâr etmiş olmaktadır.

Bazı insanlar İslâmiyet'e dair aykırı görüşlerini ve düşmanlığını açıktan söylemek yerine bazı hadiseleri aracılı olarak Müslümanların inançlarından uzaklaşması için sinsice hareket etmektedirler. Taha Huseyn'in *“fi'ş-Şi'ri'l-cahili”* isimli eseri görünüşte cahiliye şiirlerinin inkâr edilmesi gibi görünse de küfür için bir destek mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Yazar, hem Tevrât hem de Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den bahsedildiğini ancak onların yaşamış olduklarının ispatı için yeterli olmadığını belirtmiştir. Böylelikle onların Mekke'ye hicret ettiklerini de Mekke hakkında söyledikleri sözleri de inkâr etmiş olmaktadır. Kureyş kabilesinin İslâm'dan önce mitolojik hadiseleri kabul etmeye müsait olduğunu ve siyasî veya dinî amaçlarına ulaşmak için yararlanmak maksadıyla böyle bir efsaneyi kullanılmış olabileceğini belirtmiştir.

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî bazı insanların akidelerin tesiri altında kalarak âyetleri kendi görüşleri doğrultusunda yorumladığını belirtmiştir. Bunlardan birisi emirlerin vücut ifade etmediğini, ibaha ifade ettiğini söylemiştir. Bu nedenle bütün hırsızlıklarda had cezasının

farz olmadığını, kesme cezasının en son aşamada yapılması gerektiğini belirtmiştir. Bu durum Kur'ân-ı Kerîm'in aslına uygun olmayan şekilde yorumlanmasıdır. Başka bir kimse de felsefi fikirleri nedeniyle şeytanı inkâr eder veya Cin sûresindeki cin lafzını bir Arap kabilesinin adı olarak görüp inkâr etmektedir (Cerrahoğlu, 1996, ss. 315-317).

Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara getiren peygamberlere her zaman inanan veya onları inkâr eden ve karşısında olanlar olmuştur. Peygamberlere inananlar olduğu gibi Hz. İbrahim'in karşısında Nemrut, Hz. Musa'nın karşısında Firavun ve Hz. Muhammed'in karşısında Ebu Cehil olmuştur. Buna göre ilhâd hareketleri her zaman ve her yerde olduğu gibi Türkiye'de de olmuş ve olmaktadır. Bu tip insanlar İslâm'ı ortadan kaldırmaya güç yetiremeyeceğini anladıkları için İslâmî düşüncüyü çağın anlayışına göre değiştirerek İslâm'ı insanlara fayda vermeyecek hale büründürmenin yollarını aramışlardır (Cerrahoğlu, 1996, s. 331).

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra çeşitli inanç ve siyasî saiklerle ortaya bir takım fırka ve mezhepler çıkmıştır. Bu gruplar Kur'ân-ı Kerîm'deki deliller sayesinde meşruiyet bulacaklarına inandıkları için kendi pencerelerinden bakarak onu te'vil etmişlerdir. Müslümanlar arasında fitne ve fesadı yaymak ve İslâm'ı yıkmak ve için Kur'ân-ı Kerîm'den fayda sağlayarak amacına ulaşmak isteyenler Batınîler olmuşlardır. Hangi milliyetten olursa olsunlar asıllarını gizleyerek halka sevimli görünmek için Ehl-i Beyt'e uygun nesepler bularak küfürlerini gizlice telkin etmişlerdir.

Ca'fer Es Sâdık'ın (ö. 148/765) vefatından sonra Şia'nın bir kolu Ca'fer Es Sâdık'ın büyük oğlu İsmâîl'i imam olarak tanımışlardır. Bu grup 973 yılında Kahire'de Fatimîler adıyla İsmâîlî bir devlet kurdular. Fatimîler'in fikirleri Sünni İslâmiyet ile alakalı olmayıp Yeni Eflatuncu felsefeye dayalıdır. Onların görüşüne göre Kur'ân-ı Kerîm'in ve dinî hükümlerin, biri zahirî diğeri de batınî olmak üzere iki anlamı vardır. Onlar sırlarının açığa çıkmasından korktukları için Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını tefsir etmemişlerdir. Kadı Abdülcabbar Batınîlerin ilahî dinlere savaş açtığını "Onlar peygamberlere kötü sözler söylediler, şeriatları tahrîf, hacıları katl, Mushâf, Tevrât ve İncillerle istinca ettiler" diyerek belirtmiştir (Cerrahoğlu, 1996, ss. 331-335).

Haricî fırkalardan günümüze ulaşan tek ve en mutedil kolu İbâziyye'dir. Bu fırkanın en mühim kaynağı Muhammed b. Yusuf b. İsâ b. Sâlih İtfiyyîş'in (ö. 1332/1914) müellifi olduğu "*Himyânü 'z zâd ila dârü 'l-mead*" isimli eseridir.

Şia'nın aşırı kollarından olan ve asıl amacı İslâm'ın temel inançlarını tahrip etmek olan Bâtıniyye kolu, Müslümanlar arasında ifsadı yayarak İslam âleminde sürekli huzursuzluklara neden olmuştur.

Bâbiyye fırkası Bâb lakabı taşıyan Mirza Ali Muhammed'in (ö. 1266/1850) kurmuş olduğu fırkadır. Bahâî fırkası ise Bâbilerin ikinci reisi Mirza Hüseyin Ali'nin (ö. 1309/1892) kurmuş olduğu fırkadır. Bâb, *el-Beyan* isimli kitabının Allah tarafından gönderildiğini söylemiş ve kendisinin rasûl olduğunu öne sürmüştür. Mirza Hüseyin Ali de rasûllük iddiasında bulunmuş, kendi kitabıyla İslâm'ın neshedildiğini ve kadın erkek eşitliğini savunmuştur (Cerrahoğlu, 2004, ss. 295-298).

Şia mezhebi on iki fırkadan oluşmaktadır. Bu mezhebin mensupları Hz. Ali'yi sevme noktasında aşırıya gitmişlerdir. Bu gruplardan bazıları Cebrail'in vahyi Hz. Ali'ye indirmesi gerekirken hata ederek Hz. Muhammed'e indirdiğine inanmaktadırlar. Şia içerisinde kısmen daha mutedil olan gruplar da bulunmaktadır. Bunlar küfre giremeseler de Hz. Ali'nin Ehl-i Beyt'ten olması nedeniyle önceki halifelerin onun hilafet hakkını gasp ettiğine inanmışlardır. Bazıları da Hz. Ali'yi üstün görmekle yetinmeyip Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'e hakaret etmişlerdir.

Şia mensupları Hz. Ali'ye tapma derecesine gelerek “Allah, şöyle dedi: İki ilâh edinmeyin.” (Nahl 16/51) âyetini “iki imam edinmeyin, ilah tektir” diye tefsir etmişlerdir. Şia'nın bir diğer fırkası da Sebeiyye grubudur. Gök gürültüsünü Hz. Ali'nin sesi, yıldırımını da kılıcının ışıltısı veya tebessüm etmesi olarak açıklamışlardır. Ayrıca Hz. Muhammed'in dünyaya tekrar döneceğine inanmaktadırlar (Sâbûnî, 2010, ss. 215-216).

2.5. Kur'ân-ı Kerîm'de Değişme-Değiştirme ile İlgili Bazı Kavramlar

Kur'ân-ı Kerîm'de değişme-değiştirme anlamına gelen ve ilhâd konusunda büyük önem arz eden bazı kelimeler bulunmaktadır. Âyetlerde geçen ilgili kelimelerin sözlük manaları ve tefsirlerdeki ıstılâhî manaları aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

2.5.1. Tağyîr

Tağyîr kelimesi, غَيَّرَ fiilinin تَغْيِيرٌ babından türetilen bir mastardır. İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) göre bu fiil lügatta bir şeyi bulunduğu halden başka hale sokmak ve dönüşüm demektir. Tağyîr daha önce var olanın yerine başkasını koyarak ve tohumun çıkarılmasıyla devenin değiştiği gibi meydana gelen değişim olarak tanımlanır (İbn Manzûr, 1993, 5/40).

Fîrûzâbâdî de (ö. 817/1415) *Kâmûsü 'l-muhî't*'te aynı manaları vermiştir (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 453).

Tağyîr fiilinin tatbik edilmesiyle bir şeyin içinde bulunduğu durum değiştirilir veya yeri yeni bir durumla değiştirilir.

Tağyîr ıstılahta eski halin ortadan kaldırılarak yeni bir hal ile değiştirilmesi olarak adlandırılır.

يَغَيِّرُ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de Râd sûresi 11, Nîsa sûresi 119 ve Enfal sûresinin 53. âyetlerinde geçmektedir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ “Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez” (Ra'd 13/11) âyeti hakkında müfessirler toplumun değişimi konusunda benzer görüşlere sahiptir.

Bir toplum, üzerinde bulundurduğu güzel halleri bir kenara bırakıp çirkin ve kötü işler yaparak günah işlemezse sahip olduğu afiyet ve nimetleri ellerinden çekip alınmaz (Zühaylî, 1991, 13/119).

Bu konuda, bütün müfessirler “Allah, insanların isyan ve ifsada yönelmeleri haricinde, insanlardan intikam almak amacıyla sahip oldukları nimetleri değiştirmez.” manasında olduğunu söylemişlerdir. Kâdî'ye (ö. 415/1025) göre Allah nimetleri, kul tarafından sunulan herhangi bir sebep olmadan verir. Ancak, cezalandırma böyle değildir (Râzî, 1999, 19/20).

Allah'ın toplum üzerindeki değişim yapması toplumun kendini değiştirmesine bağlanmıştır. Bu durum, insanların nimet ve musibet; iyilik, doğruluk ve fesat arasında gidip gelen ilahî bir sosyal kanunun haberini vermesi bakımından dikkate değerdir. İnsanlar bazen refah ve yoksulluk bazen de birlik, dirlik ve fesat arasında sürekli değişim içerisinde hayatlarını sürdürürler. Nimetler, iyilikler, hayırlı işler, lanetler, musibetler ve felaketler insanlara kendiliğinden gelmez. Onların davranışlarına, içinde bulundukları hale ve yürüdükleri yola bağlıdır. İnsanlar güçlü ve şerefli bir şekilde yaşıyorlarsa, toplumsal huzur ve başarı konusunda muvaffak olmuşlarsa, bu onların davranışlarının hak, hakikat, hukuk ve doğruluk esaslarına dayalı olmasındandır. Bu hayat tarzından ve yürüdükleri doğru yoldan sapmadıkça durumları iyiden kötüye çevrilmez. Bir toplum güçsüz kalmış, zaafiyete, belalara, zillete ve fakirliğe uğramışsa, topluma kaos ve kargaşa hâkim olmuşsa şüphesiz ki bunun nedeni, toplumun yaşadığı doğru hayat biçiminden sapma, ihmal etme ve

bozgunculuk yapmaktır. Bu toplum, içinde bulunduğu kötülüklerden yüz çevirip hak ve doğruluk yolunda yürümedikçe kötülük halinden iyilik haline getirilmezler. Cümledeki genellik; tüm insanları, tüm çevreleri, bütün sınıfları, bütün milletleri, bütün mezhepleri ve bütün sosyal, ekonomik ve siyasî durumları kapsamaktadır. Enfal sûresinde bu görüşü destekleyen bir âyet bulunmaktadır (Derveze, 1963, 5/525-526).

“ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ لَمْ يَكُ مُغَيِّرًا نِعْمَةً أَنْعَمَهَا عَلَى قَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَأَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ” *“Bu böyledir, çünkü bir millet kendilerinde bulunan (güzel meziyet)i değiştirmedikçe Allah onlara verdiği ni'meti değiştirmez. Allah işitendir, bilendir”* (Enfal 8/53). Bu sûrede de Allah'ın, âyetlerini inkâr edenleri günahları sebebiyle cezalandıracağı ve nimetlerden mahrum bırakılacağı belirtilmiştir. Bu cezalandırma Allah'ın hükümlerinde adil olmasından kaynaklanmaktadır. O, bir kimseye verdiği nimeti, sadece işlediği günahlardan dolayı değiştirir. Allah'ın nimetini küfür ve isyanla değiştirmedikçe Allah nimetini bir ceza veya olumsuzluk ile değiştirmez. Kureyşli kafirlerin, Allah'ın kendilerine bahsettiği zenginlik, bolluk emniyet ve afiyet nimetini inkâr etmeleri gibi durumlar haricinde verilen nimetler geri alınmaz (Sâbûnî, 1997, 1/473).

Değiştirmekle ilgili olan *وَلَا مَرْغَمَ فَلْيُغَيِّرَنَّ خَلْقَ اللَّهِ* *“Onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler.”* (Nîsa 4/119) âyetinde geçen *فَلْيُغَيِّرَنَّ* kelimesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. İbn Abbas, diğer sahâbe ve tâbiînden birçok rivâyet nakledilmiştir. Bazılarına göre, bu âyette kastedilen insanların üzerine yaratıldığı İslâm fitratının ve Allah'ın dininin değişmesidir. Bazılarına göre ise bu âyetten maksat; dövme yaptırma, yanağın yarılması, insanların ve hayvanların iğdiş edilmesi, kılların yolunması, dişlerin aralanması ve saç üzerine peruk takılması gibi cahili âdetlerdir. Taberî'ye göre birinci görüş daha doğrudur. Ancak diğer fiiller anlam cihetinden, Allah'ın yarattıklarını değiştirme mânâsına daha uygundur (Derveze, 1963, 8/244).

Tağyîr kelimesi, âyetlerde geçen manalardan anlaşılacağı üzere bulunduğu halin değişimi olarak görülmektedir. Toplumun içinde bulunduğu müspet halden menfi hale veya menfi halden müspet hale dönüşmesini kastetmektedir.

2.5.2. Tebdîl

Tebdîl kelimesi بدل fiilinin تَفْعِيل babından türetilen bir mastardır. İbn Manzûr'a göre bir şeyi başka bir şeyle değiştirmek, ikame etmek suretiyle değiştirmek demektir (İbn Manzûr, 1993, 11/48). *Kâmusü'l-muhît*'te tahrîf etmek ve değiştirmek manaları verilmiştir (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 965).

Tebdîl kelimesi ıstılahta bir şeyin ortadan kaldırılarak yerine bir başka şeyin ikame edilmesi demektir.

وَإِذَا بَدَّلْنَا آيَةً مَكَانَ آيَةٍ “Bir âyetin yerini başka bir âyetle değiştirdiğimizde” (Nahl 16/101)

âyetinde geçen tebdîl kelimesi بدل kelimeden türetilmiş olup bir âyetin başka bir âyetle değiştirilmesini kastetmektedir.

Tebdîl, başka bir şeyi yerine koymak kaydıyla diğer şeyi yerinden kaldırmak anlamına gelmektedir. Âyetin tebdîli ise, yerine başka bir âyet getirmek kaydıyla bir âyetin kaldırılmasıdır. Bu da, onun bir başka âyetle neshedilmesi anlamına gelmektedir (Râzî, 1999, 20/270).

Hz. Peygamber, bir âyetin neshedilmesi sonucunda o âyetin yerine bir başka âyeti okuduğunda, Kur'ân'ın bir emrini veya hükmünü yahut haberini başkasıyla değiştirdiğinde kafirler, âyeti onun değiştirdiğini düşünüp yeni bir âyet uydurmakla itham etmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in Allah'tan gelen bir vahiy olduğunu yalanlayarak bu durumu delil göstermişler ve Hz. Peygamber'i Allah'a iftira atmakla suçlamışlardır (Derveze, 1963, 5/175).

Cumhura göre akıl ve nakil yönünden, tilavet veya hüküm bakımından bir âyetin nesh edilmesine mâni bir durum yoktur. Yüce Allah, dilediği âyeti indirir ve dilediği âyetin hükmünü değiştirir. Bu durum, değişen şartlara göre hükümlerin de değişmesini uygun bulan Allah'ın hikmetine ve şanına uygundur (Derveze, 1963, 5/180).

Kur'ân'ın âyetleri, bir hastanın tedavisinde iyileşene kadar ona yudumlar halinde azar azar verilen ilaç gibidir. Âyetin değiştirilmesi hususu da nekahet döneminden sonra bu ilaçların yerine hastanın sağlık durumuna göre başka yiyecekler verilmesine benzemektedir (Sâbûnî, 1997, 2/132).

يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ “Allah’ın sözünü değiştirmek istiyorlar.” (Fetih 48/15) âyetinde Zemahşerî (ö. 538/1144), Hayber’in fethedilmesi için yapılan Hudeybiye gazvesine daha önce tembellik gösterip katılmayan ama Hz. Peygamber ve refakatinde savaşa katılan kimselerin ganimete kavuşmak üzere yola çıktıklarında, savaşa katılmayıp tehlikesiz zamanda ganimet için çıkılan bu seferden men edilmelerine rağmen ganimetten faydalanmak pahasına Allah’ın sözünü/hükmünü değiştirmek istediklerini belirtmiştir (Zemahşerî, 1986, 4/337).

Tebdîl kelimesinin geçtiği başka bir âyet ise فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ “Hakka yönelerek kendini Allah’ın insanlara yaratılıştaki dine ver. Zira Allah’ın yaratışında değişme yoktur.” (Rûm 30/30) âyetidir. Âyette insanın hanîf olarak kalbiyle, fikriyle ve zikriyle birlikte herşeyiyle dine yönelmesi emredilmiştir. Çünkü insan fitrat olarak tevhiid inancına uygun yaratılmıştır. Tevhîd inancı vahdaniyete inanan insanların kalplerinde ve zihinlerinde kök salmıştır. Onlara göre bu inançta bir değişiklik meydana gelmez. Ancak bu konuda zayıf olan kimseler daha sonra dış çevre, kalbî ve zihnî faaliyetler sebebiyle bu inançtan uzaklaşabilmektedir. İnsanların Allah’ın kulu olması, kölenin bir efendinin elinde bulunması gibi değildir. Köle azat edilince veya el değiştirince efendisinin eliden çıkar ve ilişkisi biter. Ama insanlar hiçbir zaman Allah’ın kulu olmaktan çıkamazlar. Bu nedenle dinin ve insanın fitratında değişiklik bulunmamaktadır (Râzî, 1999, 25/98-99).

İnsan, İslâm fitratı üzerine doğar ve daha sonra anne ve babasının yetiştirdiği din veya inanç üzerine yaşar (Buhârî, Cenâiz 92). İbn Cevzî’ye (ö. 597/1201) göre bu âyet olumsuzluk ve yasaklama ifade eder. Yani, Allah’ın yarattığının değiştirilmesi insanların yaratıldığı dosdoğru din üzerinden değiştirilmesi demektir (Sâbûnî, 1997, 2/439).

2.5.3. Tahrîf

Tahrîf, حَرْف harf kelimesinden türetilmiştir. تَفْعِيل babından türetilen bir mastardır. Lügatta حَرْف yan, taraf ve uç anlamlarına gelmektedir. Tahrîf, değiştirmek ve uç demektir. قَطُّ الْقَلَمِ örneğinde olduğu gibi kalemin ucu bozuk denir (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 800).

حَرْفُ الرَّأْس denilince başın yan tarafı yani şakaklar anlaşılır. حَرْف dağın yan tarafındaki küçük bir dükkanın çıkıntı yapması, dağın tepe noktası, geminin yan tarafları veya kılıcın ırmağın

yan tarafları gibi isimlendirmedir. Harf bir deri bir kemik kalmış deveyi nitelemek içinde kullanılır (İbn Manzûr, 1993, 9/42).

Tahrîf kelimesi İsfahânî'ye göre de bir şeyin tarafı, kılıcın, geminin ve dağın yan tarafları, bir şeyi kalem bükme gibi eğmek demektir. Istılâhî olarak iki anlam taşıması mümkün olan manalara hamletmektir, yani sözü değiştirmek ve anlamını bozmak demektir (İsfahânî, 1991, s. 228). *مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُخَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَيَقُولُونَ سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ وَرَاعِنَا لَيًّا بِأَلْسِنَتِهِمْ*

وَطَعْنَا فِي الدِّينِ “Yahudilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden saptırıyorlar. Dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak “işittik ve karşı geldik; dinle, dinlemez olası! ve râinâ” diyorlar.”

(Nisâ 4/46) âyetinde *يُخَرِّفُونَ* kelimesi sözün anlamını çarpıtmak manasında kullanılmıştır. Râzî

sözü anlamının dışında kullanmayı ve tahrîf etmeyi birkaç farklı şekilde mümkün görmüştür.

Bunlardan birisi Hz. Muhammed'in Tevrât'taki özelliklerini elleriyle değiştirerek *رَبْعَةً* =

orta boylu” lafzının yerine *آدَمُ طَوِيلٌ* = uzun boylu Âdem” lafzını, *الرَّجْمَ* = recmetmek”

lafzının yerine ise *الْحَدَّ* = hadd” lafzını ikame ederek yaptıkları değişikliktir. Bakara

sûresinin 79. âyetinde kitabı elleriyle yazıp Allah katından olduğunu söyleyenlere veyl edilmiştir. Diğer tahrîf şekli ise günümüzde de olduğu gibi bidat ehlinin kendi görüşlerine uymayan âyetler ile ilgili şüphe uyandırarak ve sapkın yorumlar yaparak kelime oyunları ile bâtil manalar vermektir.

Allah Teâlâ bu âyette “yerlerinden”, Mâide sûresinin 41. âyetinde ise “yerlerine konulduktan sonra” buyurmuştur. Bu ifadeler arasında farklılık bulunmaktadır. “Kelimeleri yerlerinden saptırmak” ifadesi, âyetleri kitaptan çıkarmadan, nassları fasit ve bâtil yorumlarla çarpıtmak anlamına gelmektedir. “Yerlerine konulduktan sonra tahrîf” ifadesi ise hem âyetleri fasit ve bâtil yorumlarla çarpıtıklarına ve hem de âyetleri kitaptan çıkardıklarına işaret etmektedir (Râzî, 1999, 10/93).

Râzî'ye göre tahrîfin diğer çeşidi ise iki manaya gelen kelimelerin olumsuz anlamlara gelenini tercih etmektir. *“وَاسْمِعْ غَيْرَ مُسْمِعٍ”* söz öbeği hem övme anlamına hem de hakaret ve saygısızlık anlamlarına gelen bir ifadedir. “Dinle, istenmeyen bir söz işittirilmeyecek olan insan.” şeklinde muhatap alınırsa övgü anlamı taşımaktadır. Saygısızlık ve hor görme yönünden birkaç ihtimal mevcuttur. Bunlardan biri olan “Lütfen dinle!” şeklinde değil de açıktan “Dinle!” derken kalplerinden “Dinlemez olasıca!” demeleridir. Dinleme makamına

layık görmeyerek horlama anlamı taşımaktadır. Sözü dinlenmeyen ve davetine icabet edilmeyen anlamı da taşımaktadır. Yani bununla istediği cevabı alamayan veya isteklerini sanki karşı tarafa bir türlü duyuramayan bir insan muamelesi yaparak zemmetmişlerdir. Yahudiler bu şekilde iki manadan menfî olan manayı tercih etmişler ve âyetleri asıllarından saptırmışlardır.

Tahrîfin bir başka çeşidi de âyetlerin okunuşu ile ilgilidir. Bakara sûresinin 104. âyetindeki رَاعِبًا kelimesi de iki anlamda kullanılabilmektedir. Bu kelime Yahudilerin istihza için birbirlerine karşı sık kullandıkları bir kelimedir. Bu âyet “Râînâ” şeklinde okunursa “Bize bak/gözet” anlamına, “Râînâ” şeklinde söylenirse “Bizim çoban!” gibi tahkîr ve tezyîf edici anlamlarda söylenmiş olmaktadır. Onlar zahiren sözlerinin dinlenmesini istiyor gibi yapıp kendi aralarındaki alay ve sövgü ifadelerini kastetmişlerdir (Râzî, 1999, 10/93-94).

Başka bir âyette de kafirlerin âyetleri tahrîf etmesinin bir diğer yöntemi anlatılmaktadır. *“Size inancaklarını umuyor musunuz? Oysa onlardan bir takımı Allah'ın sözünü işitiyor, ona akılları yattıktan sonra, bile bile onu tahrif ediyorlardı”* (Bakara 2/75) âyetinde يُحَرِّفُونَهُ kelimesi bâtil bir şekilde te’vil, değiştirmek veya tahrîf etmek demektir. Allah’ın sözlerini değiştirmek ve tahrîf etmek, haramın en ağır şeklidir. Allah’ın âyetlerini yanlış te’vil ile de olsa başka türlü değişiklik yapmak da olsa aynıdır ve haktan sapmak anlamına gelir. Hahamlar her ikisini de yapmışlardır. es-Süddî (ö. 127/745) ve Mücâhid, Tevrât’ı tahrîf edenlerin Yahudiler olduğunu ve kendilerine göre helali haram, haramı da helal saydıklarını belirtmişlerdir (Zühaylî, 1991, 1/199,200).

Kâdî’ye göre tahrîf anlamda da lafızda da olabilir. Kelimedeki yapılan bir değişikliğin, manayı değiştirmekten daha iyi olduğunu belirtmiştir (Râzî, 1999, 3/560).

2.6. Şirk, İnkâr ve Küfr Kavramlarının İlhâd Bakımından Mukayese Edilmesi

Şirk, inkâr ve küfür kavramları birbirine yakın olmakla beraber aralarında küçük farklar bulunmaktadır. Bu kavramlar Allah’ın varlığı, birliği ve imanî konularda çeşitli düşüncelere sapan insanlar için kullanılır. İslâm’ın en önemli prensibi olan bu inanca aykırılık teşkil eden bu kavramların hepsi de ilhâdî düşünceler olarak kabul edilmelidir.

2.6.1. Şirk

Şirk kelimesi ش ر ك ‘den türemiş bir mastardır. İbn Manzûr’a göre, şirket, iki ortağın karıştırılması demektir. Birisine diğerrinin katılması demektir. Şirk de ortak koşmak demektir. Allah’a ortak koşana müşrik denir (İbn Manzûr, 1993, 10/448-449).

Müşrikler, مَا نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى “Biz onlara sadece, bizi Allah’a daha çok yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” (Zümer 39/3) demişlerdir. Peygamberler tevhid inancını hâkim kılmak için putlar gibi Allah’a ulaşmaya vesile gördükleri vasıtaları ortadan kaldırmıştır. Sıradan bir insan veya yönetici bile güç ve yetkilerini paylaşmak istemez. Hâkimiyeti altında olanlara başkası tarafından müdahale edilmesine veya işi ile ilgili talimat verilmesine rıza göstermez. Şirk, yapılan bütün ibadetleri yok eder. Allah Nisâ sûresinin 46. âyetinde kendisine şirk koşulmasını kesinlikle kabul etmeyeceğini buyurmuştur. Müşrikler şefaataçi olması için Mesih (Hz. İsa) ve Azîz (Hz. Üzeyr) gibi akıllı olanlara tapmışlardır. Ay, güneş ve yıldızlara da düşünüp konuşabilen canlı birer varlık olduklarını sanarak tapmışlardır. Bununla birlikte cansız ve akı olmayan putları mâbud edinmişlerdir. Onların, bunlara taparak ibadet etmelerinin sebebi, ibadetlerini, heykellerini yaptığı o varlıklara yönlendirmektir (Râzî, 1999, 26/421).

Şirkin Allah katında ne kadar büyük bir günah olduğu başka bir âyet ile tespit edilmiştir. وَإِذْ

قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يُعِطُّهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ “Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: ‘Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür’ ” (Lokman 31/13).

Bu âyette Hz. Lokman oğluna bir olan Allah’a ortak koşmamasını öğütlemiştir. Hz. Lokman şirk koşmayı büyük bir zulüm ve ebediyyen bağışlanmayacak büyük bir günah olarak tarif etmiştir. İbadet etmeye tek layık olan Allah’ı bırakıp da putlara tapmak en büyük zulümdür (Semerkandî, 1993, 3/20). Zulüm bir şeyi, bulunması gereken yerden alıp başka bir konuma yerleştirmektir. Kim yaratana yaratılanla eş tutarsa ve yaratılanı da ilah yerine koyarsa zulüm yapmış olur. Allah’a ortak koşmak akıl ve hikmete uygun düşmemektedir. Çünkü Allah’ın birliğine muhalefet etmek ilhâddır. Şirk, yalnızca Allah’a ait olan vasıfların başka şeylerde olduğuna inanarak ona ortak koşmak demektir (Sâbûnî, 1997, 2/452).

2.6.2. İnkâr

İnkâr kelimesi ك ر harflerinden türemiş bir kelimedir. Bilinmeyen ve reddetmek demektir.

İbn Manzûr'a göre, inkâr nankörlük demektir (İbn Manzûr, 1993, 5/233). Fîrûzâbâdî'ye göre marifetin zıddıdır (Fîrûzâbâdî, 2005, s. 487). İsfahânî'ye göre de irfanın zıddıdır. İnsanın kalbine tasavvur etmediği bir şeyin doğmasıdır, bu da cahilliğin bir türüdür (İsfahânî, 1991, s. 823).

Hiz. Peygamber ilahî vahyi tebliğ ettiğinde insanlardan bazıları onun hayatına ve tavırlarına bakarak hemen iman ettiler. Bazıları da ona mucize göstermesi halinde inanacaklarını söyleyip gördükten sonra inanmışlardır. Ancak bazıları var ki onlar mucizeyi gördükten sonra bile ona apaçık sihirbaz demişlerdir (Bkz. Yunus 10/2). Bu kimseler Allah'ı, peygamberlerini, kitaplarını, melekleri ve ahiret gününü inkâr etmişlerdir. Bu nedenle مَنْ

يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا “*Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse, derin bir sapıklığa düşmüş olur.*” (Nisâ 4/136) buyurulmuştur. Allah, kullarına imanın bütün hükümlerine, şubelerine, rükünlerine ve temel esaslarına girmeyi emretmiştir (İbn Kesîr, 1999, 2/434). Bu âyet imanın esaslarını belirlediğinden bir bütün halinde ve güçlü bir inanç ile iman edilmelidir. Bir Müslüman yalnızca Kur'ân-ı Kerîm'e değil ondan önce indirilen tüm kitaplara da inanması gerekmektedir (Semerkandî, 1993, 1/396). Bu esaslardan herhangi birinin inkâr edilmesi ilhâda düşmek demektir.

İnkâr edene münkir denilmektedir (İbn Manzûr, 1993, 5/233). Kafirler, Allah'ın Vâhid ve Samed olan zatından başka ilah olmadığı gerçeğini şaşkınlıkla karşılamış ve kabullenmemişlerdir (İbn Kesîr, 1999, 4/565). Allah'ın bir olarak zikredilmesi ahirete inanmayanların kalplerinde tiksinti meydana getirir (Bkz. Zümer 39/45). Allah'ın birliğini inkâr edenlerle ilgili إِيْهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُّكْرَرَةٌ وَهُمْ مُّسْتَكْبِرُونَ “*Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır. Ahirete inanmayanların kalpleri bunu inkâr etmekte, kendileri de büyüklük taslamaktadırlar*” (Nahl 16/22) buyurulmuştur. Âyette, ahirete inanmayanların kalplerinin inkârcı (münkir) olması nedeniyle mağrur ve kibirli olmalarından dolayı ahirette mükafaat istemedikleri ve bir cezaya muhatap olmaktan çekinmedikleri belirtilmiştir. İnkârcılar cehalet ve dalâlette saplanıp kalmışlardır (Râzî, 1999, 20/196).

Allah insanların faydalanması için saymakla tükenmeyecek nimetler bahşetmiştir (Bkz. Nahl 16/18). Şahit olunan veya istifade edilen bir durumu gizleme veya kabul etmeme inkâr, bu durumu kabul edip açığa vurmak ise tasdik edip itiraf etmek demektir. Allah'ın insanların menfaatine sunduğu nimetlerin bilerek ve görerek inkâr edilmesi nankörlük duygusundan kaynaklanmaktadır. Nimetlerden yararlanan insanların yapması gereken, onu inkâr etmek yerine Allah'ın bir lütfu olarak ikrar etmesidir (Râzî, 1999, 20/255).

2.6.3. Küfr

Küfr kelimesi ك ف ر harflerinden oluşan bir lafızdır. Küfr, İbn Manzûr'a göre imanın zıddıdır. Allah'a iman etmek ve tağutu reddetmek ona inanmamak arasındaki fark gibidir (İbn Manzûr, 1993, 5/144). Allah'ın nimetlerini örtmek demektir (Fîrûzâbâdî, 2005, 470).

Râgıp el-İsfahânî'ye göre küfr lügatta bir şeyin örtülmesi demektir. Gece, insanları örttüğü için kâfir olarak vasıflandırılır. Ziraatçıların tohumları toprağa gömmesi de böyledir. Küfrün en büyüğü, tevhidin, ilahî kanunların, nübüvvetin ve Kur'ân-ı Kerîm'in inkâr edilmesidir (Râgıp el-İsfahânî, 1991, 714). Küfr sahibine kâfir denir. Kâfir, Allah'ın nimetlerine nankörlük edendir. Allah'ın nimetlerini örtmekten türemiştir. Allah'ın nimetlerini gizleyen demektir. Çünkü kalbinin üzeri örtülmüş demektir. Nimete küfr, nimete şükretmenin zıddıdır (İbn Manzûr, 1993, 5/144). Hz. Peygamber'in getirdiği ve zarurî olarak bilinen bütün şeyleri tasdik etmek gerekmektedir. Onların tamamını veya bir kısmını tasdik etmeyen kimse kafir olur (Râzî, 1999, 2/282). Hz. Peygamber'e bir grup Yahudi, hangi peygambere inandığını sormuş ve cevaben Hz. İsa'nın ismini duyunca "Sizden daha az talihli ehl-i din ve sizin dininizden daha kötü bir din bilmiyoruz" şeklinde hakaret etmişlerdir (Zemahşerî, 1986, 1/651). Allah, bu kişilerin hakaretlerine karşılık, çok aşağılık olan vasıflarını; lânetlenmiş, gazap edilmiş, bir kısmı maymuna ve domuza çevrilmiş bir kısmı da tâguta tapan kimseler olarak nitelendirmiştir (Bkz. Mâide 5/60). Allah'ı bırakıp yüzünü tağuta çevirenler azap ile müjdelenmişken, لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir" (Bakara 2/256) âyeti ile tağuta meyletmeyip Allah'a iman edenler sağlam bir tutamak ile ödüllendirilmiştir. Bu âyette, يَكْفُرْ

ifadesi tağutu hiç kabul etmemek, reddetmek demektir. Âyetler ile belirginleşen hak ve batıl inançlardan doğru olan yolu seçen ve tağutu inkâr eden bir kimse kurtuluşa ermiş ve Allah'ın ipine sımsıkı tutunmuştur. Allah inanan insanların velisi, tağut ise inkârcıların dostudur. Tağut onları nurdan uzaklaştırıp karanlığa sürükler (Derveze, 1963, 6/470).

İbn Manzûr'a göre inkârın çeşitleri dört tanedir.

a) Küfrü'l İnkâr: İnsanın Allah'ın birliğinden anlatılan şeyleri bilmemesi, kalbiyle ve diliyle inkâr etmesidir. Yani Allah'ın birliğini inkâr etmektir.

b) Küfrü'l-Cühûd: Kişinin kalbiyle bilip diliyle ikrar etmemesidir. Bu iblisin küfrü gibidir. Yani inat sebebiyle ikrar etmemektir. Onu haset ve kıskançlık sebebiyle kabul etmemektir.

c) Küfrü'l İnat: Kişinin kalbiyle bilip diliyle ikrar etmesine rağmen onu haset ve kıskançlık sebebiyle kabul etmemektir. Ebu Cehil'in küfrü gibidir.

d) Küfrü'l Nifak: Kişinin diliyle ikrar etmesi kalbiyle inanmayıp inkâr etmesidir.

Tanımına göre ilhâd; şirk, inkâr ve küfr gibi kavramların tamamı kapsayan bir anlama sahiptir.

3. İLHÂD

3.1. İlâhâd Kavramı

İlhâdın (الحداد) tanımı: İlâhâd ل ح د harflerinden türetilmiştir. İbn Manzûr'a (ö. 711/1311) göre لَحَدَ kelimesi mezarda ölünün konulduğu yan, bölüm demektir. İbn Manzûr'a göre bu kısım olmazsa türbe, kabir, yatır anlamlarına gelen ضريح denir. İlâhâd edene mülhid denir (İbn Manzûr, 1993, 3/388). Bu kelime الى harfi cerri ile kullanılırsa mezar kazmak, meyletmek anlamına gelir. عن harfi cerri ile kullanılırsa ...dan sapmak, asıldan sapmak anlamına gelir. Şevkânî'ye (ö. 1250/1834) göre kabrin içine eşilen kısım için لحد tabiri kullanılır (Şevkânî, 1993, 2/305).

Sözlükte “meyletmek, haktan sapmak, emredileni yerine getirmemek, kuşku duymak, mücadele ve münakaşa etmek” gibi anlamlara gelen ilhâd kelâm terimi olarak “Allah’ın varlığını, birliğini, dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak” mânasında kullanılır (Sinanoğlu, 2000, 22/90) İlâhâdın ıstılâhî anlamı: İlâhâd, dinde haktan ve doğrudan sapmak, maksut olandan sapmak, meyletmek demektir. Şevkânîye göre kim bir zulüm murad etse ilhâda yönelmiş, yani zulme meyletmiş demektir. Bazı âlimler şirk, bazı âlimler şirk ve adam öldürme, hayvanlarını öldürme, ağaçları kesme, yalancı (facir) anlaşma yapmak demiştir. Kimi âlimler ne kadar kötülük varsa hepsini yapmak demiştir (Şevkânî, 1993, 2/305). Mülhid, *Lisanü’l-‘Arab*’da udûl etmiş haktan dönmüş demektir. Asılda olmayan şeyi sokana da mülhid denir (İbn Manzûr, 1993, 3/388).

Ali b. Ebû Tâlib, İbn Abbas’tan rivâyetle ilhâdın “yalanlamak” ve الْعُدْلُ عَنِ الْقَصْدِ / kasıttan sapma, kastı terk etmek, meyletmek, hedeften sapmak, zülüm, haksızlık etmek, tahrîf etmek” anlamına geldiğini söylemiştir. Ayrıca وَمِنْهُ اللَّحْدُ فِي الْقَبْرِ / kabirdeki lahd” ve “لَا تُخْرِافِهِ إِلَى جِهَةٍ” / kabirdeki açılan yerden kible yönüne saptırmak” anlamlarına geldiğini de belirtmiştir (İbn Kesîr, 1999, 3/515,516).

İlhâd, semavî dinlerin peygamberlerinin getirmiş olduğu başta imanın şartları olan Allah’ı, peygamberleri, melekleri, kitapları, ahireti, kaza ve kaderi inkâr etmek, hak dinleri reddetmek, âyetlerin tamamını veya bir kısmını reddetmek, tahrîf etmek, eksiltmek, artırmak

ya da anlamlarını çarpıtmak, Allah'ın isim ve sıfatlarını kabul etmemek veya değiştirmek, peygamberlere olumsuz özellikler atfetmek gibi insanı dinen sıkıntılı bir alana götüren konulardır (İbn Kesîr, 1999, 3/515-516), (Zemahşerî, 1986, 2/180), (Zühaylî, 1991, 17/188), (Semerkandî, 1993, 2/296).

وَلَا تَزْكُوا إِلَى الَّذِينَ kelimesi de yönelmek, yanaşmak demektir. Hûd sûresinin 113. âyetinde *“Zulmedenlere meyletmeyin, yoksa size de ateş dokunur”* buyurulmuştur. Bu kelimeye dair başka bir örnek وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنْ *“Eğer biz sana sebat vermemiş olsaydık, nerdeyse sen onlara birazcık meyledecektin / yanaşacaktın”* (İsrâ 17/74) âyetidir. Zemahşerî (ö. 538/1144) ركن kelimesi için *“الميل اليسير / az bir meyil”* ifadesini kullanmıştır. Ona göre âyette bu kelime ile bizzat zalimler değil kendisinden zulüm sadır olanlar denildiğini belirtilmiştir. Hatta bir kimse cemaatle namaz kılarken imamın bu âyeti okuması üzerine bayılmıştır. Kendine geldikten sonra, bunun sebebi sorulduğunda; *“bu âyet zulmedenlere birazcık meyledenler hakkında inmiştir. Dolayısıyla zalimlerin hali nice olur, gerisini siz düşünün”* demiştir. Bu itibarla ركن kelimesi احد kelimesine nispeten daha hafiftir (Zemahşerî, 1986, 2/433).

Kur'ân-ı Kerîm'de ilhâd ve türevlerini içeren altı âyet bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki âyetler incelenmiş olup içinde ilhâd kelimesi geçen âyetler ve bu âyetlerin dışında ilhâda götüren konular âyetler bağlamında ayrı ayrı değerlendirilerek ilhâd çeşitleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İlhâd kelimesi sülâsî olarak احد; if'âl vezni üzerine اُحد veya ifti'âl babından اِلحد şeklinde kullanılmaktadır. احد lafzından türeyen fiil ve isimlerin geçtiği âyetler ve mealleri aşağıda yer almaktadır:

1. *“Şüphesiz biz onların: «Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor» dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancısıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır.”* (Nahl 16/103).

Âyette geçen اِلْحِدُونَ kelimesi, inkârcıların hak ve doğru olandan saparak kastettiklerinin lisanının a'cemî olduğunu belirtmektedir (Râzî, 1999, 20/271). Âyette bazı inkârcılar

Kur'ân-ı Kerîm'de verilen mesajların Hz. Peygamber'in kendisi tarafından uydurulduğunu veya bazıları da ümmî olan birisinin edebî yönü çok kuvvetli olan bu kitabın kendisi tarafından yazılamayacağı ancak başkasından öğrenebileceğini iddia etmişlerdir. Âyetin iniş sebebi müşriklerin Hz. Peygamber'in vahiyle bildirilen âyetleri bazı kişilerden öğrendiğine dair atmış olduğu iftiralar ve yalan söylemeleridir. Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i a'cemî olan birisinin öğrettiği söylenmektedir. A'cemî, aslen Arap olmadığı ve ana dili Arapça olmadığı için Arapça konuşmayan kimse demektir. Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre a'cem Araplardan biri dahi olsa, Arapçayı iyi konuşamayan kimse demektir (Sâbûnî, 1997, 2/130).

İbn Kesîr, Hz. Peygamber'in okuduğu Kur'ân'ın ona bir insan tarafından öğretildiğini ve bu insanın Kureyş boylarından birisinin kölesi olup dilinin yabancı olduğunu belirtmiştir. Ona göre Hz. Peygamber onunla oturur bazı şeyler konuşurdu. Dili yabancı olduğu için Arapça'yı tam bilmez, muhatap olduğu sorulara biraz cevap verecek az bir miktarda bilirdi.

İbn Kesîr, Muhammed İbn İshak ibn Yesâr'ın (ö. 151/768) *es-Sîre* isimli eserinde "Bana ulaştığına göre Hz. Peygamber, Hristiyan inancına sahip olan ve Cebr adıyla anılan Hadramoğullarına ait bir kölenin yanında çok otururdu. Müşrikler, 'Allah'a andolsun ki Muhammed'in getirdiklerinin birçoğunu ona Hadramoğullarının Hristiyan kölesi Cebr öğretiyor" şeklinde düşündüklerini belirtmiştir. İkrime (ö. 105/723) ve Katâde'ye (ö. 23/643) göre bu köle Ya'îş idi. İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923), Ahmed İbn Tûsî'den rivâyetle tanıdığı bu köle Bel'am isimli dili yabancı birisiydi. Dahhâk ibn Müzahim (ö. 105/723) ise öğreten kişinin Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]) olduğunu belirtmiştir (İbn Kesîr, 1999, 4/603-604).

Zemahşerî'ye göre de âyette geçen bir beşer/insan ifadesinden Huveytûb b. 'Abdüluzzâ'nın (ö. 54/674 [?]), Â'îş veya Ya'îş adında, kitapları olan, İslâmiyet'e girmiş olan bir kölesidir. Bu kişinin Âmir b. Hadramî'nin (ö. 17/638) Rum asıllı Cebr isimli bir kölesi olduğu, ayrıca Mekke'de kılıç üretimi yapan, Tivrât ve İncil okuyan Cebr ve Yesar isimli iki köle olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber onların yanına uğradığında yanlarında bir süre durur ve onların okuduklarını dinlerdi. Mekkeliler, Hz. Muhammed'e bu ikisi öğretiyor demişlerdir. Bu durum iki köleden birine sorulmuş ve o da hayır bilakis o bana öğretiyor diye cevap vermiştir (Zemahşerî, 1986, 2/635).

Fahreddin er-Râzî'ye (ö. 606/1210) göre Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i öğrettiği iddia edilen kişinin kitaplar okuyan Ya'îş denilen Amir İbn Lüeyyoğullarının bir kölesi olduğu söylenmiştir. Bu kişinin Utbe İbn Rebî'a'nın (ö. 2/624) kölesi Addâs olduğu da söylenmiştir.

Kitapları bulunan ve ismi Cebrân olan Hadramîoğullarının bir kölesi olduğu da iddia edilmiştir. Kureyş, “Hadramîoğullarının kölesi, Hatice’ye, Hatice de Muhammed’e öğretiyor” diyordu. Bu kişinin, Mekke’de, Bel’âm isimli, Arapça bilmeyen bir Hristiyan olduğu da, Rumca konuşan Ebû Meysere (ö. 63/683) denildiği de olmuştur. Bunun, Selmân-ı Fârisî olduğu da söylenilmiştir (Râzî, 1999, 20/271).

Doğrul’a (ö.1952) göre hasımlar tarafından bahse konu öne sürülen isimlerden bazıları şunlardır: Cabir, Yasir, Siş yahut Addas, Kays, Ya’îş isimli ve çoğunluğu Hristiyan olan kölelerdi. Batılı yazarlardan biri olan Prideanp, Selmân-ı Fârisî’yi de bu grubun içinde olanlardan birisi olarak sayar. Ancak Kur’ân’ı İngilizceye çeviren mütercim Sale, Selmân’ın, Medine’de Müslüman olduğundan bahsederek yazarın bu iddiasına karşılık vermiştir. Diğer köleler ise İslâmiyet’i ilk kabul edenlerden olduğu için Kureyş’in işkencelerine uğrayan ve bunlara katlanmak zorunda olan kimselerdi. Bu kimselerin maruz kalmadıkları eziyet kalmamıştı. Bu kişilerin sahte olduğunu düşündükleri bir dava için bu kadar sabır ve metanet göstermeleri mümkün değildi. Kureyş’in önde gelenleri ile daha sonra onların açtığı yoldan giden Batılı münekkitleri susturmak için bu cevap yeterlidir.

Hristiyan yazarların çoğu Hz. Peygamber’in, amcası Ebû Tâlib (ö. 620) ile birlikte Suriye’ye gittiği bir zaman Sergius isimli Nastûrî bir rahibe rast geldiğini ve bu rahibin Hz. Peygamber’e hocalık ettiğini, bildiklerini de ondan öğrendiğini iddia ederler. Fakat Sale bir çocuğun çok kısa bir yolculuk esnasında bir şey öğrenemeyeceğinden bahisle hasımlar tarafından ortaya atılan bu iddiayı reddeder (Doğrul, 1955, 2/447-448).

Hz. Peygamber’in Kur’ân-ı Kerîm’i vahiy yoluyla değil de bir insandan öğrendiği iddiası tamamen uydurma ve iftiradır. Tefsirlerden anlaşılacağı üzere Kur’ân-ı Kerîm’i Hz. Peygamber’e öğrettiği söylenen kişiler Arap olmadıklarından fasih bir Arapça ile indirilmiş bir kitabı öğretmesi makul görünmemektedir. O dönemin Arap şair ve edipleri belagat ve fesahati en kuvvetli kitap olan Kur’ân-ı Kerîm’in karşısında aciz kalmışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber’e Kur’ân-ı Kerîm’in, Arap olmayan birisi tarafından öğretildiği iddiası dayanakten yoksundur. Ayrıca, Hz. Peygamber’e Kur’ân-ı Kerîm’i öğretecek kadar fasih Arapça bilen birisi bulunmuş olsaydı, kendi Peygamberliğini öne sürerek nüfuzunu kullanmaya gayret gösterebilirdi. Bunlar kâfirlerin iftirası olup tamamen uydurmadır. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm’in belagati ve fesahati karşısında aciz kalan kâfirler, bazen ona sihir bazen de şiir demişlerdir. Kur’ân-ı Kerîm karşısında çaresizliklerinden dolayı Kur’ân-ı Kerîm’in başkaları tarafından ona öğretildiği iftirasını atmaları da olağan dışı görülmemelidir (Karakaya & Aytekin, 1996, 5/238).

Vehbe ez-Zühaylî, Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'in vahiyle değil de bir beşer tarafından öğretildiği iftirasında adı geçenlerin Arap olmayan, Arapça bilmeyen Safa'nın yanında satış yapan Cebr isimli a'cemî bir köle olduğunu, başka bir rivâyette Bel'am olduğunu, diğer bir rivâyette Hadramîoğullarının bir kölesi olan Ya'îş isimli birisinin olduğunu belirtmiştir. Ona göre Arapça ifade etmeyi beceremeyen, dili yabancı olan bir insandan Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmesi mâkul değildir (Zühaylî, 1991, 2/235).

Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği sırada Mekke'de Arap olmayan kimseler de yaşamaktaydı. Ehl-i kitaptan ve ilim sahibi birçok insanın Mekke'de bulunması başka âyetlerde de belirtilmiştir. Müfessirler nakledilen rivâyetlere göre âyette bahsedilen şahıs ile ilgili birçok isim zikretmişlerdir. Hz. Peygamber'in onlarla irtibat halinde olması Furkan sûresinin dördüncü âyetinde geçen *"Bu (Kur'ân-ı Kerîm) olsa olsa onun uydurduğu bir yalandır. Başka bir topluluk da ona yardım etmiştir."* sözlerini söylemeye sevk etmiştir. Ancak, müşriklerin iftiralarının yaşanan durumla mutabık olduğu söylenemez. Hem müfterilere hem de diğer insanlara Kur'ân-ı Kerîm'in vahiyle bildirildiği ve uydurma olmadığına yönelik meydan okuyan âyetlerle cevap verilmiştir. Müşrikler, Hz. Peygamber üzerinde nübüvvet alametlerine şahit olmuş ve acziyet içinde ilahî mesaja inanmışlardır. Böylece hevâ, taassub ve şüphelerden kurtulmuşlardır. Bu, misyoner ve kötü niyetli oryantalistler tarafından korkunç bir şekilde istismar edilen bu sözü boşa çıkarmak için yeterlidir (Derveze, 1963, 5/184).

Sonuç olarak müşrikler Hz. Peygamber'i, gerçekte vahiyle gelen sözleri başkasından öğrenip daha sonra da yalan söyleyerek onları vahiy yoluyla bildirilmiş gibi açıklamakla itham etmişlerdir. Ancak, müfessirlerin belirttiği gibi dile hâkim olmayan bir kimsenin muhatabına onun dilinde birşeyler öğretmesi mâkul değildir.

2. *وَلِلّٰهِ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* *"En güzel isimler (el-esmâü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."* (A'râf 7/180).

Allah'ın güzel isimlerini yaratılmış veya imal edilmiş diğer şeylere atfederek, bu isimlerle atfedilen şeylerden fayda beklemek, yardım istemek veya onlara yakarmak, Allah'ın isimlerini ve anlamlarını tamamen inkâr etmek veya değiştirmek ilhâda götüren konulardır.

Ashâbı kiramdan bir sahâbe namaz kıldıktan sonra Yâ Allah, Yâ Rahmân diye dua etmiştir. Bu âyetin inmesine sebep olan Ebû Cehil, namaz kılan sahâbenin bu şekilde dua ettiğini duyar ve “Muhammed ve ashâbı bir Rabbe ibadet ettiklerini söylemiyor muydu, oysaki bu adam Allah ve Rahmân diye iki tanrıya ibadet ediyor” demiştir.

Müşrikler Allah’ın isimlerini kendi isteklerine göre değiştirerek, ilâhlarına Allah lâfzı yerine Lât, Azîz ismi yerine Uzzâ, Mennân ismi yerine de Menât demişlerdir. Bu sebeple Allah’ın isimleri konusunda ilhâda saparak Allah’a şirk koşup haktan uzaklaşanların terk edilmesi emredilmiştir (Semerkandî, 1993, 1/585).

Âyet-i Kerîme’de geçen ve eğip büken, değiştiren, aykırılığa sapan gibi çeşitli anlamlarda tercüme edilen يُلْحِدُونَ fiili, Abdullah b. Abbas tarafından yalanlar şeklinde, Katâde tarafından da şirk koşarlar diye açıklanmıştır. Abdullah b. Abbas’ın açıklamasına göre Allah’ın isimlerini yalanlayanların terk edilmesi, Katâde’nin açıklamasına göre ise Allah’a (isim yoluyla) şirk koşanların terk edilmesi buyurulmuştur. Müşrikler Allah’ın isimlerine harf ekleme veya çıkarma suretiyle tahrîf ederek putlarına isimler vermiştir (Taberî, 2001, 10/597-598).

Avfî (ö. 111/729-30), İbn Abbas’tan rivâyetle bu âyeti put olan Lat’ı Allah’ın ismiyle birlikte andıkları için Allah’ın isimlerinde eğriliğe sapanları bırakın demiştir. İbn Cüreyc Mücâhid’den rivâyetle Lât isminin Allah’tan, ‘Uzza isminin de ‘Azîz’den türetildiğini belirtmiştir. Katâde’ye göre “Allah’ın isimlerinde eğriliğe sapanlar” şirk koşanlar anlamına gelmektedir (İbn Kesîr, 1999, 3/515-516).

Râzî’ye göre muhakkik âlimler şöyle demektedirler. Allah’ın isimlerinde ilhâd üç türdür:

a) Allah’ın mukaddes ve tertemiz isimlerini Allah’tan başkasına vermektir. Meselâ bu, kâfirlerin, putlarını ilah diye isimlendirmeleri gibidir. Putları için kullandıkları İlah isminden türetilen Lât, Mennân isminden türetilen Menât ve Azîz isminden türetilen ‘Uzza isimleri buna örnektir. Müseylimetu’l-Kezzâb da, kendisine Rahmân lakabını vermişti.

b) Allah’ı, kendisiyle isimlendirilmesi caiz olmayan isimlerle isimlendirmektir. Meselâ, Allah’ı, Mesih’in babası diye adlandırmak veya Hristiyanların teslis inancına göre baba, oğul ve rûhu’l-kudüs demeleri gibi.

c) Kulun, Rabbini anlamını bilmediği bir lafızla isimlendirmesi ve isimlendirdiği şeyi tasavvur edemediği şekilde zikredip anmasıdır. Çünkü bu lafızlar belki Allah’ın celâline lâyık olmayan bir şeyi ifade eder (Râzî, 1999, 15/416-417).

Allah'ı isimlendirme hususunda haktan ve doğrudan ayrılıp sapanların bırakılması ve onu esmâü-l hüsnâ dışında haktan ve doğrudan meylederek başka isimlerle isimlendirenlerin verdiği isimlerin terk edilmesi gerekmektedir. Çünkü onlar Allah'ı, onun için câiz olmayan, bedevilerin cehaletlerinden dolayı, يا ابا المكارم yâ ebe'l-mekârim (ey iyiliklerin babası), يا ابيض yâ ebyeda'l-vechi (ey ak yüzlü), يا نحيي ya nahiyyü (ey kibriya sahibi) gibi ifadeler kullanmışlardır. Ya da onlar yâ Allah dedikleri halde yâ Rahmân demekten kaçındıkları gibi onun bazı güzel isimlerini kullanmaya tenezzül etmemişlerdir. Oysaki “*De ki: ister Allah diye çağırın, ister Rahmân diye çağırın; hangisi ile çağırırsanız çağırın; en güzel isimler ona aittir.*” (İsrâ 17/110) buyrulmuştur. En güzel vasıflar Allah'a aittir, bu vasıflar onun adalet, hayr, ihsan ve yaratılmışlara benzememe gibi vasıflardır. Onun vasıfları konusunda eğriliğe sapan ve onu kötü işleri dilemek, kötülükleri ve fuhşiyatı yaratmak ve teşbih dairesine girecek görüş ve benzeri niteliklerle vasıflandıranları bırakın anlamının kastedilmiş olması da mümkündür (Zemahşerî, 1986, 2/180-181).

Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah'ın, yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi vardır. Kim bu isimleri (öğrenip gereğiyle amel ederek) sayarsa, cennete girer (Bu isimler şunlardır): O, kendisinden başka ilâh olmayan Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bâri, el-Musavvir, el-Gaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbîd, el-Bâsıt, el-Hâfid, er-Râfi', el-Muizz, el-Müzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Gafûr, eş-Şekûr, el-Alî, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukîr, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mücîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsî, el-Mübdi, el-Muîd, el-Muhyî, el-Mümîr, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mâcid, el-Vâhid, es-Samed, el-Kâdir, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâlî, el-Müteâlî, el-Berr, et-Tevvâb, el-Müntekım, el-Afüv, er-Raûf, Mâlikü'l-mülk, Zü'l-celâli ve'l-ikrâm, el-Muksit, el-Câmi', el-Ganî, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdî, el-Bedî', el-Bâkî, el-Vâris, er-Reşîd, es-Sabûr.” (Tirmizî, Deavât, 82).

Allah'a âyet ve hadislerde geçen isimlerle hitap edilmelidir. Böyle olmasının amacı hilâfsız olarak isimlendirmektir. Bu isimler, zatından, sıfatından ve fiilinin sıfatından kaynaklanmaktadır. Âlimlere göre bu isimler tevkîfidir. Allah, Kur'ân'da ve sünnette olmayan refik, sehiyy, âkil gibi bir isimle isimlendirilemez.

Allah'ın isimlerinin gerek lafız gerekse manalarının değiştirilmesi, yorumlanması, yalanlanması, eksik veya fazla mana verilmesi ya da güzellik vasfına ters mana verilmesi gibi haktan ve doğruluktan başka yollara sapan kimselerin terk edilmesi buyurulmuştur (Zühaylî, 1991, 9/174).

3. إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ

بِإِحَادٍ يَظْلِمُ نَذْفُهُ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ “İnkâr edenlere, insanları Allah yolundan ve -yerli olsun dışarıdan gelmiş olsun bütün insanlar için (ibadet yeri) yaptığımız- Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlara ve her kim orada zulmederek haktan saparsa ona elem veren bir azap tattırırız.” (Hac 22/25).

Allah Hz. İbrahim'den bu tarafa Kâbe'yi, insanların ibadetlerini yaptığı bir merkez, güvenlik ve toplanma yeri halinde getirmiştir (Bkz. Bakara 2/125). Kâbe zaman içinde putlardan arındırılarak Müslümanların kulluk görevlerini ifa etmeye hazır hale getirilmiştir. Ancak, kâfirler Müslümanları Kâbe'nin yanında namaz kılmaktan ve tavaf yapmaktan alıkoyuyorlardı. Abdullah b. Mesud'un, “Müslümanlar, Ömer b. Hattab'ın Müslüman olmasına kadar Kâbe'nin yanında namaz kılmaya ve Kâbe'yi tavaf etmeye cesaret edemezlerdi. Çünkü onlar zayıflardı ve müşrikler de buna engel oluyorlardı” dediği rivâyet edilir. Müslümanlar hicret ettikten sonra hac ve umre görevlerini eda etmek için Medine'den Mekke'ye geliyorlardı. Ancak Kureyşli kâfirler Müslümanların yollarını kesip Kâbe'yi ziyaret etmelerine engel oluyor, üzerlerine saldırıyor ve onlara zulüm ediyorlardı. Bu durum Fetih sûresinin 25. âyetinde de “İnkâra sapan, sizi Mescid-i Harâm'a sokmayan, (yolda) engellenmiş kurbanları yerine ulaştırmaktan alıkoyanlar da başkaları değil, onlardır.” şeklinde belirtilmiştir.

Bu âyetteki بِإِحَادٍ يَظْلِمُ ifadesiyle Mescid-i Harâm'da insanlara haksızlık yapmanın, doğru yoldan sapmanın, saldırganlığın ve zulmetmenin büyük günah olduğu ve bu günahı işleyenlere verilecek ceza açıklanmıştır (Derveze, 1963, 6/34-35).

İbn Abbas'tan rivâyetle bu âyet Ebu Süfyan b. Harb (ö. 31/651-52) ve arkadaşlarının Hudeybiye senesinde Hz. Peygamber ve ashabını Mescid-i Haram'dan alıkoymaları üzerine nazil olmuştur. Hz. Peygamber umre ihramına girmiş ve onlarla savaşmayı uygun bulmadığından gelecek yıl dönmek üzere anlaşılmışlardır. Âyetin “...Mescid-i Haram'da zulümle haktan sapmaya yeltenen kimse...” kısmı ise İbn Abbas'ın rivâyetine göre Hz. Peygamber'in Abdullah b. Üneys'i (ö. 54/674) biri muhacir diğeri ensar iki kişi ile birlikte

seriyye olarak göndermesi esnasında muhacir ve ensardan olan iki kişinin nesep hakkında birbirlerine karşı böbürlenip kibirlenmesi nedeniyle Abdullah b. Üneys'in kızarak ensarîyi öldürmesi üzerine indirilmiştir (Zühaylî, 1991, 17/187-188).

Âyette geçen الْعَاقِبُ kelimesi şehirde oturan (mukim) الْبَادِ kelimesi ise taşrada veya çölde oturan anlamlarına gelmektedir. Âyette Mescid-i Haram'ın mukim veya dışarıdan gelen her misafir için eşit kılındığı belirtilmiştir. Bu nedenle Mescid-i Haram'dan, Allah'ın dininden ve Allah'a itaatten alıkonulmaması gerekmektedir. Mescid-i Haram'da zulümle ve haksızlıkla, hizmetçiyi azarlamak gibi küçük bir şey bile olsa yasaklanan bir şeyi yapmaya kalkışmak suretiyle zulmederek haktan sapmaya ve doğru yoldan yüz çevirmeye meyleden kimseye acıklı bir azap tattırılacağı belirtilmiştir. Allah'ın, Mescid-i Haram'ı namaz kılmak, ibadet etmek, tavaf etmek, hac ve umre vazifelerini eda etmek için bütün insanlara ait kılması nedeniyle Mescid-i Haram'dan alıkonulması bu ibadetlerin yapılmasına da mani olmak demektir (Zühaylî, 1991, 17/187-188).

Mücâhid'e göre âyette geçen بَظْلَمٍ ifadesi "Orada kötü bir amel işler" demektir. İbn Ebî Hâtim'e (ö. 327/938) göre Harem bölgesinde şerre azimli olan birisi, o fiili işlemese bile cezalandırılır. İbn Ebî Hâtim, Ya'la b. Ümeyye'den (ö. 60/679-80 [?]) Hz. Peygamber'in "Mekke'de yiyeceklerin ihtikârı ilhâddır" buyurduğunu rivâyet etmiştir. Bu da zulme bir örnektir. Zira bu ilhâd ve zulüm kavramları küfürden küçük günahlara kadar bütün günahların tamamını kapsamaktadır. Normal zamanda kim bir kötülüğe niyet edip o kötülüğü işlemese bundan dolayı hesaba çekilmez. Harem bölgesinin mukaddes olması nedeniyle Allah orada kötülüğe niyet edilmesine bile tehditte bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) Harem'de günah işlemenin önemini şöyle anlatmıştır: Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abdullah b. Zübeyr'e "Ya İbn Zübeyr! Allah'ın haremünde ilhâda düşmekten sakın. Rasûlullah'ın "Kureys'ten bir adam orada ilhâda düşecek olsa ve günahları tartılsa insan ve cinlerin günahından daha ağır gelirdi." dediğini işittim demiştir (Zühaylî, 1991, 17/188-189).

İbn Abbâs'ın rivâyet edildiğine göre بَظْلَمٍ ifadesi kasıt anlamındadır. Her kim te'vîli mümkün olmayan zulüm işler ve haksız bir şekilde ilhâda düşerse, Allah tarafından elîm bir azaba uğratılacaktır. İbn Abbâs'tan yapılan başka bir rivâyete göre Ali b. Ebu Talha (ö. 143/760), bu kelimeyi şirk olarak açıklamıştır. Mücâhid بَظْلَمٍ kelimesini Harem'de Allah'tan başkasına

tapınılması, إْحَاد kelimesini vallahi evet, vallahi hayır demek olarak açıklamıştır. Süfyanüs-Sevrî'nin (ö. 161/778) Abdullah İbn Atâe kanalıyla İbn Abbâs'tan rivâyetinde emirin oradaki ticareti denilmiştir. İbn Ömer'in rivâyetinde Harem'de yiyecek satılması ilhâd olarak değerlendirilmiştir.

Avfî, İbn Abbâs'tan rivâyetle zulmü, Allah'ın Mescid-i Harâm'da haram kılmış olduğu sözlü tecâvüz veya öldürme gibi filleri helâl farz ederek haksızlık etmeyen kimseye haksızlık etmek ve seni öldürmeye yeltenmeyeni öldürmek şeklinde izah etmiştir (İbn Kesîr, 1999, 5/411-412).

Allah, Hudeybiye senesinde kâfirlerle müminlerin arasını ayırdıktan sonra mukaddes kıldığı evin (Kâbe'nin) büyüklüğünden ve kâfirlerin küfrünün büyüklüğünü zikrederek, “Hz. Muhammed'in getirdiklerini inkâr edip, Allah'ın yolundan ve Mescid-i Haram'dan alıkoyan...” buyurmuştur. Bu alıkoyma işi, hicretten ve cihaddan alıkoyma ile meydana gelmiştir. Çünkü onlar bu durumu bir türlü hazmedememişlerdir. Kâfirlerden beklenen de Allah'ın yolundan alıkoymalarıdır. Hz. Peygamber bu konuda “Ey Abd-i Menâfoğulları! Sizden her kim insanların işleri konusunda yetkili olursa, o Beyt'i tavaf etmek yahut gecenin veya gündüzün herhangi bir saatinde orada namaz kılmak isteyen birisini asla alıkoymasın” buyurmuştur (Tirmizî, Hac 42).

Mescid-i Haram'dan alıkoymanın dışında başka ilhâd yolları da vardır. İbn Abbas'tan rivâyetle şirk koşmak için Allah'ın haremine sığınmak, birisini veya yasaklanmış av hayvanlarını öldürmek, ihramsız iken ihramlıya helal olmayan şeyleri irtikâp ederek Harem'e girmek, Mücâhid ve Sa'id b. Cübeyr'den rivâyetle ihtikâr, Atâe'ye göre “hayır, vallahi... evet, vallahi...” demek, Mescid-i Haram'ı imâr etmekten insanları alıkoymaktır. Muhakkik âlimlere göre, zulüm ve ilhâd ifadesi, bütün günahları içine alan bir sözdür. Çünkü orada yapılan ibadetlerin karşılığı kat kat verileceği gibi yapılan kötülüklerin cezası da kat kat verilecektir (Râzî, 1999, 23/216-218).

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ

بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ “Şüphesiz ki âyetlerimiz hakkında bilgiçlik taslayıp 'ilhâd' edenler bizden gizlenemezler. Bu durumda ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü (huzurumuza) güvenle gelen mi? İstediğinizi yapın! O, yaptıklarınızı görmektedir” (Fussilet 41/40).

Allah, dinine davet etmeyi, makamların en büyüğü ve mertebelerin en şerefli olduğu beyan ettikten sonra bu davetin; tevhidin, adaletin, dirilişin ve kıyametin vâkî olacağı delillerini zikretmek suretiyle gerçekleşeceğini bildirince, delil olan bu âyetler hakkında münakaşa edip, şüpheler atma çabasına girenleri tehdide yönelerek, “Bizim âyetlerimiz hakkında sapkınlık edenler...” buyurmuştur (Râzî, 1999, 27/568).

Âyette geçen يُلْحِدُونَ fiilini İbn Abbâs, sözün, konulması gerektiği yerden bir başka yere konulması şeklinde açıklamıştır (İbn Kesîr, 1999, 7/183). Allah’ın âyetlerinde ilhâda çeşitli şekilde düşülebilir. Râğıb ilhâdın iki türlü olduğunu ve bunların ilkinin Allah’a şirk ilhâdı, diğerinin de sebeplerde şirk ilhâdı olduğunu belirtmiştir. Allah’a şirk ilhâdı imana aykırıdır ve onu yok eder. Sebeplerde şirk ilhâdı, imânı yok etmese bile imânî bağları zayıflatır. Âyetlerde ilhâd, doğru mânâ vermeyip istikametten ayrılarak eğrisine çekmek demek olur ki yalanlamayı, yanlış tevîli ve tahrîf etmeyi kapsar. Âyetler, tekvînî âyetler olan gece, gündüz, güneş ve ay gibi kâinat ile ilgili âyetler ve mucizelerle, Kur’ân-ı Kerîm gibi vahiyle indirilmiş olan ve hüküm koyan âyetlerden daha kapsamlıdır. Her ikisine de aykırı davranmak ilhâddır. İlhâdın cezası da ateşe atılmak olduğu için “Ateşe atılan mı daha iyidir, yoksa kıyamet günü güvenle gelen mi?...” şeklinde tehdit edilmiştir (Yazır, 2022, 4/827).

Müfessirler ilhâd kelimesinin anlamı konusunda muhtelif görüşler bildirmişlerdir. Mücâhid bu ifadeyi, Kur’ân-ı Kerîm okunurken müşriklerin gürültü yaparak ve ıslık çalarak alaya alması olarak değerlendirmiştir. Katâde, âyetleri yalanlamak; Süddî müşriklerin âyetlerle inatlaşmaları ve ayrılığa düşmeleri şeklinde açıklamışlardır. Abdullah b. Abbas’tan yapılan bir rivâyete göre ise Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerinin manalarını değiştirerek tahrîf etmektir (Taberî, 2001, 20/440-441).

Bu âyetin kendisinden önceki âyetleri tamamlayıcı olması ihtimali de kendisinden sonra gelecek âyetlerin mukaddimesi olması ihtimali de vardır. İlk ihtimal, Allah’ın kâinattaki âyetlerinin, onun ulûhiyetine ve yalnızca ona ibadet edilmeye lâyık olduğuna inandırmak ve ispat etmek için yeterli bir delil olduğu gerçeğidir. Gerçeği ancak kasten görmezden gelen kibirli kişiler inkâr ederler. Bu kimseler hiçbir şekilde Allah’a gizli kalmaz. İnsanların ahirette karşılaşacakları akıbet, dünyada işlediği amellere göredir. Kıyamet günü varacağı yer cehennem olan bir kimse ile iman edip güven içinde cennete girecek kişinin eşit olması düşünülemez. İkinci ihtimalde mülhidlik; kibirlenme, sapma ve inkâr etme anlamlarına gelmektedir (Derveze, 1963, 4/425,426).

Âyetler hakkında, doğru yoldan ayrılıp eğriliğe sapma konusu; doğruyu kabul etmeme, tahrîf etmeye çabalama, bâtil te'villerle gerçek anlamlarıyla hiçbir ilgisi bulunmayan başka anlamlar çıkarmak ve âyetlerin doğru anlaşılmasına engel olmak gibi konuları kapsamaktadır. Bu kimseler kendileri dalalete düşmekle kalmayıp başka kimseleri de sapıklığa düşürürler.

5. وَأْتِلْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ كِتَابِ رَبِّكَ لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَلَنْ تَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا “*Rabbinin kitabından sana vahyolunanı oku; O’nun sözlerini değiştirecek yoktur. O’ndan başka bir sığınak bulamazsın*” (Kehf 18/27).

Peygamberler, Allah’ın elçiliğini yapıp emirlerini ve vahyini tebliğ eder, ondan derin saygı ve canı gönülden sevgi duyarak korkar ve Allah’tan başka hiçbir kimseden korkmazlardı (Bkz. Ahzâb 33/39). Allah “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et, eğer bunu yapmazsan onun verdiği peygamberlik görevini yerine getirmemiş olursun, Allah, seni insanlardan korur*” buyurmuştur (Bkz. Mâide 5/67). Hz. Peygamber’in kendisine indirilen vahyi hiçbir şekilde değiştirmesinin mümkün olmadığını belirtmek için “*Eğer o (Muhammed), bize karşı, ona bazı sözler katmış olsaydı, biz onu kuvvetle yakalardık, sonra onun şah damarını koparırdık*” buyurulmuştur (Hâkka 69/44,45,46). Bu nedenle Allah’ın sözlerini değiştirecek kimse yoktur. Kur’ân-ı Kerîm’de ne bir ziyadelik ne de bir noksanlık vardır. Peygamberler yalnızca kendilerine indirilen ilahî mesajları tebliğ etmekle mükellef olduklarından herhangi bir ilâve veya eksiltme yapmaktan münezzehtirler. Kur’ân-ı Kerîm’in vahyinde ve indirildikten sonra bir değişiklik olmadığından halefi de yoktur. Allah Hz. Peygamber’in şahsında tüm kullarına vahyedilen Kur’ân-ı Kerîm’de ziyadelik veya noksanlık yapılması halinde azaptan kurtulmak için sığınacak bir yer bulamayağı konusunda ihtarda bulunmuştur. Kur’ân-ı Kerîm’in gerek hükümlerini gerekse manalarını olduğu gibi söylemeyip menfaatleri uğruna kendi heves ve hevâlarına uygun şekilde değiştirenler ilhâda düşerek azaba düçar olacaklardır (Semerkandî, 1993, 2/296).

Kureyşli kâfirlerin önde gelenleri, Hz. Peygamber’e “Sana iman etmemizi istiyorsan, sana iman etmiş olan şu fakirleri etrafından kov.” demişlerdir. Bunun üzerine Allah, kendisinden bu şekilde talepte bulunanların isteklerinin bâtil ve yanlış bir istek olduğunu belirtmek için Hz. Peygamber’e böyle yapmayı yasaklamış ve “*Sabah akşam, Rablerinin rızasını isteyerek ona yalvaranları kovma*” (En’âm 6/52) âyetini indirmiştir. Allah, bu konuda temel düsturu belirlemiş, makul olmayan ve bâtil taleplerde bulunanların istekleri konusundaki

uygulamaları Kur'ân-ı Kerîm'de geçen hükümlere göre yapmasını, Hz. Peygamber'e bildirmiştir (Râzî, 1999, 21/454-455).

Âlimler, الْمَلْجَأُ kelimesinin, مُلْتَحَدًا (sığınak) manasına geldiği hususunda ittifak etmişlerdir (Râzî, 1999, 21/455). مُلْتَحَدًا kelimesi sığınılacak yer demektir. Çünkü meyletti anlamındaki حُدَّ kelimesinden türetilmiştir. Bir kimse kime sığınırsa ona meyletmış demektir (Sâbûnî, 1997, 2/174). Allah, Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup ve emredilen hükümlere uymayı ve yasaklanan şeylerden kaçınmayı, aksi halde isyan edenlerin Allah'tan başka sığınacakları hiçbir sığınağın olmadığını bildirmiştir (Taberî, 2001, 15/234).

Âyetin inmesinin müsebbibi olan kalplerine gaflet verilerek Kur'ân-ı Kerîm'i anmayı unutan, hevâlarına uyarak şirk koşan, ifrat ederek mutedil sınırları aşmış ve hakkı bir kenara bırakmış bâtıl talebi olan zengin kimselerin; dünyevi herhangi bir menfaat gözetmeden sabah akşam Allah'ın rızasını umarak ona yalvarıp yakaran fakir kimseler aleyhine söylediği sözlere boyun eğmemesi gerektiği belirtilmiştir. Çünkü bir tarafta sabah akşam Allah'a dua eden kimseler varken diğer tarafta o vakitlerde dünya işleri ile iştigal etmeleri nedeniyle gaflette olan zengin kimseler bulunmaktadır. Zengin, nüfuz ve servet sahipleriyle birlikte oturmak suretiyle hakir görülen fakirleri bırakıp zenginlere ihtimam göstermemesi istenmiştir. Böyle bir çağrı ile, aslında kalbin, akıl ile kavranılabilecek şeyler nedeniyle gaflete düşmesi, maddi unsurlara olabildiğince dalması ve nihâyetinde şeref ve izzetin temiz bir ruh sayesinde olduğunu, maddiyat ve dış görünüş ile olmayacağını anlamayacak derecede gafletten kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Bu âyette ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'i okuyup kastedildiği üzere amel etmeme, ikinci olarak fakir ve yoksul olmaları nedeniyle insanları hakîr görmeme ve üçüncü olarak "hakk"ın Allah'tan apaçık ve görünür şekilde geldiğinin ilan edilmesi istenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in hükümlerini kendi heveslerine göre değiştirenlere verilecek ceza ve onun hükümlerine tâbi olan müminlere verilecek mükâfatları değiştirebilecek hiçbir güç yoktur. Allah'ın rızasını uman ve takva sahibi olan kimse güçsüzlerin yanında olur, dünya hayatını âhiret hayatına tercih ederek hevâ ve arzularına kapılan, isyan konusunda haddi aşan kimselerden uzak dururlar. İslâm nezdinde zengin-fakir, başkan-tebaa ve sosyal tabakalar arasında fark ve ayrımcılık yoktur. Bu nedenle eşitlik dinidir. Bu konularda doğruluktan sapanlar için sığınılacak bir yer yoktur (Zühaylî, 1991, 15/238-245).

Hız. Peygamber Allah'ın mesajını insanlara daha kolay ulaştırmak için liderleri kendisine çekme politikası izlemekteydi. Bu politikası bazen onu, liderlerin bazı önerileri hakkında olumlu yönde düşünmeye sevk ediyordu. Peygamber vahiy gelmeden bu şekilde karar almış ancak kararı evlâ olanın tersi istikamette tecelli etmiştir. Çünkü sosyal farklılıklar konusunda ayırım yapılmaması Müslüman toplumlarda korunması gereken bir değer olarak karşımızda durmaktadır. Bu İslâmî prensibin bütün milletlerin hayatında çok büyük faydalar sağladığını görürüz. Bu durum Kur'ânî gayenin ve bu gayenin ihtiva ettiği saygıya değer telkinin mükemmelliğini ortaya koymaktadır. Bu gayenin aksine âyetlerin esas hükümlerine göre değil de arzuları doğrultusunda onları değiştirip bozabilecek kimsenin olmadığı ve Hız. Peygamber'in Allah'tan başka sığınmaya layık, korumasına gücü yetecek kimseyi bulamayacağı vurgulanmıştır (Derveze, 1963, 5/64-66).

6. مُلْتَحِدًا “De ki: 'Beni kimse Allah'a karşı savunamaz ve ben O'ndan başka bir sığınak bulamam” (Cin 72/22).

Bu âyetin iyi anlaşılabilmesi için önceki ve sonraki âyetlerle birlikte değerlendirme yapılmalıdır. Allah, Cin sûresinin 21. âyetinde görevi yalnızca Allah tarafından gönderilen şeyleri tebliğ etmek olan Hız. Peygamber'e “De ki: “Şüphesiz ben, size ne zarar verebilir ne de fayda sağlayabilirim” buyurmuştur. Çünkü yarar sağlama ümidiyle korkulması ve sığınılması gereken ne peygamberler ne de herhangi bir şahıstır, yalnızca Allah'tır. Bu âyetin iniş sebebini İbn Cerir'in (ö. 310/923) rivâyetine göre Hadramî şu şekilde nakletmiştir: İnsanların kendisine tâbi olduğu cinlerin eşrafından birisi: “Muhammed kendisini Allah'ın korumasını istiyor. Onu ben koruyacağım” dedi. Bunun üzerine Allah Hız. Peygamber'i desteklemek için bu âyeti inzal buyurdu (Zühaylî, 1991, 29/175). Âyette, Allah'ın azabı Hız. Peygamber'e gelecek olursa onu hiçbir kimsenin kendisinden uzaklaştırmayacağını ve Allah'tan başka da bir sığınak ve yardımcı olmadığını zikretmesi onu azaptan kurtaracak tek hususun görev olarak verdiği risâleti tebliğ etmek olduğunu belirtmektedir. Çünkü insanların küfür ve iman etmesi peygamberlerin elinde değil yalnızca Allah'ın dilemesiyle olan bir şeydir (Zühaylî, 1991, 29/177).

Kur'ân-ı Kerîm'de “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer böyle yapmazsan onun risâletini tebliğ etmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır...” (Mâide, 5/67) buyurulmuştur. Bu âyetlerle, Allah'ın tasarrufunda olan hidâyet konusunda Hız. Peygamber'in mesul olmadığını, mesuliyeti olan tebliğ görevini yerine getirmemesi halinde Allah'ın azabına müstahak olursa kimsenin onu Allah'a karşı koruyamayacağı, bir

yer veya merciye de sığınamayacağı ve bir yardımcı da bulamayacağı belirtilmiştir (Zühaylî, 1991, 29/179).

Mukâtil (ö. 150/767) şöyle demiştir: “Müşrikler Hz. Peygamber’e, ‘Kendisine davette bulunduğun şeyi terk et, biz seni koruruz...’ ” deyince, Allah da Hz. Peygamber’e, “*De ki şüphesiz ki beni kimse Allah ’tan katiyyen kurtaramaz*” buyurmuştur. Âyetteki مُلْتَحِدْ kelimesi, sapasağlam, korunaklı, sığınak anlamlarına gelir. Müberred’e (ö. 286/900) göre bu kelime kendisine sapılan, zikzaklı girilen yer, barınak kelimesi gibidir. Fiilin lügattaki anlamı meyletti şeklindedir. Buna göre مُلْتَحِدًا kelimesi yerin altındaki tünel anlamına gelir. Zeccâc’a (ö. 311/923) göre âyetin manası, “Ben, Allah’ın huzurunda, tebliğden başka bir sığınak ve melce bulamam” şeklindedir. “Yani beni ancak, Allah katından kendisiyle gönderildiğim şeyi tebliğ etmem kurtarır” demektir (Râzî, 1999, 30/675).

3.2. İlhâdın Konusuna Göre Çeşitleri

3.2.1. Allah’ın Varlığı Konusunda İlhâd

Bazı insanlar Allah’ı görmesi halinde inanacağını, görmediği bir şeye de asla inanmayacağını beyan ederler. Kur’ân-ı Kerîm’deki رَبَّنَا أَوْ نَرَى “*Rabbimizi görmeliydik*” (Furkân 25/21) ve عَيِّدْ فُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ “*Ey Mûsâ! Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayız demiştiniz*” (Bakara 2/55) âyeti buna işaret etmektedir. Allah’ın varlığını doğrudan inkâr etmemekle birlikte Allah’ı ve sıfatlarını varlığından farklı olarak cisimsel bir anlayışla karşılayanlar da vardır. Cisim, bilinçsiz, mekânda yer kaplayan, fiziksel olarak da bölünebilen, sınırlı madde parçası (Bolay, 2018, s. 42), belli şekli ve boyutları olan üretilmiş ve zamanla değişikliğe uğrayan, dış müdahalelere maruz kaldığında deforme olabilen, ömrü belli sürelerle kısıtlı olan nesnelerdir. Bu nedenle zamanla yok olan ve yerine yenisinin, daha gelişmişinin veya daha güzelinin ikame edilebileceği somut bir varlıktır. Hayatta cisimlerin minyatürleri veya insan aklında bir iz düşünüm oluşturan yansımaları vardır. Bu yönüyle benzerinin olması da düşünülemez. Cismen var olan bir şeyin tarif edilmesi ona sınırlar çizmek olur ki bir yaratıcının takyîd edilmesi anlamına geleceğinden varlığının esaslarına muhalefet eden bir görüşe dönüşmektedir. Allah’ın varlığını inkâr etmek ile varlığının esaslarını yorum metoduyla değiştirmek benzer olaylardır.

Allah, varlığına Hz. Âdem'in yaratılmasıyla birlikte inanılan en yüce varlıktır. İlk muharrik ve daima kâinatı idare eden varlıktır. Spinoza (ö. 1677) ve Descartes'a (ö. 1650) göre varlığı kendinde olan tek varlıktır. Aristo'ya (m.ö. 384-322) göre Allah ilk hareket ettirici ve âlemin düzenini koyandır. Maddî bir varlık olmadığından madde halindeki varlıklar onu göremezler, görmeye tahammül bile edemezler.

Güneşin ışığına bile dayanamayan göz, nasıl olur da kâinatın yaratıcısını ve ilk sebebini görebilir? O'nun varlığı kalplerde yaşanarak daha iyi hissedilir. Medenî veya vahşi her milletin dilinde O'na karşılık gelen bir kelime mutlaka vardır. ...her yerde O'nun ismiyle karşılaşmak mümkündür. Neden? Çünkü O, varlıkların yaratıcısı, sebeplerin sebebi ve gayelerin gayesidir. O, mutlak varlıktır. Yoklukla karışmış değildir. Mükemmeldir; noksanlıkları olsa insan gibi fani olur. O'nun kendisi gibi bilgisi de mükemmeldir. Descartes'ın dediği gibi bilgisi de tamdır. Bilgisi tam olduğu için "Aldanmaz ve aldatmaz". Aldatmadığı için de bilgisi doğrudur. Yani vahiy de doğrudur. (Bolay, 2018, ss. 11-13)

Kelamcılar mümkün olan âlemin vâcibu'l-vücud/olması zorunlu olan, olmaması düşünlemeyen bir varlık tarafından yaratıldığını kabul etmişlerdir. Fârâbî'ye (ö. 339/950) göre mümkün olanın yokluğu düşünülebilir ancak vâcibu'l-vücudun yokluğu düşünülemez (Düzgün, 2016, s. 223).

3.2.2. Allah'ın Birliği Konusunda İlhâd

Allah sonsuz irade ve kudretiyle kâinatı yaratmıştır. İnsanoğlu gözünü çevirip etrafına baktığında tabiattaki olağanüstü uyum, ahenk ve muntazam renklere şahit olmaktadır. Dünya'nın hareketlerine göre günlük, aylık veya mevsimlik hadiseler yaşanmaktadır. Gece ve gündüzün oluşması, yazın ve kışın oluşması, yağmur ve kar yağması, ay ve güneşin birbirine olan durumuna göre çeşitli tabiat olayları gibî hadiseler yaşanmaktadır. Bütün bu oluşlar belirli bir düzen içinde ve mutlak güç sahibi olan bir yaratıcı tarafından meydana gelmektedir. Birbirine çarpmayan galaksiler ve gökyüzünde lamba gibi sürekli asılı duran güneş, ilim ve kudreti ile dünyayı idare eden bir yaratıcının varlığının ve birliğinin delilidir. Ancak her dönemde Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr edenler olmuştur. İnkâr etmenin sebeplerinden birisi geleneklere bağlılıktan dolayı inkârdır.

Müşrikler babalarından puta tapmayı öğrendikleri için ikazlara rağmen قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا

عَلَيْهِ آبَاءَنَا “Hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye inanırız demişlerdir” (Bakara

2/170). Bu nedenle babalarından putlara ibadet etme geleneğini aldıkları için Hz. Peygamber'in tek ilaha davet etmesini tuhaf olarak karşılamışlardı. Tek bir yaratıcıyı

havsaları kabul etmediği için arkalarını dönüp gitmişlerdir. Nitekim أَجْعَلِ الْآلِهَةَ إِلَهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَبٌ “O kadar çok ilahımızı tek bir ilah mı yapacakmış ne tuhaf şey bu böyle!” (Sâd 38/5) ve وَإِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْآنِ وَحْدَهُ وَلَوَّا عَلَى أَدْبَارِهِمْ نُفُورًا “Kur’ân’da yalnız Rabbini andığın zaman (tek Tanrı inancından hoşlanmadıkları için) arkalarına dönüp kaçarlar” âyetleri buna işaret etmektedir (İsrâ 17/46).

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok âyette Allah’ın birliğine vurgu yapılmaktadır. Bu âyetlerden ikisi şu şekildedir. İlki إِنَّ إِلَهُكُمْ لَوَاحِدٌ “Sizin ilâhınız gerçekten bir tek ilâhtır.” (Saffat 37/4).

İkincisi وَقَالَ اللَّهُ لَا تَتَّخِذُوا إِلَهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَإَيَّايَ فَارْهَبُونَ “Allah, şöyle dedi: “İki ilâh edinmeyin. O, ancak tek ilâhtır. O hâlde, yalnız benden korkun.” (Nahl 14/51) ayetidir.

İlk ayetten anlaşılacağı üzere müşrikler Allah’a iman etmedikleri için değil Allah’tan başka ilah edindikleri için uyarılmışlardır. Tevhid inancı İslâm’ın en önemli kuralıdır. Şâyet birden fazla yaratıcı olsaydı اللَّهُ لَفَسَدَتَا إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا (Enbiyâ 21/22) âyetine göre güç mücadelesi nedeniyle şu anki düzen bozulur her yerde ve her zaman karmaşa olurdu. Allah’a ortak koşma anlamı taşıyan bu davranış ilhâda götüren en tehlikeli fiildir. Çünkü إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ “Allah, kendisine ortak koşulmasını elbette bağışlamaz.” (Nisâ 4/116)

buyurulmuştur. Allah’tan başka tanrılar olsaydı en güçlü olan diğerini yenmek isterdi ve diğerlerini engellerdi. Eşit güçte olsalar, biri gece olmasını isterken diğeri gündüz olmasını isteyebilirdi. Bu durumda hava nasıl olacaktı? Birisi cismi hareket ettirmek ister diğeri durdurmak isterse yalnızca birinin dediği yerine gelmiş olur ve isteği yerine gelmeyen tanrı olamaz (Düzgün, 2016, s. 223). Bu nedenle Allah biriciktir, tektir ve yeganedir (İhlas 112/1).

3.2.3. Allah’ın İsimlerinin Değiştirilmesi Konusunda İlhâd

Allah’ın kendisi için seçtiği isimler esmâü’l hüsnâ olarak adlandırılmıştır. “hüsnâ” kelimesi ismi tafdîl olup en güzel manasına gelir (İbn Manzûr, 1993, 13/115). Ebû Bekir İbnü’l-‘Arabî (ö. 543/1148) *Ahkâmu’l-Kur’ân* adlı eserinde en güzel isimler konusunda beş görüşünü şu şekilde ifade eder:

1- Hüsna kelimesinde yüceltme anlamı vardır ve bütün büyük manalar onunla verilir ve onula tenzih edilir.

2- Cennete girmek için, yapıldığında sevap vadedilen mükâfattır.

3- Kalplere cömertlik ve merhamet telkin eder.

4- Bilginin şerefi bilinenin şerefine bağlı olduğundan ve bilinenlerin en şerefli de Barî olduğundan esmâ-i hüsna onu bilene şeref verir.

5- Sıfatlarında vâcip, caiz, imkânsız (mümteni) olması bize onun hakkında yeterli bilgiyi verir (İbn'ül-'Arabî, 2003, 2/338).

Allah'ın isimlerinde ilhâd, Allah'ın isimlerini başka şeylere vererek, onun layık olmadığı ve ona yakışmayan bir isimle isimlendirerek veya bütün isimlerini reddederek ve putlara ilah diyerek yapılır. Müşrikler tapmakta olduğu putlardan Lât'ın Allah isminden, Menât'ın Mennân isminden ve 'Uzza'nın 'Azîz isminden türetildiğini söylemiştir. Bu husus وَلِلَّهِ الْأَسْمَاءُ

الحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيُجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ “En güzel isimler Allah'ındır; bu güzel isimlerle O'na duâ edin, O'nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çecekler!” (A'râf 7/180) âyeti ile yasaklanmıştır (Zühaylî, 1991, 9/171), (Semerkandî, 1993, 1/585).

Müşrikler her türlü ikaza rağmen Allah'ın isimlerini değiştirerek putlara vermiş ve ondan medet ummuşlardır. Putları Allah'a ortak koşmuşlardır. Allah isimleri veya isimlerinin değiştirilmesi suretiyle hiçbir şeye benzetilemez. Çünkü hiçbir şey Allah'ın misli veya dengi değildir (Bkz. Şûrâ, 11). Allah, Basîr sıfatı nedeniyle görendir. İnsan veya başka yaratılmışların da gözü var ve görüyor Allah da görüyor demek suretiyle onun bir organı olduğu kastedilerek yaratılmışlara benzetilemez. Allah'ın isim ve sıfatları, onun yüceliğine yakışır biçimdedir. Ona dua edileceği veya isimleri ile ilgili konuşulacağı zaman onun isimlerinin zahiri üzerinden değil mahiyetini ve özünü muhakeme ederek beyanda bulunmak gereklidir.

3.2.4. Allah'ın İsmi ve Sıfatı Konusunda İlhâd

Hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah'a, mahlûkata has olan herhangi bir özelliği isnad etmek veya Allah'ın sıfatlarını değiştirmek de ilhâd yapmak demektir. Doğrudan Allah'ın isimleri ile bir varlığı vasıflandırmak veya isimlerin mahiyetlerini ona yüklemek doğru değildir.

Aynı şekilde Allah'ın sıfatlarını, ondan başkasında aramak veya ona yakıştırmak da itikâdî açıdan sorun oluşturmaktadır.

İbn Abbas'tan rivâyetle, bolluk içinde yaşayan ve halkın en zenginlerinden olan Yahudilerin Allah'a isyan etmeleri nedeniyle yaptıklarına karşılık olarak darlığa ve sıkıntıya düşmüş olmalarından dolayı Yahudiler "Muhammed'in ilâhı fakir, eli bağlıdır" demişlerdir. Bunun üzerine *“Yahudiler, وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلَعْنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَتَانِ يُنفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ* *‘Allah'ın eli sıkıdır’ dediler; dediklerinden ötürü elleri bağlandı, lanetlendiler. Hayır, O'nun iki eli de açıktır, nasıl dilerse sarfeder.*” (Mâide 5/64) âyeti nazil olmuştur.

İsyan ve inkârları nedeniyle düştükleri sıkıntıdan dolayı cezalandırılan Yahudiler Allah'ın yardımını konusunda sıkıntıya düşmüş ve yardım gelmeyince Allah'ın her istediğini yapmadığını veya eli sıkı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu Yahudiler'in karakterleri ve ahlakı ile ötüşen bir durumdur. Çünkü onlar, Allah'ın kâinatı yaratıp istirahat çekilerek sevk ve idare gücünü mahlukata bıraktığını ve onun tam manasıyla fâil-i muhtar olmadığına inanmışlardır (Yazır, 2022, 2/677-679). Yahudiler Allah'ı hem cimri hem de acz ve fakirlik içinde bulunan bir insana benzetmişlerdir. el-Bâsıt olan Allah istediklerine bolluk istediğine darlık verendir.

Bakara sûresinde *“مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً* *Kim Allah'a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder.*” (Bakara 2/245) buyurulmuştur. Bu âyet nazil olunca Yahudiler “Allah fakir, bizden borç istiyor” demişlerdir (Sâbûnî, 1997, 1/227). Bu âyet cihad yolunda savaşan fakir kimselere yardım etmeyi teşvik amacıyla ve sadaka veya benzeri bir şekilde karşılıksız olarak yardım ve infak yapmanın özendirilmesi için nazil olmuştur. Yahudiler âyetin bu ulvî maksadını göz ardı ederek alay etmişlerdir (Râzî, 1999, 9/446).

Kur'ân-ı Kerîm'deki *لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ سَنَكْتُبُ مَا قَالُوا وَقَتْلَهُمُ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ* *And olsun ki, Allah: ‘Allah fakir; biz zenginiz’ diyenlerin sözünü işitmiştir. Dediklerini ve haksız yere peygamberleri öldürdüklerini elbette yazacağız, ‘Yakıcı azabı tadın’ diyeceğiz*” (Âl-i İmrân 3/181) âyeti ile Yahudiler'in bu iftirasına cevap verilmiştir.

Yahudiler tarafından Allah'a isnat edilen fakirlik âdemoğluna özgü bir özellik olup hem Allah'ın Ganî ismine hem de yaratılmışlara benzememe anlamına gelen muhâlefetün li'l-havâdis sıfatına muhalefet etmek demektir. Allah'ın sıfatları süreklilik arz eden sıfatlardır.

Hiçbir mahlûkun sıfatlarına benzemez. İnsan görür ama her şeyi göremez, insan bilir ama her şeyi bilemez insan zengindir ama kısıtlı zengindir. Allah her zaman ve herşeyi görür, herşeyi bilir, her zaman zengin ve yaratıcıdır. İnsanların bahşedilmiş bazı sıfatları taşıyor olması Allah'ın sıfatları ile mahiyet açısından benzerlik gösterdiği söylenemez (Özler, 2016, s. 231)

3.2.5. Allah'ın Kıdem Sıfatı Konusunda İlhâd

Kıdem sözlükte varlığının üzerinden uzun zaman geçmek anlamına gelmektedir. Bu kelime terim olarak “Allah'ın varlığının başlangıcı bulunmaması ve başkasına ihtiyaç duymaksızın mevcut olması” diye tanımlanır (Yavuz, 2022, 25/393). Kıdem, hudusun zıddıdır (İbn Manzûr, 1993, 12/465). Kadîm olan Allah kendinden öncesi olmayan, yaratıcıdır. Allah'tan önce kim vardı? O nasıl oluştu? gibi sorular sorarak öncesi olmasına imkân tanımak kıdem sıfatına aykırı olduğu için ilhâda götüren bir konudur. Allah'ın ezeli olmasının delili هُوَ الْأَوَّلُ “O ilktir, sondur, zahirdir, bâtıdır. O herşeyi bilendir” (Hadîd 57/3) âyetidir.

Âyette geçen الْأَوَّلُ kelimesinin öncelik taşıması beş açıdan izah edilebilir.

- 1- Tesir bakımından: Araçta giden insan gibi. Araç gidince insan da gitmiş olur. İnsanın gitmesi aracın tesir etmesine bağlıdır. Önce araç hareket etmelidir.
- 2- Tesir bakımından değil de, ihtiyaç bakımından: İkinci bir için illet olmadığı bilinse de ikinci bir muhtaç olduğu düşünülür.
- 3- Şeref/İzzet bakımından: Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Ömer'den önce gelişi gibi.
- 4- Rütbe bakımından: İmamın cemaata önceliği gibi, somut/maddî bir başlangıçtan doğan öncelik veya yahut da aklî bir başlangıçtan doğan önceliktir. Bu da, cins içindeki en üst “cins”i başlangıç kabul etmemiz gibidir.
- 5- Zaman bakımından: Daha önce mevcut olan, daha sonraki zamanda mevcut olandan öncedir (Râzî, 1999, 29/444).

Allah'ın evvel olması onun ezeli olduğunu gösterir ve sonradan olan muhdes tüm varlıkların yaratıcısı olduğu anlamına gelmektedir.

3.2.6. Allah'ın Benzeri Olmaması Konusunda İlâh

Allah yarattığı istisnasız hiçbir şeye benzemediği gibi, hiçbir şey de ona benzetilemez. O eşi ve benzeri olmayandır. Yani beşerî sıfatlar ona isnat edilemez. Bu durum *“O'na benzer hiçbir şey yoktur”* (Şûrâ 42/11) âyetiyle sabit kılınmıştır. Eski ve yeni kelâm âlimleri, Allah'ın, uzuvlardan ve parçalardan meydana gelmediği, herhangi bir mekânda ve herhangi bir cihette bulunmadığı konularında bu âyeti delil göstermişlerdir. Eğer o, bir cisim olsaydı, diğer cisimlerin bir benzeri olurdu. Böylece, onun emsalleri ve benzerlerin bulunmuş olması gerekirdi. Bu âyetle Allah'ın, zâtının mahiyetleri açısından hiçbir şeyin misli olmadığı veya sıfatları açısından, onun benzeri gibisi olmadığı manası kastedilmiştir. Onun bir cismi olsaydı o sıfat değil zât olurdu. Hiçbir zât, zâtı bakımından, Allah'a denk olamaz. “Misli” olan iki şey, mahiyeti ve hakikati bakımından her birinin diğerinin yerini tuttuğu şey demektir. Bu açıklamalara göre onun benzeri gibisi bile yoktur (Râzî, 1999, 27/582-584).

Bazı insanlar içinde bulunduğu durumun sıkıntısı içerisinde Allah tarafından unutulduğunu, görülmediğini veya işitilmediğini söylemektedirler. Bazıları da “madem unutacaktın beni neden yarattın, adaletin bu kadar mı?” gibi şarkı sözlerini istemeden de olsa tekrar etmektedirler. Kimi insanlar da ihtiyaç duyduğu bir anda “Allah baba yardım eder.” gibi cümleler sarf etmektedirler. Allah yorgunluk, uykusuzluk ve unutmak gibi sadece yaratılmışlara ait olan özelliklerden münezzehtir. Nitekim *وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا*

Andolsun, biz gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık, bize hiçbir yorgunluk dokunmadı.” (Kâf 50/38), *اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ* “Allah, O'ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O'na bağlı ve dayalıdır. *وَلَا نُؤَمِّ*

Ne uykusu gelir ne de uyur.” (Bakara 2/255) ve *وَمَا كَانَ رَبُّكَ نَسِيًّا* “Senin rabbin unutkan değildir.” (Meryem 19/64) âyetlerinde bu tür nispet edilecek şeylerden uzak olduğu ifade edilmiştir. Yüce Allah'ın ne zâtının ne de sıfatlarının beşerî tasavvurlara sığmayacağı belirtilmiştir.

3.2.7. Peygamberleri İnkâr Konusunda İlâh

Hız. Âdem'in yaratılmasından bu tarafa sayısını kesin olarak bilemediğimiz kadar peygamber Allah'ın emir ve yasaklarını insanlığa tebliğ etmek için gönderilmişlerdir. Hız.

Nuh'tan Hz. Muhammed'e kadar birçok peygamber çeşitli bahanelerle yalanlanmıştır. Bunlardan bazıları, melek suretinde görmek istedikleri için yalanlamış bazıları da nübüvvetin gereksiz olduğunu öne sürerek yalanlamıştır. Peygamberlik müessesesini kabul etmeyen inkârcılar peygamberlere sürekli saldırarak hakir görmüşler ve sonunda da bir kısmını öldürmüşlerdir.

Kâfirler kendilerine gönderilen Hz. Nuh'un peygamber olduğuna inanmamış, ilâhî mesaj olsaydı insan tarafından değil de bir melek tarafından indirilebileceğini söyleyerek Hz. Nuh'un peygamberliğine karşı gelmişlerdir. Bu hususu **فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا**

بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً

grup (şöyle) dedi: "Bu da sizin gibi bir insandan başka bir şey değildir. Size üstün gelmek istiyor. Eğer Allah (elçi göndermek) dileseydi, melekleri indirirdi" (Mü'minûn 23/24) âyeti açıkça ifade etmektedir. Kafirler, inançlarını atalarından gördükleri ve duyduklarına dayandırarak ve onları taklit ederek yaşamaktaydılar (Bkz. Bakara 2/170). Bu nedenle Hz. Nuh ile ilgili böyle bir işaret görmeyince onun peygamberliğini inkâr etmişlerdir. Akıllı insan, bir insanın melek suretinde ve onun cinsinden olmakla peygamber olmayacağına, mucizesi ile diğer insanlardan ayrılarak peygamber olacağına kanaat eder. İster insan türünden olsun isterse melek türünden olsun peygamberliği mucize göstermesi ile anlaşılır. Peygamberlerin insan türünden olması, Allah'ın emir ve yasaklarının insanlar tarafından uygulanabilir olmasını göstermek bakımından daha evladır. Peygamberin melek türünden gelmesi ülfet ve ünsiyet oluşması açısından insan türüne göre daha zor olurdu (Râzî, 1999, 23/271).

İnkârcılar peygamberleri çoğu zaman aşağılamış ve onları itibarsız hale getirmek istemiştir.

فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا نَرَاكَ إِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرَاكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَرَادُوا بِادِّئِ الرَّأْيِ وَمَا نَرَى لَكُمْ

عَيْنًا مِنْ فَضْلِ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِبِينَ “Kavminin inkarcı ileri gelenleri: ‘Senin ancak kendimiz gibi bir

insan olduğunu görüyoruz. Daha başlangıçta, sana bizim ayak takımı dışında kimsenin uyduğunu görmüyoruz. Sizin bizden bir üstünlüğünüz yoktur; biz sizi yalancı sanıyoruz’ dediler.” (Hûd 11/27) Hz. Nuh'un kavmi, peygamberliğe kendilerinin daha layık olduğunu, ona kavmin sefil insanların uyduğunu öne sürerek bir beşere peygamberlik verilecek olsa bu görevin muhakkak kendilerine tevdi edileceğine dair tariz vardır (Zemahşerî, 1986, 2/388). Kafirler cehaletleri sebebiyle şerefın dünya malı, şan, şöhrat ve makam ile elde edildiğini düşündüklerinden Hz. Peygamber'e tâbi olan insanları hor ve hakir görmüşlerdir.

Mü'minleri ölçüp biçmeden ve düşünmeden inanmakla suçlayarak aşağılamışlardır. Ancak sefil ve aşağılık diye nitelendirdikleri mü'minler madden zayıf olsalar da onlardan daha şeref ve izzet sahibidirler (İbn Cüzey, 1995, 1/368-369). Hz. Şuayb'ın kavmi de onun yakınlarının kendileri gibi aynı şeylere inanmaları nedeniyle övgüye layık olduklarını iddia etmiştir. قَالُوا

“Medyenliler, 'Ey Şuayb! Söylediklerinin çoğunu anlamıyoruz, ayrıca aramızda seni zayıf görüyoruz! Eğer kabilen olmasaydı, seni mutlaka taşıyarak öldürürdük. Bizim karşımızda sen güçlü biri değilsin' dediler.” (Hûd 11/91). رَهْطُكَ kelimesini kullanarak üçten ona kadar, kimilerine göre

de yediye kadar olan az bir sayıdaki yakınlarının hatırına taşıyarak öldürmediklerini belirtmişlerdir. Hz. Peygamber'i taşlamaya bile layık görülmeyecek derecede itibarsızlaştırmışlardır. Onun taraftarlarının kalabalık ve güçlü olmasından korktukları için veya kendisinin muteber olmasından değil sadece sülalesindeki birkaç kişinin kendi dinlerinden olması nedeniyle saygı gösterip Hz. Peygamber'i katletmediklerini söylemişlerdir (Zemahşerî, 1986, 2/423).

Aynı kavme birçok defa elçi gelmesine rağmen tamamını inkâr etmişlerdir. إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ

“Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik.” (Yâsîn 36/14) buyurulmuştur. İbn Cüreyc, Şuayb el-Cubbaî'nin gönderilen ilk iki elçinin adının Şem'un ve Yûhanna, üçüncüsünün adının ise Bûlisa, kasabanın da Antakya dediğini bildirmiştir (İbn Kesîr, 1999, 6/569). Antakya'ya gönderilen elçiler Hz. İsa'nın kavminden olan kimselerdir. Hz. Muhammed'in zamanına yakın dönemde yaşayan bir kavme gönderilen üç elçidir. Hz. Muhammed etrafa birer birer elçi göndermiştir. Hz. İsa ise ikişer ikişer elçi göndermiştir. Çünkü Hz. Muhammed furû meseleler hakkında bilgi vermek için elçi göndermiştir ve bu sayı yeterlidir. Gönderilen iki elçi ise aslî yani itikâdî meseleleri anlatmak için gönderilmiştir ve onlara mucize verilmiştir. Yoksa iki elçi de üç elçi de gönderilse yeterli görülmeyip yalanlanırdı (Râzî, 1999, 26/260).

Kafirler bazı peygamberleri öldürmekten geri durmamışlardır (Bkz. Bakara 2/91, Âl-i İmrân 3/112, Nisâ 4/155, Mâide 5/70). Ancak, Allah'ın elçilerinin katledilmesinin karşılığı olarak

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

“Allah'ın âyetlerini inkar edenlere, haksız yere peygamberleri öldürenlere, insanlardan

adaleti emredenleri öldürenlere elem verici bir azabı müjdele.” (Âl-i İmrân 3/21) buyurulmuştur. İsrail oğulları yalnızca peygamber öldürmekle kalmamış iyiliği emredenleri bile öldürmekten çekinmemişlerdir. Ebû Ubeyde b. Cerrah’tan (ö. 18/639) rivâyet edildiğine göre, Hz. Muhammed’e kıyamet günü en şiddetli azap görececek kimseler sorulmuştur. O da peygamberleri veya iyiliği emredip kötülükten alıkoyanları öldüren kimseler olduğunu söylemiştir. Hz. Muhammed Ebû Ubeyde’ye “Ya Eba Ubeyde, İsrailoğulları günün evvelinde bir saat içinde 43 peygamber öldürdüler, bu hadise üzerine İsrailoğullarından 112 kişi, peygamberleri öldürenlere iyiliği emredip kötülükten alıkoydular, o günün sonunda onların hepsini de öldürdüler” demiştir. (Râzî, 1999, 7/176).

3.2.8. Peygamberleri Yalanlama Konusunda İlhâd

Peygamberler Allah’tan aldığı vahyi içinde bulunduğu topluma tebliğ etmekle mükelleftirler. Hz. Nuh putlara ve şirk koşulan diğer şeylere tapınılmasından sonra yeryüzüne tebliğ için gönderilen ilk peygamberdir. Allah Hz. Nuh’u, şirk koştuktan men etmek ve bunun cezasından sakındırmak için görevlendirilmiştir. İnsanların eski adetlerini bırakamaması ve kendisi gibi insan olan peygamberlerin risaletine razı olmaması nedeniyle Allah’ın peygamber gönderdiğine inanamamışlardır. Kavmi onu yalanlamış ve putlara tapmak gibi çirkin işlerini sürdürmüşlerdir. Hz. Nuh’un yalanlanması tüm peygamberlerin yalanlanması mesabesinde görülmüştür (İbn Kesîr, 6/151). Bu konuyla ilgili **كَذَّبَتْ قَوْمُ نُوحٍ**

الْمُرْسَلِينَ “Nûh’un kavmi de Peygamberleri yalanladı” (Şuarâ 26/105) âyeti nazil olmuştur.

Hz. Hûd, Âd kavmini Allah’ın dinine davet etmişti. Onlar Hz. Nuh kavminden sonra yaşamışlardır. Yapı inşa etmede güçlü ve maddi olarak çok zengin bir kavimdi. Onlar da Allah ile birlikte başkasına tapıyorlardı. Hz. Hûd, Hz. Nuh gibi kavmini bir ve tek olan Allah’a çağırmış ve kabul etmemeleri halinde Allah’ın intikam ve azabıyla uyarmıştır. Yaptıkları binaları ihtiyaç nedeniyle değil eğlence ve güç gösterisi için yapmalarından dolayı bu durumu hoş karşılamamıştır. Ona göre dünya ve ahiret hayatında fayda vermeyecek bir meşguliyettir. Katâde’ye göre yaptıkları binaları ebedî kalmak için inşa etmişlerdir. **كَذَّبَتْ**

عَادَ الْمُرْسَلِينَ “Âd kavmi de peygamberleri yalanladı” (Şuarâ 26/123) âyeti, onların peygamberlerine itaat etmediğini belirtmektedir (İbn Kesîr, 6/152-153).

3.2.9. Peygamberlerin Vasıflarını Çarpıtma Konusunda İlâh

Hız. Peygamber'i İslâm'ı tebliğ görevinden başta amcaları olmak üzere birçok insan vazgeçirmeye ve alıkoymaya çalışıyorlardı. Utbe bin Rebî'a, tebliğ etmekten vaz geçirmek için mal ve servet istenirse mallarından hisse ayırmayı, riyaset istiyorsa başlarına reis yapmayı ve evham veya cinlerden kaynaklanan bir sihir veya hastalıkta tedavi ettirmeyi teklif etmiştir. Ancak Hız. Peygamber hiçbir teklifi kabul etmeyerek görevini sürdüreceğini belirtmiştir. Kâfirler bu durumu atalarına sövülmüş olarak görmüşlerdir. Kendilerini, sefih olmakla suçlanmış ve ilahları ayıplanmış olarak değerlendirmişlerdir. Bu nedenle tebliği bir türlü kabul etmemişlerdir. Bu konu ile ilgili *سُرِّيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ*

“Onun hak olduğu meydana çıkıncaya kadar varlığımızın belgelerini onlara hem dış dünyada ve hem de kendi içlerinde göstereceğiz. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi? (Fussilet 40/53) buyurulmuştur.

Bu âyetin nazil olmasının sebebi Ebû Cehil'in, Hız. Peygamber'e gerçekten peygamber olduğuna dair bir mucize ve bir alâmet göstermesi halinde onun peygamber olduğuna inanacaklarını, eğer açık bir mucize ve alâmet gösteremezse peygamber olduğuna inanmayacaklarını söylemesidir (İbn Hişam, 1955, 1/389-390). Bunun üzerine Hız. Peygamber sağ elinin şahadet parmağını aya işaret ederek ayı ikiye bölmüştür. Ayın bir parçası doğuya, bir parçası da batıya gitmiş ve sonra tekrar birleşmiştir. Ebû Cehil ve arkadaşları görülen bu manzarayı üzerine hayretler içerisinde arkadaşlarının yanına döner ve ayın ikiye bölündüğünü görüp görmediklerini sorar. Arkadaşları da ikiye bölündüğünü gördüklerini söylerler. Ebû Cehil bu durumun bir mucize olduğuna inanmamış ve “Muhammed, sihir yaparak gözümüzü boyadı” demiştir. Yetinmeyip civar kasabalara da arkadaşlarını göndererek ayın ikiye bölündüğünü görenlerin olup olmadığını sordurur. Onlar da ayın ikiye bölündüğünü gördüklerini söylemişlerdir. Ebû Cehil yine de “Bu bir sihirdir, mucize değildir” diyerek küfrünü artırarak devam etmiştir (Semerkandî, 1993, 3/188). Hız. Peygamber'e atılan iftiralar bununla sınırlı kalmamıştır. Müşrikler *وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَٰذَا إِلَّا*

فَكْ أَفْتَرَاهُ “Bu (Kur'ân) Muhammed'in uydurduğu yalandan başka bir şey değildir” (Furkân

25/4) ve *كَذَّابٌ سَاحِرٌ هَٰذَا الْكَافِرُونَ وَقَالَ مِنْهُمْ مُنْذِرٌ جَاءَهُمْ أَنُ وَعَجَبُوا* (ve

bir uyarıcının gelmesine şaşıtlar ve şöyle dediler: Bu, yalancı bir sihirbazdır.” (Sâd 38/4)

âyetinde geçtiği gibi yalan uydurmakla iftiralarını sürdürmüşlerdir. Hız. Peygamber bir yalan

uydurmakla suçlanarak peygamberlerin sıdk/doğruluk vasfına muhalefet edilmiştir. Hz. Peygamber’e karşı yapılan iftiralar *وَيَقُولُونَ أَئِنَّا لَتَارِكُوا آلِهَتِنَا لِشَاعِرٍ مَّجْنُونٍ* “Biz, deli bir şair için ilâhlarımızı mı terk edeceğiz? diyorlardı” (Saffat 37/36) âyetinde olduğu gibi deli bir şair demek suretiyle sürdürülmüştür. Hz. Peygamber’e deli yakıştırması yapmak peygamberlerin özelliklerinden olan fetânet/üstün zekâ sıfatına aykırı bir söz olduğundan ilhâda düşülmüş olur. Ayrıca Hz. Peygamber’e aynı cümle içinde deli ve şair denilmesi gerçekten tuhaf bir durumdur. Çünkü şair yazmak şuurlu bir insanın yapabileceği bir şeydir.

3.2.10. Semavî Kitapları Kabul Etmeme Konusunda İlâh

Allah, insanlığın adalet, intizam, güven ve selamet içinde yaşaması için peygamberlere, kural ve emirlerin yazılı olduğu kitaplar göndermiştir. Semâvî kitaplar insanlara meşru sınırları hatırlatarak toplumun huzurunu sağlamayı ve insanın layık olduğu değerler içinde yaşamasını sağlarlar. Bu kitaplar inanç sistemini, ibadetlerin nasıl yapılacağını, amellere karşılık gelen ödül ve cezayı, ahlak ilkelerini ve toplumsal hayatın gereklerini vb. tanzim ederler. Bütün kitaplar Cebraîl tarafından getirilmiştir. Sahifeler, Tevrât, Zebur ve İncil tahrîf edildiği için hükümleri neshedilerek Kur’ân-ı Kerîm bünyesinde toplanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm önceki kitapları tasdik etmekle birlikte (Bkz. Âli İmrân 3/3) neshettiği hükümler yerine yenilerini koymuştur. Müslüman bir kimse, önceki semâvî kitapların tahrîf edilmeden önceki haline iman etmelidir. Gönderilen kitapların gerçek ve içerdiği hükümlerin de doğru olduğunu “Allah’ın indirdiği Kitap’a inandım” (Bkz. Şûrâ 42/15) diyerek tasdik etmesi gerekmektedir. Allah Nîsâ sûresinin 136. âyetinde “*Ey iman edenler! Allah’a, Peygamber’ine, Peygamber’ine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaplara iman edin.*” buyurmuştur. Bu nedenle her insanın önceki indirilmiş olan kitaplara inanması emredilmiştir. Yahudilerin Hz. Musa’ya verilen kitabı kabul etmemesi ve Allah’ı gerektiği gibi tanıyamaması üzerine *وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ* *الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدُونَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعُلِّمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ* “Onlar: ‘Allah insanlara hiçbir şey göndermemiştir’ demekle, Allah’ı gereği gibi tanıyamadılar. De ki: Musa’nın insanlara aydınlık ve hidâyet olmak üzere getirdiği, sizin parça parça kâğıtlara çevirdiğiniz, bir kısmını belli ettiğiniz, birçoğunu gizlediğiniz; sizinle babalarınızın, sayesinde bilmediğiniz birçok şeyleri öğrendiğiniz Kitab’ı

kim gönderdi? (Onlara karşı sen) ‘Allah’ de. Sonra onları bırak, boş laflara dalarak oyalansınlar” (En’âm 6/91) âyeti indirilmiştir.

Allah’ın lanetlemiş olduğu israiloğulları önceden beri putperest Arap müşriklere karşı, sayesinde muzaffer olacağı düşüncesiyle son peygamberin gelmesini bekliyorlardı. O bekledikleri peygamber kendi ırklarından olmaması ve hasetleri nedeniyle kendi ellerinde bulunan Tevrât’ı doğrulayıcı olarak indirilen Kur’ân-ı Kerîm’i kabul etmemişlerdir. Bu hadise üzerine aşağıdaki âyet nazil olmuştur.

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ
“Kendilerine ellerindekini (Tevrât’ı) tasdik eden bir kitap (Kur’ân) gelince onu inkâr ettiler. Oysa, daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrât’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler (Bakara 2/89).

Bekledikleri nübüvvet doğrudan kendilerine gelecek ümidiyle yaşarken Hz. Peygamber’in elçi olarak seçilmesi üzerine, “O peygamber gelecek, biz onunla fütühat yapacağız” deyip dururken daha sonra “söylediklerimiz yalanmış” diyerek küfre girmişlerdir. Allah’ın lütuf olarak fazlından indirdiği kitabı kibir, azgınlık ve kıskançlık içerisinde inkâr etmeleri sonucunda lanete uğramışlardır (Yazır, 2022, 2/518-520).

3.2.11. Âyetler Hakkında İlhâd

Allah’ın kâinatta varlığını ve birliğini ispatlayan fiilî âyetlere tekvinî âyetler denir. Peygamberlere gönderilen kavî âyetlere de tenzîlî âyetler denir (Demirci, 2015, s. 99). Tekvinî âyetler aynı zamanda tenzîlî âyetlerin fiilen tecelli ettiği âyetlerdir. Herhangi bir müfessire gerek duymadan insanın gözlem yoluyla öğrenebileceği ve anlayabileceği âyetlerdir.

Tekvinî âyete aşağıdaki âyetle birlikte Bakara 2/164, Yûnus 10/101, Ra’d 13/3, Nahl 16/65, Enbiyâ 21/31, Hac 22/63, Nûr 27/43, Kâf 50/6, Gaşîye 88/17-20, âyetleri örnek gösterilebilir. هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسُ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا وَقَدَرَهُ مَنَازِلَ لِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ مَا خَلَقَ اللَّهُ

ذَلِكَ إِلَّا بِالْحَقِّ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ “Güneşi aydınlatıcı, ayı ise aydınlık yapan, yılların sayısını ve hesaplamayı bilirsiniz diye ona menziller belirleyen O’dur. Allah bütün bunları hikmet ve

fayda esasına göre yarattı. Bilme kabiliyetinde olanlar için de âyetlerini detaylı bir şekilde gözler önüne seriyor” (Yûnus 10/5) âyeti örnektir.

Allah’ın kâinatı yarattığı ancak sürekli olarak ilişki halinde bulunmadığı felsefî tasavvura deizm denir. Onlara göre Allah sadece yaratıp kendi haline bırakmıştır ve yarattıklarına müdahale etmemektedir (Düzgün, 2016, s. 216). Tekvinî âyetlerin çoğu sürekli yenilenen özelliklere sahiptir. Yeniden bir irade ile oluşturulması lazımdır. Allah müdahale etmeyecek olsa hep gece veya gündüz, hep sıcak veya soğuk olur. Kâinat yaratıldığından beri Güneş’in yakıtının veya enerjisinin bitmemesi Allah’ın müdahalesi olmadan mümkün değildir. Aksi bir düşünce tekvinî âyetlere muhalefet etmek demektir.

Kâfirler, ahiret gününe inanmamaları nedeniyle Kur’ân-ı Kerîm’in hükümleri kendilerine ağır geldikçe nefislerinin hoşlarına gideceği şeyler duymak istemişlerdir. Bu nedenle tenzîlî âyetlerin değiştirilmesini veya başka bir kitap getirilmesini istemişlerdir. Bu durumla ilgili olarak *اِنَّتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَٰذَا اَوْ بَدِّلْهُ* “*Bundan başka bir Kur’ân getir veya bunu değiştir*” (Yûnus

10/15) âyeti örnek verilebilir. Onlar işlerine gelmeyen, keyiflerini bozan, olmasına ihtimal bile vermedikleri ahiret günü, hesap ve cezayı anlatan, sahte ilahlarını yasaklayan ve Allah’a ibadete davet eden Kur’ân-ı Kerîm’in bazı âyetlerinin iptal edilmesini veya bazı âyetlerin mizaçları ve arzuları doğrultusunda değiştirilmesini istemişlerdir (Yazır, 2022, 3/506).

Oysaki Allah *وَمَتَّ كَلِمَةً رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* “*Rabbinin sözü, doğruluk ve adaletle tamamlandı, onun sözlerini değiştirebilecek yoktur.*” (En’am 6/115) buyurmuştur. Sıdk, sözlerde ve yapılan işlerde doğru, dürüst, gerçeğe mutabık, adl ise bir sözün veya işin yerli yerince ve hakka uygun olması; hiçbir zulüm, haksızlık veya aşırılık içermemesi demektir. Âyette Allah’ın kelâmının, sıdk ve adl değerlerini tam anlamıyla taşıdığı ve bu nitelikleri kimsenin değiştiremeyeceği belirtilmiştir (Hayrettin vd., 2017, 2/459). Ancak kâfirler tekvinî ve tenzîlî âyetler de bulunsa her türlü mucize de görseler iman etmek istemezler. *وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ* “*Andolsun ki sana apaçık âyetler indirdik. Onları ancak fâsıklar inkâr eder*” (Bakara 2/99) âyeti bu durumu tam anlamıyla ortaya koymaktadır.

3.2.12. Âyetleri Yalanlama Yoluyla İlhâd

Kâfirler Kur'ân-ı Kerîm'in inmeye başlamasıyla birlikte onunla ilgilenmiş ve Hz. Peygamber'e Kur'ân-ı Kerîm'i uydurduğu iftirası atarak hem ona yalan isnad etmiş hem de âyetleri yalanlamışlardır. Hz. Peygamber'i öncekilerin mitolojilerinden almakla suçlamışlardır (Derveze, 1963, 3/469). Bu hususta *أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ* “Yoksa ‘Onu Muhammed uydurdu’ mu diyorlar? De ki: ‘Eğer iddianızda doğru iseniz, o zaman onun benzeri bir sûre de siz getirin bakalım; Allah’tan başka çağırabildiklerinizi de yardımınıza çağırın!’” (Yûnus 10/38) âyetiyle kuvvetli bir şekilde meydan okunmuştur. Onlar bu meydan okumaya cevap veremedikleri için hakikaten Allah’ın ilmiyle nazil olduğu ortaya çıkmıştır (Bkz Hûd 11/14).

Mekkeli kâfirler putların Allah’ın ortakları olduğunu ve putlara ibadeti emrettiğini söylemişlerdir. Yahudi ve Hristiyanlar da Tevrât ve İncil ile gelen şeriatın değiştirilemeyeceğini ve bunlardan sonra peygamberin gelmeyeceğine dair hükmün olduğu yalanını söylemişlerdir. Hz. Peygamber’in mucizelerini ve Kur'ân-ı Kerîm'in mucize olmasını kabul etmeyerek Allah’ın âyetlerini açıkça yalanlamışlardır (Râzî, 1999, 12/501). Allah kâfirlerin yalan ve iftiralarına karşılık *وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ* “Yalan sözlerle Allah’a iftira edenden veya O’nun âyetlerini yalan sayandan daha zalimi kimdir? Şüphe yok ki zalimler kurtuluşa eremezler” (En’âm 6/21) buyurmuştur. Bu soru ayıplama anlamına gelir ve manası olumsuzdur. Yani, Allah’a yalan isnad eden, Kur'ân-ı Kerîm ve onun mucizelerini yalanlayarak ona sihir diye isimlendirenden daha zalim kimse yoktur demektir. Ebüssu‘ûd (ö. 982/1574) şöyle demiştir: *أو* edatı iftira ve yalanlamanın herbirinin ayrı ayrı çok büyük bir zulüm olduğunu ifade eder. Onlar bu suçların her ikisini de işlemişlerdir (Sâbûnî, 1997, 1/356).

3.2.13. Âyetleri Değiştirmek Yoluyla İlhâd

Kur'ân-ı Kerîm’de âyetler için değiştirme kavramı olarak tebdîl ve tahrîf kelimeleri kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm’de *وَمَتَّ كَلِمَةً رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ* “Rabbinin sözü, doğruluk ve adaletle tamamlandı. O’nun sözlerini değiştirebilecek yoktur.

O, işitir ve bilir” (Enam 6/115), ve أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ “Size inanacaklarını umuyor musunuz? Oysa onlardan bir takımı Allah'ın sözünü işitiyor, ona akılları yattıktan sonra, bile bile onu tahrif ediyorlardı” (Bakara 2/75) âyetlerinde bizzat âyetin lafzında veya anlamında herhangi bir çarpıtma yapmaya çalıştıkları ifade edilmiştir.

İkinci âyet Muhammed b. İshak (ö. 385/995 [?]) ve Rebi‘ b Enes’e göre İsrailoğullarının, Tur Dağında iken Hz. Musa’nın Allah’ın emirlerini kendilerine tebliğ etmesi üzerine gelişen hadiselerin akabinde indirilmiştir. İsrailoğullarından yetmiş kişi Hz. Musa’nın tebliğ ettiği şeyleri yalanlamış ve onları tahrîf etmişlerdir. Mücâhid, Süddî ve İbn-i Zeyd’e göre hahamlar Tevrât’ı okumuş ve dinlemişlerdir. Dinledikten sonra onlar Tevrât’ta bulunan helalleri haram saymış haramları da helal saymışlardır (Karakaya & Aytekin, 1996, 1/256).

Allah’ın kelâmını tahrîf etmek, bir kelâmın fasit bir te’ville, âyetin yerine başka bir âyet getirerek veya anlamını tağyîr yoluyla değiştirmeyi ifade eder. Yahudi hahamları, Hz. Peygamber’in vasıfları üzerinde hem te’vil hem de tağyîr yoluyla tahrîfatta bulunmuşlardır. Ebüssu‘ûd bir rivâyete göre hahamların, riyasetlerinin kaybolacağı korkusuyla, Hz. Peygamber’in Tevrât’taki sıfatlarını kasten tahrîf ettiklerini belirtmiştir. Onun sıfatlarının Tevrât’ta saçları ve yüzü güzel, gözleri sürmeli, beyaz ve orta boylu iken bu sıfatları değiştirerek, uzun, mavi gözlü ve düz saçlı olarak yazdıklarını ileri sürmüştür (Sâbûnî, 1997, 1/64).

3.2.14. Melekler Konusunda İlâh

Türkçe’de kullanılan melek kelimesi, Arap lügatındaki مَلَك kelimesinden gelmektedir. Bir topluluğa selam gönderme ve elçi gönderme (İbn Manzûr, 1993, 10/393), İbn Kuteybe’ye (ö. 276/889) göre bir şeyi toplu olarak göndermek demektir (İbn Manzûr, 1993, 10/394). Başka bir görüşe göre مَلَك kelimesinden türetildiği de söylenmiştir. İki kelime de elçi anlamına gelmektedir. Arap lügatında إِلَيْهِ الْكِنْيَةِ ifadesi “Beni ona (elçi olarak) gönderdi” anlamına gelmektedir. الْمَلَائِكَةُ kelimesi İsfahânî’ye göre tekil veya çoğul olarak kullanılmaktadır. Halîl b. Ahmet (ö. 175/791), *Kitabü’l ayn* isimli lügatta الْمَلَائِكَةُ kelimesini

elçiyle gönderilen mesaj olarak tanımlamıştır. Elçiliğin ağız yoluyla yapıldığını anlatmak için اللّٰجَام يَأْلُكَ فَرَس “At gemi-yuları gevişledi” örneğini vermiştir (İsfahânî, 1991, s. 82).

İstilahî olarak da اللّٰهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا “Allah meleklerden de resûller seçer, insanlardan da.” (Hâc 22/75) âyetinde buyurulduğu gibi meleklerin Allah’ın elçisi olduğu belirtilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerle elçiler ve haber götüröenler denilmektedir. Melekler, maddi olmayan, ruhanî varlıklardır. Melekler hiçbir konuda ihtiyar sahibi olmayıp Allah’ın emirlerine uygun bir şekilde hareket etmekle mükelleftirler. Eski medeniyetlerde ve bütün dinlerde meleklerin varlığı kabul edilmiştir. Sabîîler, yıldızları ve gezegenleri melek olarak görürlerdi. Kur’ân-ı Kerîm’de, meleklerin Hz. Âdem’e secde ettiğı belirtilmiştir. Hz. Âdem, meleklerin secde edebileceğı fıtratta yaratılmıştı. Hz. Âdem’e isimler öğretildiğı için bilgi bakımından üstündü. Yahudiler meleklerle Allah’a hitap ettikleri şekilde hitap ederlerdi. Hristiyanlar rûhü’l-kudüs olan meleğı Allah’ın üçte biri olarak gördükleri için ona taparlardı (Doğrul, 1955, 1/97-99).

Mekkeli müşrikler Cahiliye döneminde yoksulluk korkusu (Bkz. En’âm 6/151) ve bir işe yaramadığı gerekçesiyle kızlarını diri diri toprağa gömmekteydiler. Müşrikler dişi olarak varsaydıkları melekleri (Bkz. Zuhuf 43/19), Allah’ın kızları olarak görmekteydiler (Bkz. Nahl 16/57). Mücâhid’den rivâyetle müşrikler, Allah’ın cinlerle evlenmesi nedeniyle melek kızları olduğunu iddia etmişlerdir (Taberî, 2001, 21/121). Melekler ve cinler gözle görünmeyen ve gayb konusu varlıklardır. Bu nedenle onlara cinsiyet atfedilmesi de mümkün değildir.

Allah’ı gözüyle görmediğı için ona inanmayanlar olduğu gibi meleklerine de inanmayanlar bulunmaktadır. İmanın şartlarından sayılan meleklerle iman (Bkz. Bakara 2/285) vahyin melekler vasıtaıyla peygambere geldiğini kabul etmek anlamına geldiğinden meleklerle inanmamak da vahyi kabul etmemek anlamı taşımaktadır. Ayrıca, vahyin gelişini ve doğa olaylarını meleklerin aracılığı dışında olduğunu söylemek de ilhâdda bulunmaktadır.

Yahudiler Hz. Peygamber’e çeşitli sorular sordular ve “Eğer doğru cevaplar verirsen sana tâbi olacağız” diyerek söz verdiler. Onlar cevapların doğruluğunu itiraf ettiler. Sonra vahiy getiren meleğın ismini sordular. Hz. Peygamber “Cebrail” deyince “O bizim düşmanımızdır. Çünkü o şiddet ve rezillik indirir. Ayrıca o Bahtunnasr’ın öldürölmesine engel oldu. Onun yaşamasının ve heykelimizi yıkmasının sebebi Cebrail’dir. Eğer sana ondan başka bir melek gelseydi, sana tâbi olurduk” dediler. Başka bir rivâyette ise “O rezillik ve savaş indirir,

Mikail ise bize barış getirir ve bereket indirir. Cibril ve Mikail birbirinin düşmanıdır” denilmiştir (Derveze, 1963, 6/201). Bunun üzerine *مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ*

فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ “Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâîl'e, Mikâîl'e düşman olursa şüphesiz Allah da o (gibi) kâfirlerin düşmanıdır” (Bakara 2/98) âyeti nüzul etmiştir.

Cennet, cehennem, şeytan, cin ve melek gibi kavramlar metafiziğin konusu olduğu için akılla kavranamaz. Melekler, Allah'ın görülemeyen elçileri ve gaybın konusu olduğu için yalnızca iman etmek gerekir. Şehristanî'ye göre Dehrîler materyalist oldukları için metafiziği mutlak surette reddetmişlerdir (Ocak, 2017, s. 74).

3.2.15. Âhiret Gününe İnanmama Konusunda İlhâd

Allah'ın iradesi ile yaratılan insan takdir edilen ömrü yaşadıktan sonra hayatı sona erecektir. Bu dünyada yaptığı iyi veya kötü amellerin karşılığını göreceği ahiret hayatı başlayacaktır. Bu süreç tekrar diriltilip kabirlerden kaldırıldıktan sonra (Bkz Nahl 16/38) hesaba çekileceği amel defteri kendisine verilecektir (Bkz İsrâ 17/13). Yaptığı işlerin karşılığı mizanda tartılarak (Enbiyâ 21/47) sırat köprüsünden geçecektir (Fatihâ 1/ 6). Daha sonra amelinin durumuna göre cennete veya cehenneme gidecektir. Ölüp tekrar dirilmenin ve bu sürecin olacağına inanmak ahiret gününe inanmak demektir. İmanın şartlarından biri olan ahiret gününün varlığını inkâr eden kişiler de mülhiddir. Bazı kimseler mahşer gününün, yeniden dirilmenin, cennet ve cehennem gibi kavramların olmadığına inanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ahirete inanmayanlar hakkında birçok âyet, ahiret gününe inanmayaların da birçok sebebi vardır. Bir tanesi amellerin onlara süslü gösterilmesidir. Allah *إِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ*

زَيَّنَّا لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ فَهُمْ يَعْمَهُونَ “Şüphesiz, ahiret hayatına inanmayanların işlerini biz kendilerine güzel göstermişizdir de o yüzden bocalayıp dururlar.” (Neml 27/4) buyurmuştur.

Bu konuda bazı müfessirlere göre Allah kâfirlerin amellerini ve küfürlerini onlara süslü gösterdiği ve bunun sonucunda da hakkı göremedikleri veya idrak edemedikleri düşünülmüştür. Yani küfürlerinden dolayı ceza olarak başarı haram kılınmış ve yaptığı amelleri gözlerine süslü gösterilmiştir. Diğer bir anlam da şudur: İçinde bulunmuş oldukları durumu onlara iyi göstererek ahiret hayatını yalanlamalarının karşılığı olarak küfürleri ahirete kadar uzatılmıştır. Başka bir mana da şudur: Süsleme hadisesinin Allah'a isnad

edilmesi mecazî manadadır. Allah onlara uzun ömür ve bol rızık vermiştir. Onlar da bu vesileyle arzularına uymuşlardır (Derveze, 1963, 3/281).

Başka bir sebep ise âhirette yaşama diye bir inanç olmamasıdır. قَالَ كَمْ لَبِثْتُمْ فِي الْأَرْضِ عَدَدَ سِنِينَ. “Allah, ‘Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?’ diye sorar.” (Mü’minûn 23/112) Bu sorunun amacı onları azarlamak ve ayıplamaktır. Onlar, dünyada iken sadece dünyada yaşanacağına, âhirette yaşama diye birşeyi olmayacağına inanıyorlardı. Ölümden sonra yokluğun ebedî olduğunu ve yeniden dirilmenin de olmayacağını sanıyorlardı. Cehenneme girip orada ebedî kalacaklarını ve cehennemin sonsuz olduğunu anlayınca, daha önce çok uzun ve sonsuz sandıkları dünya hayatının, inkâr ettikleri bu âhret hayatına nispeten çok önemsiz olduğunu anlatmak için bu soru sorulmuştur. Onlar da bir gün veya bir günden biraz az diye cevap verecekler. Dünya hayatının önemsiz olduğunu belirtmek için pişmanlıkla serdedilen bir söz kastedildiği de söylenmiştir (Râzî, 1999, 23/298).

Bir diğer âyet ise وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ. “Onlar, ‘Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; biz bir daha diriltilecek değiliz’ demişlerdi.” (En’âm 6/29) âyetidir. Bu âyet, dünyada yaşarken söyledikleri sözler nedeniyle ahirete inanmayan materyalist topluluklar olduklarını göstermektedir. Eğer dünyaya döndürülecek olsalar yine küfür içinde yaşadıkları durumun zevkini almaya çalışacaklardır. Bunlar inatçı bir kavimdirler. Onların kötülüğü emreden nefisleri, nifak ve sapıklıkta, hile ve tuzakta, küfür ve günahı ısrar etmekten başka bir şeye yanaşmıyor. Akıl sahibi olanların böyle bir akıbeta yakalanmaması için öncekilerin başından geçenler tefekkür edilmelidir (Zühaylî, 1991, 7/175).

3.3. İslâm Topluluklarında İlhâdın Tarihi

Hız. Peygamber’in vefatından sonra sosyal ve siyasal alanda bazı hadiseler cereyan etmiştir. Hız. Osman’ın şehit edilmesi, Hız. Ali ve Hız. Aişe arasında yaşanan Cemel Vak’ası ve Hız. Ali ile Muaviye arasında geçen Sıffin Savaşı gibi hilafet tartışmalarının yaşandığı bu süreç İslâm toplumu ve tarihinde derin yaralar açan olayları barındıran zaman olarak tarihe geçmiştir. Yaşanan bu olaylara binaen ciddi fikir ayrılıkları başlamıştır (Karlığa, 2015, ss. 187-189).

Haricî, Şîîlik gibi gruplarla birlikte kaza ve kader konusunda Kaderiyye, Cebriyye Mürcie, Cehmiyye gibi fıkralar, Allah'ın zâtı-sıfatları konusunda da Sıfâtiyye, Müşebbihe, Mücessime, Cehmiyye şeklinde isimlendirilen gruplar oluşmuştur (Çelebi, 2016, ss. 48-49).

İslâm toplumlarında ilhâdın ilk devirlerden günümüze kadar geldiği bilinmektedir. Ortaya çıkan bu görüşlerden her biri kendi pencerelerinden bakarak yeni yeni din ve inanç tasavvurları türetmişlerdir. Bunların bazıları fikrî yollarla bazıları da siyasî yollarla ilhâdî hareketlere dönüşmüşlerdir.

İslâm dünyasında bazı akım ve mezheplere ek olarak yeni felsefî düşünceler ortaya çıkmıştır. Fetih hareketleri neticesinde sınırlarını genişleten Müslümanlar farklı dinlere mensup olan çok fazla insanla ilişki kurmuşlardır. Bununla birlikte ilk tercüme hareketi Emevîler döneminde başlamış ve Abbasî halifesi Me'mun döneminde Beytü'l-Hikme olarak isimlendirilen araştırma ve tercüme kurumu ihdas edilmiştir. Özellikle bu iki sebeple Müslümanlar dış dünya ile bağlantı kurarak İslâm felsefesinin temelini atmışlardır.

Dehrîlik, Tabiatçılık ve Bâtınîlik gibi görüşleri barındıran felsefî düşünce, erken dönem İslâm felsefesi başlığı altında incelenmektedir. Dehrîler ateist ve materyalist düşüncelerin temsilcisi durumundadır. Çünkü akıl varken naklin lüzumsuz olduğunu, İslâm'ın akıl dışı olduğunu, peygamberlik müessesinin bilimle bağdaşmadığını, ibadetin saçmalık olduğunu düşünmektedirler. Dehriyye, Allah'a inanmamakla birlikte, yeniden dirilmeyi ve hesap gününe inanmayı reddedip ruh göçüne inanmaktadır. En önemli temsilcisi İbnü'r-Râvendî'dir. (ö. 913). O âlemin ezeli olduğunu düşünmektedir (Ocak, 2017, ss. 73-77).

Dönemin diğer akımı ise tabiatçılardır. Tabiatçılar, Gazalî'ye göre tabiatı incelemeleri sonucunda Yaraticının hikmetlerini ve mahlûkatın ilginçliklerini görmüş ve Allah'ın varlığına kanaat etmişlerdir. Öldükten sonra beden ve ruhun yok olacağını düşündüklerinden cennet, cehennem ve kıyamet gününü inkâr etmişlerdir. Dehrîlere göre Allah'a inanmaları yönüyle ayrılırlar. Tabiat ekolünün kurucusu Ebû Bekir b. Zekeriya er-Râzî (ö. 313/925) hakikate ulaşmak için din ve peygambere muhtaç olunmadığını söylediği için mülhid ve zındık olmakla nitelendirilmiştir (Ocak, 2017, ss. 81-82).

Toplumda hem siyasî hem de dinî bakımdan derin çatlaklar oluşturan Bâtınîlik hareketi, zahirî olanların batınî bir yönünün de olduğunu iddia etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in de sadece te'vil yoluyla anlaşılabilirliğini öne süren bu akım, adını Allah'ın isimlerinden olan Bâtın kelimesine dayandırmaktadır. En önemli temsilcisi Hasan Sabbah olup Kur'ân-ı Kerîm'in asıl anlamını çözdüğü iddiasıyla İslâm toplumuna hâkim olmak için faaliyetlere

girişmiştir. Amacına ulaşmak için bu uğurda devlet adamlarına suikast bile düzenlemiştir. Onlara göre akıl ve mantık görüşlerin dallanmasına sebep olur ve herkes kendi görüşlerinin doğru olduğunu öne sürer. Bâtınîler en doğru yol olarak, ilahî sıfatları üzerinde barındıran masum bir imama bağlanmayı öngörmüşlerdir. Bu imamın da Hz. Ali'nin soyundan gelen birisinin olması gerektiğini belirtmişlerdir (Ocak, 2017, ss. 74-86).

Görüleceği üzere Hasan Sabbah, Allah'ın isimlerinden bir isimle hareketi hazırlayıp, daha sonra âyetlerin bâtinî anlamlarını yalnızca onun bileceği imamet makamına yürüdüğü yolda vezire bile suikast düzenlemekten çekinmemiş, müntesiplerinin aklına ipotek koymak yöntemiyle icraatlarına devam etmiştir. En tehlikeli oluşumlar, hem siyasî hem dinî tahribatı yüksek olan bu tarz oluşumlardır.

Mısırlı felsefeci Abdurrahman Bedevî (ö. 2002) İslâm felsefesi araştırmalarına katkı olarak verdiği “*min Târîhi'l-ilhâd fi'l-İslâm*” isimli eserinde İslâm dünyasında yalnızca aklı ölçü alan, peygamberliğin gereksiz olduğunu savunan ve dehrî İbnü'r-Râvendî'ye genişçe yer vermiştir.

Üçüncü yüzyılda, İslâm'ın teoloji ve doktrin açısından oluşumu önemli bir konuydu. Neyrc, araştırmasında Mu'tezile hareketindeki aktif güçleri ve İslâm doktrinine karşı duran çevrelerin onu şekillendirmedeki önemini ilk kez ortaya koymuştur. Ancak faaliyetlerini ve hareketlerini ifade etmeye çalışan yazılı kaynaklar çok az olup, Mu'tezile'nin mücadelesine ve ilk İslâmî mücadelenin sebeplerine dair izlerin çoğu kaybolmuştur. Onlar hakkında sahip olunan her şey, gerçek imajlarını çarpıtmayı amaçlayan geç dönem yazılarına kadar uzanmaktadır. Orijinal izlerin korunduğu durumlar çok nadirdir. Günümüze ulaşan az sayıdaki eserden biri de mülhid filozof İbnü'r-Râvendî'nin *Kitâbü'z-zümürriiz* isimli kitabıdır. Üçüncü yüzyılın en ünlü mülhidlerinden biri olan Ahmed ibn Yahya ibn İshâk er-Râvendî, birkaç yıl öncesine kadar pek bilinmiyordu. el-Hayyat'ın (ö. 300/913) yazdığı *el-İntisar*, 1925'te Profesör Henrik Samuel Nyberg tarafından keşfedilip basılan bir başka kitaptır. Bu kitap, Câhız'ın *Fazîletü'l-mu'tezile* isimli kitabına bir reddiye olarak yazılmış olup rafizî Şia'nın bakış açısından Mu'tezile mezhebinin akidelerinin eleştirel bir analizidir. Ebu'l-Ferec İbn Cevzî, İbnü'r-Râvendî'nin Kur'ân'ı Kerîm'i eleştiren “*ed-Damiğ*” adlı başka bir kitabından bazı alıntılar içeren *el-Muntazam fi t-Tarîh* adlı bir el yazması bulmuş ve el yazması olarak yayımlanmıştır (Bedevî, 1993, ss. 90-91).

ez-Zümürriiz isimli eserde İbnü'r-Râvendî'nin cesurca İslâm'ın temellerini sarsarak şiddetli bir şekilde alay ettiği birçok alıntı bulunmaktadır. Bu alıntılar ile dindeki nübüvvet teorisini

eleştirmektedir. Alıntılar, çağdaş dönemde Fatımî halifesi el-Müstansır Billah (ö. 487/1094) döneminde davetçilerin çağrısını yapan ve dinde destekleyen Hibetullah b. Ebî İmran el-Şirazi'l İsmâîlî'nin *el-Mecalisü'l-müeyyideti* isimli eserinde korunmaktadır. Bu eser, İbn Ebî İmran el-Şirazi'nin din propagandisti olarak çalıştığı dönemde bir din bilgini tarafından muhafaza edilmiştir. Bu din bilgini, uzun zamandır yazılarının kaybolduğunu düşündüğü biri olan Hüseyin el-Hamedânî'dir. Hamedânî, Şiraz'da doğmuş ve yaklaşık 438 yılına kadar Doğu İslâm bölgelerinde çalışmış, ardından Mısır'a taşınmış ve 470 yılı civarında ölmüştür. O, aynı zamanda, Yâkût'un el-Maarrî ile yazışmalarını koruyan İsmâîliyye propagandisti İsmâîlî İslâm âlimi idi. *Sîretühu* adlı eseri, İslâm edebiyatındaki en eski ve en değerli eserlerden biridir. Ayrıca, devasa bir divana da sahipti. Ancak, en önemli eseri olan *Femecâlisuhu* 8 ciltten oluşur ve Kahire'deki Darü'l-İlm'de verilen 800 dersi içermektedir. Bu derslerin içeriği çok çeşitlidir. İsmâîliyye inanç konularını açıkladığı gibi, politik ve dinî konuları da ele almaktadır. Sık sık dinleyicilere kitaplardan alıntılar ve açıklamalar okumuş ve anlatmıştır. Bazı zamanlar kaybolan İsmâîliyye eserlerinden alıntılar yapmış, diğer zamanlarda ise adı belirtilmeyen bir kitapta İbnü'r-Râvendî'nin *ez-Zümürriüz* adlı kitabına eleştirilerde bulunmuştur (Bedevî, 1993, ss. 91-93).

İbnü'r-Râvendî'nin tarafından yazılan ve asıl adı *ez-Zümürriüd* olarak adlandırılan kitapta, peygamberliğin reddedilmesinde kullanılan delillerin yanı sıra, bu delillerin yanlışlığını kanıtlamak için kullanılan argümanlar da bulunmaktadır. Peygamberlik müessesinin geçerli olduğuna dair karineleri yeniden dile getirmek yerine, reddedenlerin sözlerine kısas yoluyla cevap verilmiştir. İbnü'r-Râvendî söyleyeceklerini bir Brahman üzerinden söyleyerek şöyle demiştir: Bizim ve rakiplerimizin kabul ettiği bir gerçek var. Akıl, Allah'ın yaratıkları arasındaki en büyük nimettir ve onunla Rabbimiz'i ve nimetlerini tanıyoruz. Bu nedenle akıl, emir ve yasaklama, özendirme ve korkutma için kullanılabilir. Eğer elçi, güzellik ve çirkinlik, cevap ve yasaklama konusunda kesin bir şekilde konuşursa, hücceti ve davetine icabı reddetmek aklın bir gereğidir. Elçinin sözleri akla aykırıysa, delili reddetmek mümkündür ve peygamberliği kabul etmek gerekmez (Bedevî, 1993, ss. 94-95).

Bu duruma şöyle cevap verilmiştir: Bizim ve rakiplerimizin de kabul ettiği gibi, akıl, insan suretindeki varlıkların en büyük nimetidir. Ancak bu nimetin faydalı hale getirilebilmesi için kullanılması gerekmektedir. Akıl, insan suretinde gizli bir hazinedir ve eğer ortaya çıkarılmaz ve kullanılmazsa, içindeki potansiyel fayda da boşa harcanmış olur. Bu, ateşin tetiğinde gizli olması gibi bir şeydir. Ateş tetikte gizlendiği sürece, ondan yararlanmak mümkün değildir. Ancak, ateşi tetikten çekip ortaya çıkardığımızda, kullanışlı hale

getirilebilir. Benzer şekilde, insan suretindeki varlıkların içindeki potansiyel faydaları da ancak ortaya çıkarıp kullanarak elde edilebilir. Bu potansiyelin faydaya dönüşmesinde, peygamberler özellikle önemli bir rol oynamaktadır. Onlar, insanları doğru yola yönlendirerek, Rabbimizi tanımaya ve ona yakınlaşmaya vesile olmuşlardır. Bu nedenle, insanlar da akıllarını kullanarak, kendilerini güçlendirmeli ve eyleme geçmelidirler. Bu, kendilerine ve topluma büyük faydalar sağlayacaktır (Bedevî, 1993, ss. 95-96).

İbnü'r-Râvendî akıl varken peygamberlik müessesinin hem gereksiz hem de Hz. Peygamber'in getirdiklerinin akılla bağdaşmaması nedeniyle peygamberliğin gerçeklikle örtüşmediğini iddia etmiştir. Olayları yalnızca aklın süzgecinden geçirmeyi tavsiye etmiştir.

İbnü'r-Râvendî Allah'ın mesajlarını iletme için görevlendirdiği elçilerin mertebelerini ve nübüvvetini açık bir küfür ile reddetmiştir (Bedevî, 1993, s. 118).

Nübüvvetin inkârını Brahmanlara atfetmiş ve onların kanıtlarını delil olarak kabul etmiştir. Akıl varken nübüvvetin gereksizliği için, insanın akıl kanadıyla marifet ufuklarında bir alan bulacağı ve gayb ilmi ile kendisine bir izzet nuru kuracağı görüşüne sığınmıştır (Bedevî, 1993, s. 119).

İbnü'r-Râvendî aklın üstünlüğünü peygamberlere de tatbik ederek peygamberin, namaz kılmak, gusül abdesti almak, hac esnasında taş atmak, işitmeyen ve görmeyen bir evi tavaf etmek gibi akıllara aykırı olan şeyleri yaptığını ve bunların hepsinin aklın gerektirmediği şeyler olarak görmüştür. Ona göre, Safâ ile Merve arasındaki fark, Ebi Kubeys (tepesi) ile Hürre arasındaki fark gibidir. Kâbe'yi tavaf etmek başka evleri tavaf etmekten başka bir şey değildir. Bu durum sadece İslâm'da ibadet sayılan şeyleri gereksiz görmekle kalmaz aynı zamanda Hz. Peygamber'i bu ibadetleri uyduran bir yalancı pozisyonuna sokmaktadır (Bedevî, 1993, s. 120).

Mucizeyi, akıl dışı ve kanıtlanamaz olarak gördüğü için bilgiye ulaşmaktan uzaklaştırma ve bilginin doğruluğunun anlaşılmasını zorlaştırma gerekçesiyle reddetmiştir. Küçük bir topluluk bir haber verirse onda yalan üzerine birleşme ihtimali olabileceğini belirtmiştir (Bedevî, 1993, s. 121).

Nitekim Hz. Peygamber, Hz. İsa'nın öldürülmesi ve asılması konusunda ittifak eden iki büyük ve eşit fırkayı reddetmiştir. Sayıca çok olan bu büyük kalabalığın rivâyetlerini yalan ve iftira nispet ederek geçersiz kılmak mümkünse sayıca daha az topluluğun rivâyet ettiği haberlerin geçersiz kılınması çok daha mümkündür (Bedevî, 1993, s. 125).

H. Peygamber'in, Beytü'l-Makdis'ten verdiği haberi (İsrâ hadisesi) ve insanlara mucize diye sunmasını uydurma olarak değerlendirmiştir. Ona göre Mekke ile arasının yakın olmasından dolayı Mekke'den oraya gidip orayı görmesi ve gece hemen geri dönmesi normal karşılanmıştır (Bedevî, 1993, s. 127).

Peygamberliğin gereksizliğini savunduğu için ona göre peygamberler ümmetin anlamadığı şeyi anlayamaz, eğer ilhamla anlayacak olursa ümmette de ilham vardır. Eğer tevkif ile konuşulacak olursa akılda tevkife yer yoktur. İnsanlar yıldızlar doğuşunu ve batışını bilmek için müşahede metotları koymuşlardır. Bu nedenle peygamberlere ihtiyaç olmadığını dile getirmiştir (Bedevî, 1993, s. 128).

Akıl peygamberliği tasfiye eder. Peygamberin öğretileri akılla uyuşursa onu suçlamaya ve peygambere gerek yoktur. Muhammed'in sözde vahyi, akıl almaz, akılla çelişki içindedir ve geçersizdir (Bedevî, 1993, s. 139).

İbnü'r Râvendî'nin peygamberliğe karşı olmasına yönelik öne sürdüğu en önemli kanıt, gerçekleşmesi muhal olan mucizelerdir. Allah'ın, peygamberini zor duruma düştüğünde desteklemek için melekleriyle yardım etmesi ile alay etmektedir. H. Peygamber hakkında anlatılan mucizelerin de sonraki insanların uydurdukları yalanlara dayandığını ve mucizelerden bazılarının tarif edilemeyecek kadar komik olduğunu savunur. Bedir gününde Muhammed ve Müslümanların safında savaşıyan meleklerin yetmişten fazla adam öldüremediklerini söyleyerek "Meleklerin gücünü ne zayıflattı, Peygamberin ölüm korkusuyla saklandığı Uhud günü melekler neredeydi" diyerek istihza etmiştir. (Bedevî, 1993, s. 126,140).

O tevatür yoluyla gelen mucizelere sert eleştirilerde bulunmuştur. Ona göre topluluk içindeki bir kişinin de tamamının da yalan söylemesi mümkündür. Çünkü hepsinin yalanı tek bir yalandan ibarettir. Bu mucizelerin gerçekleştiğini iddia edenler suç ortaklığı nedeniyle yalan söylemektedirler. Bu durum tevatürün de ötesine geçerek "icma" olmuştur. Peygamber, tevatürü bâtil temellere dayanarak icma ile alınmasını emretmiştir (Bedevî, 1993, s. 126,140).

İslâm'ın mucize kavramını eleştirdiği yazılar arasında, Kur'ân-ı Kerîm'in alay konusu edildiği yazılar yer alır. Müslümanların H. Muhammed'in peygamberliğine delil olarak gördükleri mucizelerden biri olan Kur'ân-ı Kerîm'i, bu mucizelerin en tehlikelisi olarak görmüştür. İbn Cevzî'ye göre, o Kur'ân-ı Kerîm'e meydan okumaya başlar ve onda dil hataları olduğunu iddia eder. Daha önce de İbnü'r-Râvendî *ed-Damiğ* kitabında Kur'ân

tenkidi üzerinde çalışmıştır. İbnü'r-Râvendî, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizeviliği özelliğine saldırır ve Hz. Peygamber'in Arapça bilgisinin tüm Arapların bilgisini aştığını kabul etsek bile Eksem bin Sayfî'nin (ö. 612/?) belagatinin Kur'ân'ın belagatini aştığını söyler (Bedevî, 1993, s. 143).

İbnü'r-Râvendî, Kur'ân-ı Kerîm'in mucizevi olduğu teorisini nazım ve anlam bakımından reddemiştir. Dillerin vahye dayalı olduğu görüşüne karşı çıkar. Dilin insanın doğasından geldiğine ve hayvan seslerinde karşılığı olduğuna inanmıştır. Dilin peygamberler tarafından Allah'tan vahiy yoluyla öğrenildiği iddiasına gelince çocuğun, dili çevredeki insanlardan öğrendiğini ve bunun prensipleri olmayan bir iş olduğunu ifade etmiştir (Bedevî, 1993, s. 145).

Allah'ın insanlar için hazırladığı cenneti Hz. Muhammed'in vasıflandırdığını belirterek aklın analizine tâbi tutmuştur. Cennette bulunan tadı değişmeyen çiğ süt vardır ki onu ancak aç olanların içeceğini, bal vardır ki onu kimsenin yemek istemediğini, zencefil vardır ki lezzetli içeceklerden olmadığını savunmuştur. Orada ipek vardır ki dōşenebilen ama giyilemeyen kaba saba bir şey olduğunu, kim bu kaba elbiseyi giyip, çiğ süt ve zencefil içerek cennette olduğunu hayal ederse, onları Kürtlerin ve Nebatilerin gelini gibi olacağını söyleyerek cennet ve cennetliklerle alay etmiştir (Bedevî, 1993, s. 157).

Anlaşılabacağı üzere özellikle tabiat felsefesinin hâkim olduğu 10. yüzyılın ilk yarısında başlamak üzere felsefî anlamda da ilhâd hareketleri başlamıştır. Bu hareketler zaman içinde itikâdi ve siyasal gerekçelerle çok sayıda taraftar bulmuştur.

Sağlıklı bir Allah inancına sahip olmakla birlikte peygamber inancı hakkında görüş beyan etmeyen kimseler de vardır. Acarkan, bunlardan biri olan ve aklı ön planda tutan Martin Gardner hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

Martin Gardner, bilhassa Batıda en karmaşık matematik bulmacalarını ve en zor zeka oyunlarını ortaya koyan veya bu tür çalışmalarda ilk akla gelen isimdir. Ama gardner bu kadarla yetinmemekte ve fiziğin izafiyet ve kuantum gibi temel konularına getirdiği kıvrak, esprili ama ciddi yorumlarıyla da tanınmaktadır. Gardner bu kitabında... “Niçin bir Marksist, Anarşist, Ateist değilim?” diye bir itirafla başlaması da dikkatleri çekiyor. Gardner, en başta her şeyi bilen bir Allah'a inandığını, ruhun ve ahiretin varlığından şüphesi olmadığını yazıyor. “Şimdi Gardner akılcı düşünceden vaz mı geçti?” diyecekler diye ekleyerek, aklın da esasında bizi Allah'a götürdüğünü belirtiyor. Nitekim, Allah'a imana esrarengiz, ilmin ve aklın açıklayamadığı olaylardan yola çıkarak ulaşamadığını söyleyerek şöyle devam ediyor. “Esrarengiz görünen olaylar kadar, sıradanmış gibi gözükken şeyler de insanı her şeyi bilen bir Allah'a götürür. (Acarkan, 1992, ss. 138-139)

İbnü'r-Râvendî, dinî konuların anlaşılması için en önemli nimet olarak aklı görmesi nedeniyle peygamberlik müessesini lüzumsuz bularak açıkça inkâr etmiştir. Ancak Martin Gardner de akla çok önem vermesine rağmen peygamberliği gereksiz görmemektedir. Bu nedenle ilhâda düşmek bakımından iki görüş arasında önemli bir farklılık bulunduğu söylenebilir.

3.4. İlhâdın Sebepleri ve Zararları

3.4.1. İlhâdın Sebepleri

İnsanlar toplumsal varlık olarak içine doğduğu ortamın gelenek ve göreneklerine uygun bir şekilde yaşamaya başlarlar. Önce ailesinden gördüğü sonra da çevresinden edindiği kazanımlar doğrultusunda hayatını şekillendirirler (Peker, 2014, s. 76,142). İnsanın çevresi okul, işyeri ve benzeri sosyal mekânlardır. Kişiliğin oluşması ailede başlayarak okul, işyeri ve dış çevreden aldığı eğitim ve terbiye ile oluşur. Kişinin sosyal çevresi ise spor salonu/kulübü, müzik grubu, gençlik merkezi, sosyal medya ortaklığı ve dinî gruplar gibi birden fazla insanın bulunduğu ortamları kapsamaktadır. İnsanların inançları da bu çerçevede şekillenir ve vücut bulur. Önce ailesinde sonra da dış çevresinde bulunan inanç sistemlerine aidiyet besleyerek yaşarlar (Peker, 2014, ss. 155-156). İnançlar, bilinç ve bilgilere dayalı eylemlerle birlikte yaşanmalıdır (Bkz. Fâtır 25/28). Ne kadar çok biliyorsa yaptığı amellerde o kadar takva sahibi olurlar. Çünkü amelin kıymeti takvaya göre belirlenir, takvanın kıymeti de ilme göre belirlenir (Râzî, 1999, 26/236). Ama her bilgi ve inanç sahibinin amelleri yerine getirdiği söylenemez. Bilgisizce yapılan dinî veya dinî olmayan her faaliyet taklitten ötesine geçemez ve bu taklidî eylemin kişinin inancı üzerinde olumlu bir tesiri olmaz (Okumuş, 2019, s. 170). İnsan, özellikle ergenlik döneminde doyurucu bilgiye kavuşma isteği ile eleştirel bir eğilime sahiptir. İç karasızlık nedeniyle yaşadığı sıkıntılardan kurtulmak için bir takım çözüm arayışlarına girer (Bahadır, 2015, s. 318). Arayışlarını dinin meşru saydığı alanlarda yani Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in sünnetinde aramak yerine çeşitli dinî ve felsefî gruplar içinde ararsa istikametini tam anlamıyla kaybedebilir. Çünkü bu grupların bir kısmı Allah'ın koyduğu yasaları çiğneyerek veya onun gösterdiği yoldan başka yollara meylederek kazandığı taraftarlarla birlikte ana gövdeden bir dal gibi ayrılmışlardır. Tamamı kötü niyetli olmasa bile bazı görüşler zaman içinde yeni yorumcuların önüne kılavuz olarak konulabilir. Herhangi bir olay karşısında bu tarz oluşumların veya sadece bir bireyin, dinde olmadığı şekilde gerçek dışı bir anlayış ve

üslupla yorum yapması mümkündür. Bu türlü davranışlar insanın ilhâda düşmesine sebep olabilir.

Mülhidlerin, dindeki davranışlarının bilgisizlik, menfaat, üstünlük çabası ve iktidar kavgası gibi bazı nedenleri vardır. Akliselim ve basiret sahibi insanların bu duygu ve düşüncelerden geri durması gerekmektedir. İslâm toplumunda ilhâdın siyasî, kültürel ve beşerî sebepleri bulunmaktadır.

Siyasî sebepler içinde, siyasetin sebebiyet verdiği durumlar da siyasetin lehine olan kararlar da yer almıştır.

Siyasî ve Tarihî Sebepler: Hilafet tartışmaları nedeniyle başlayan siyasî problemler Emevî ve Abbasîler döneminde siyasî duruma göre mezheplerin desteklenmesi, yeni itikâdî ve siyasî mezheplerin oluşması, felsefî hareketlerin doğması ve yaygınlık kazanması, haçlı seferleri ve Moğol istilasları gibi olaylarla devam etmiştir (Sarıçam & Erşahin, 2016, s. 45).

İtikadî mezhepler arasında yer alan ve zamanla siyasi bir hüviyete bürünen Şîilik ile Sünnîlik, Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) şehit edilmesi ile birlikte kesin olarak ayrılmış oldu. Abbasîler döneminde Me'mun (ö. 218/833), Şîilere ve Sünnîlere karşı Mu'tezile'yi desteklemiş ve resmî mezhep haline getirmiştir. Mihne olayı adı verilen Kur'ân-ı Kerîm'in mahlûk olduğunu kabul etmeyen âlim ve devlet görevlilerine baskı uyguladı. Mu'tasım (ö. 227/842) ve Vâsık da (ö. 232/847) Mu'tezileyi desteklemeye devam ederken Mütevekkil-Alellah (ö. 566/1170) destek verme politikasına son verdi. Bu hadise mezhepler arasında kutuplaşmaya neden olmuştur. Bu dönemden sonra Eşârî ve Mâtürîdîlik doğmuş ve Mâtürîdî "vücut"u sıfat olarak kabul ederken Eşârî kabul etmemiştir. İslâm toplumunun canını en çok yakan haçlı seferlerinin ilki, Filistin'de üç dine de inanan insanlar barış içinde yaşamaktayken kutsal toprakları Müslümanlardan kurtarmak parolasıyla 1096 yılında başlayıp, 1099 yılında Kudüs'ün kuşatılıp ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır (Grousset, 1999, ss. 337-339).

Moğol istilasının sonucu Bağdat'ta bulunan kütüphaneler yıkılmıştır. İstilaların en çok İslâm toplumuna zararı dokunduğunu, ilmî ve kültürel gelişmeyi bitirdiğini tüm tarihçiler kabul etmektedir. Sadece kütüphaneleri değil ibadethaneleri ve okulları tahrip edip yerleşim yerlerini yerle bir etmişlerdir (Dûrî, 1991, 4/432).

Yukarıda anlatılan tüm hadiseler İslâm anlayışına yeni boyutlar katan siyasî ve mezhebî gelişmeler olup ilhâdî yaklaşımların ortaya çıkmasına ve çoğalmasına neden olmuştur. İlhâda meydana gelmesinde rol oynayan diğer sebepler şunlardır:

Yakın Çevre: Daima dini reddeden ve ona tepki içeren söylemleri olan ailenin çocukları da bu düşünceye yatkın olabilir. Çünkü çocuğu en çok etkileyebilecek şey evebeynidir. Ancak, herhangi bir şeyi zorla sevdirmeye çalışmak da o şeyden nefret ettirebilmektedir (Peker, 2014, s. 85).

Dinî Bilgisizlik ve Bir Gruba Aidiyet Duygusu: Kişilerin dinlerinin gereklerini bilmeden ve araştırmaksızın, ailesinden veya aidiyet duyduğu dinî topluluğun yaşantısından esinlenerek yaşamasıdır. Kendi anlayışına göre ailesi de mensubu bulunduğu topluluk da onu kötülüğe götürmeye dair bir uygulama yaptırmayacağı inancıyla ve nasıl olsa niyetimiz de kötü değil tesellisi ile sorgulamadan yaşamaktır. Konuyla ilgili araştırma yapsa bile doğru bilgiye ulaşma şüphesi olmakla birlikte doğru bilgiye ulaşsa dahi ailesi veya bağlı bulunduğu grup tarafından istiskal edileceği korkusu yaşayabilmektedir. Türkiye’de birçok dinî grubun itibar ettiği kaynaklar ve kişiler farklılaşmış durumdadır. Kaynak olarak Kur’ân-ı Kerîm yerine herhangi bir dinî kitap, Hz. Peygamber yerine hazreti ile başlayan bazı kimseler konulduğu için ilhâda düşmek daha kolay olmaktadır. Bazı dinî gruplara aidiyet duygusu, fiilen olmasa da fikren masum imam anlayışını bir çırpıda bünyemize yerleştirmektedir. Bu nedenle inancının gereğini yerine getirmek için gerekli ve yeterli düzeyde dinî bilgiye sahip olmayan birisi kendisini biraz yetiştirmiş bir inkârcı veya sapkın fikirli birisi tarafından kandırılabilir. Kişi gerekli olan dini eğitimini ailesi veya sosyal çevresinden yeteri kadar alırsa bu duruma düşmekten kurtulur, aksi takdirde menfi bir yönlendirme ile sapkınlığa düşebilir (Hökelekli, 2020, ss. 280-282), (Kartal, 2022, s. 43).

Kitle İletişim Araçları: Günümüzde kitle iletişim araçlarının gelişmiş olmasının olumlu ve olumsuz olmak üzere iki etkisi vardır. Birinci etkisi, bir konu hakkında birden fazla bilgiye anında ulaşmayı ve çok kısa sürede tahlil yapma imkânını kolaylaştırarak zaman ve emek tasarrufu yapmaya yardımcı olmuştur. Benzer şekilde edinilen bilgiyi televizyon ve internet aracılığıyla yaymak konusunda da faydası olmuştur. İkinci etkisi, ulaşılan bilgilerin kaynağının bulunmaması halinde doğrulama yapmadan kabul edilmesi ile birlikte aşırı derecede bilgi yığını ve kirliliği nedeniyle hangi bilginin muteber sayılacağını zorlaştırmıştır. Sapkın düşünceleri yaymak isteyen oluşumların propaganda sayfalarına erişimi de kolaylaştırılmıştır. Özellikle sosyal paylaşım sitelerinde sübliminal mesajlar yoluyla veya istek dışı reklamlar ile etki alanı artırılmaya çalışılmaktadır. Düşünce bunalımında olan bir insanın yanlış karar vermesine neden olabilmektedir. Kitle iletişim

araçları ve sosyal medya platformları aracılığıyla çeşitli hurafelerin yayılması ve İslâm akaidine aykırı olan fikir propagandalarının yapılması kolaylaşmıştır (Kartal, 2022, s. 37).

Psikolojik Durum: Bunalım halindeki kişiler kendisini huzursuz, öz güven eksikliği, yalnız hissetme, umutsuz, hiçbir şeyden zevk alamama gibi haller içinde hisseder. Bu haller insanın beynine yük olur ve düşünmek ağır geleceğinden manevî boşluk hissederler. Bu tip düşünceler akla hâkim olarak zihni bulandıran şüpheler oluşturabilir Sorunlarına çözüm bulamayan insan itikâdî anlamda güçlüyse duaya sığınır değilse inanç dünyasında sapmalar olabilir. Psikolojik sıkıntıların sebebi zihninde vehminden dolayı süregelen ve hiçbir zaman cevabı verilemeyecek soruların bulunmasıdır. Bu ruh halinden kurtulmanın yolu bazı işlerle meşgul olmak ve eğlenmektir. Ancak meşgale ve eğlence bitip soruların muhatabı olan kişi bu defa zihnindeki sorulardan kurulmak için madde bağımlılığına yönelmektedir (Kartal, 2022, s. 36).

Dinde Aşırılık: Hangi dine inanırsa inansın bazı insanlar cehaleti yüzünden aşırılığa kaçabilmektedir. Marjinal gruplar içinde, yaptığı batınî yorumlarla hayata geçirdiği her türlü saçmalığa dinî kılıf giydiren gerçekten köhnemiş zihniyet ürünü olan insanlar hâlâ bulunmaktadır. Dinden ve dindar insanlardan nefret edilmesine sebep olacak mantıksız hareketler İslâm toplumunu küçük düşürmektedir. Sürekli bâtil inançların ve hurafelerin peşinden koştuğu için emredilen dini yaşayamayan insanlar bulunmaktadır. Bazı insanların dine karşı öfke duymalarına ve dinle ilgili bir şey bile duymak istememelerine sebep olmaktadır. Aşırılık dinimizin yasakladığı bir husustur (Kurt, 2019, ss. 56-57).

Dindarların Hayat Tarzı: Dindarlar yaşantısını ilahî emirler doğrultusunda gerçekleştirmek zorundadır. İnandığı gibi yaşayıp davranışlarında tutarlı olmalıdır. Müslüman, hayat tarzıyla örnek olup düşünsel sınırdaki bireyleri özendirmelidir. Bu durum ilhâda götüren konuların başında gelmektedir. İnsanlar bilmediği bir konuda, ailesinde, okulunda iş yerinde vs. birlikte vakit geçirdiği kişileri örnek alarak yaşayacak ya da zannî duygularla hareket edecektir. Güzel örnek olmaması halinde özenmemekle kalmayıp nefret etmesine neden olacaktır. İslâmî kural ve kaideleri hayatının merkezine koyarak yaşamamaları ve birçok Müslümanın dinî ilimleri unutarak dinî hayattan uzaklaşmaları çevreye olumsuz intiba bırakmaktadır. Bazı din adamları veya dindar görünen kimselerin, şahsî çıkarları için dinî konularda yanlış hüküm vermeleri ve dinî prensiplere uymaması diğer insanların dinden uzaklaşmasına neden olmaktadır (Kartal, 2022, ss. 33-34), (Peker, 2014, s. 219).

Haz Alma Duygusu: Bazı insanlar için önemli olan inanmak ve öylece yaşamak değil haz almak önemlidir. Duygularını tatmin etmek için hem zihinsel olarak hem de fiilî olarak

hayattan haz duymak amacıyla gerekirse dininin emrettiği şeylerden vazgeçebilir veya dinin emirlerini bu uğurda te'vil edebilir. Hayatın kısa olduğunu farz ederek bir daha fırsat bulunamayacağı düşüncesiyle Allah'ı ve dini bir kenara koyarak eğlenceye çok düşkün olan insanlar bulunmaktadır (Kurt, 2019, s. 57), (Peker, 2014, s. 90).

Özgürlük Duygusu: İnsan herhangi bir dini kabul ettiğinde esaret altına girdiğini varsayarak dinin sorumlu tuttuğu işleri manevî külfet olarak görmesi nedeniyle ya dini ya da dinin bazı kurallarını reddetmekten imtina etmez. Gelişmişlik ve çağdaşlık adı altında eğitim ve öğretim sistemleri bozulmuştur. İslâm toplumuna şüphe ve fitne sokarak medya aracılığıyla yaymışlardır. Birçok genç din, fikir ve vicdan özgürlüğü maskesiyle dinî disiplinsizliğe sürüklenmişlerdir (Peker, 2014, s. 90), (Kartal, 2022, s. 35).

İman Zayıflığı ve Kendini Beğenmişlik: İnançsızlık, imansız bir insanı yakaladığında ona sürekli vesvese vererek aklını kullanmasını telkin eder ve bu yönde özgüven aşılar. Zaman içinde habis ur gibi metastaz yaparak hem kalbini hem beynini sarmasına neden olur. O andan itibaren sağlıklı düşünmesine mâni olur. Kendini beğenen bireyler en güzel, en iyi, en bilgili olarak kendisini görür. Narsist kişiler aşırı derecede aile hoşgörüsü ile büyüyen ve aynı oranda övülmeyi isteyen insanlardır. Ailesinden sınırsız destek gören kişi psikolojik bir sorun olan bu duygu sebebiyle Allah'a inanmanın kendisini edilgen bir duruma getireceğini düşünür. Hayatını nefsinin boş istekleri doğrultusunda yaşar. Onların kulluk ettiği şey sadece sapkın arzularıdır (Peker, 2014, s. 89), (Özdemir, 2019, ss. 23-26), (Gündoğar, 2019, ss. 59-60).

Şehvet Arzusu: İnsan, fıtratında olan şehvet duygusunu tatmin etmek için, yaptığı hareketin yanlış olduğunu bilse bile kendisini alıkoyamaz. Cinsel arzularını gidermek isteyen insan bir dine veya inanca bağlı olduğu takdirde bu isteğini yerine getiremeyeceği endişesiyle inanç dairesinin dışına çıkmayı tercih eder. Özellikle gençlik döneminde bulunan kimselerin, Allah tarafından haram kılınan şeyleri nefsanî şehvetlerini doyurma isteği nedeniyle göz ardı etmesi veya onu helal görmesi söz konusu olmaktadır (Kartal, 2022, s. 44).

Eğitimsiz Aile: Çocukların en önemli eğitim merkezi ailedir. Ebeveynler çocukları ilkokul çağına gelene kadar onunla ilgilenir ve o andan sonra çocuk sosyal çevresine adapte olur. Okullarda çocuklara öğretim yaptırılır. İnsan çok bilgili ama yine de eğitimsiz olabilir. Aileler çocuklarını hem sosyal hayata hem de dinî hayata hazırlarlar. Bu hazırlık için gerekli olan dinî bilgileri bilmesi ve hayatına yansıtarak ona örnek olması gerekmektedir. Lazım olan bilgileri bilse bile öğretme metodunu bilmemesi halinde eğitimin sonunda verim alamayacaktır. İslâm kültüründen uzak ve temel İslâmî bilgilerden yoksun

ailelerde/çevrelerde yetişen insanlar, İslâmî ilimleri öğrenebileceği bir anne, baba ve eğitmeni olmadığından zihinlerinde ve kalplerinde oluşan küçücük bir şüphe nedeniyle bile dalalete sapabilmektedirler (Kartal, 2022, s. 43).

Yetersiz Tebliğ ve Savunma: Dinî bilgiler ilk önce ailede başlayarak sonrada okul ve sosyal çevrede öğrenilir. Eğitimsiz ebeveynler çocuklarını ailede yetiştiremediği zaman iş okul ve sosyal çevreye kalmaktadır. Sosyal çevre zaten önemsemediği tebliğ faaliyetini yapamayacaktır. Birçok Müslüman aile dünya telaşına ve zevkine kapılarak iş ve okul gibi gelecek kaygısıyla harcadığı emeği dini eğitimler için harcamamaktadırlar. Bu nedenle hutbelerde başta anne ve babalara çocuk yetiştirme eğitimi verilmeli içi dolu vaazlarla ciddi bir şekilde uyarılmalıdır. İslâm'a veya bir Müslüman'ın dinle ilgili bir tavrına karşı makul eleştirilerin dışında kalan saldırılara gerek dinî gruplar tarafından gerekse bireysel olarak sosyal medya ve diğer teknik imkânlar kullanılarak daha güçlü tepkiler verilmelidir. Bazı din adamlarının gereğinden fazla dünya işlerine dalması ve hakkı konuşmaktan çekinmesi nedeniyle savunmada etkisiz kalmaktadır (Kartal, 2022, s. 36).

Tahammülsüzlük: İnsanların, günlük hayatta olmasını arzu ettikleri talepleri ve umut ettikleri istekleri vardır. Bu isteklerin Allah tarafından karşılanacağı beklentisi hakimdir. Allah insanoğlunun hizmetine sınırsız nimetler sunmuştur. İnsanlar kendi hatalarından dolayı acze düşse bile Allah'tan sorununun anında giderilmesini istemektedir. İsteği yerine getirilmediği zaman o ana kadar faydalandığı sayısız nimeti görmezden gelerek küskünlük içinde inancını terk edebilmektedir. (Peker, 2014, s. 86)

Batı'ya Özenti: Günümüzde Batılı olmakla Batıcı olmak arasındaki ayrım yapılamamaktadır. Batı toplumu yaşadığı sıkıntılardan kurtularak bilim ve teknolojiye ilerleme sayesinde ekonomik huzura kavuşmuş vaziyettedir. Batı'daki gelişmişlik seviyesi birçok ülke vatandaşlarını cezbetmektedir. Özenilen Batı toplumlarını daha çok çalışarak geçmek yerine sürekli olarak hayranlıkla takip etmekle yetinilmektedir. Kimilerine göre garbın kültürel ve ilmî seviyesine ulaşmak Batılılık, İslâm'a aykırı fiillerini alıp benimsemek ise Batıcılık olarak değerlendirilmektedir. Batılılık ve Batıcılık kavramları hoş kavramlar gibi algılansa da ilhâdî düşüncelere yol açan etkilere sahiptir. Ülke menfaatine ve İslâm dininin gereklerine dönük olumlu fikirleri olmayan kimselerin Batı'ya hayranlık duyarak ömür geçirmeleri insanların manevî dünyasında olumsuz izler bırakmaktadır. İslâmî ilimlerle donatılmadan Batı ülkelerine eğitim öğretim için giden bazı insanlar onların hayat tarzına ayak uydurmuş ve o hayat tarzından kurtulamamışlardır (Kartal, 2022, ss. 35-36).

İlhâda düşüren sebeplerden bir tanesi de Allah'ın kanunlarını insanoğluna tebliğ eden peygamberlerin yolundan ayrılmaktır. Peygamberler ilahî mesajların nasıl uygulanacağını tatbik ederek toplum tarafından anlaşılmasını sağlamışlardır. Herşey akılla çözülüyor olsaydı peygamberlere ihtiyaç duymadan sıkıntılarını giderirlerdi. “*Kim peygambere itaat ederse, Allah’a itaat etmiş olur.*” (Nisâ 4/80), “*Peygamber size ne veriyse onu alın.*” (Haşr 59/7), “*O, kendiliğinden konuşmamaktadır.*” (Necm 53/3) âyetleri apaçık ortada duruken ilhâdî bir düşünce olan peygamberi devre dışı bırakmak isteyenlerin tuzaklarına düşmemek gerekmektedir. Hadis karşıtı olan “Kur’ân Bize Yeter” slogancıları “*Bugün dininizi kemâle erdirdim.*” (Mîde 5/3) ayetinin zâhirine bakarak görüşlerine temel oluşturmaktadırlar. Bu fikre sahip olan kimseler tefsirleri araştırmaları halinde âyet hakkındaki rivâyetleri ve müfessirlerin konuya ilişkin görüşlerini dikkate alması gerçeği görmelerine yardımcı olacaktır (Kandemir, 2018, s. 29). Allah ve Rasûlü bir konuda hüküm verdiğinde hiçbir müminin o konuda başka bir tercihte bulunması mümkün değildir. Aksi halde açıkça sapıklığa sürüklenmiş olurlar (Ahzâb 33/36).

Âyetler bazı ilim adamları tarafından muhtelif sebeplerle farklı yorumlanabilmiştir. Kamer sûresinde geçen اقْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ “*Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.*” (Kamer 54/1) âyeti hakkında da birçok görüş bulunmaktadır. Cumhurun görüşüne göre ay Hz. Muhammed’in zamanında ikiye ayrılmıştır. Diğer görüşe göre ay kıyamet günü veya ona yakın bir zamanda yarılacaktır. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) bu görüştedir. Buradaki geçmiş zaman kipi ile gelecek zaman kastedilmiştir. Başka bir görüşe göre de ay yarılmamış, ay tutulmuştur (Kılıç, 2020, ss. 252-253). Bu görüşlerin sahipleri gerçeği saptırmak için değil farklı bakış açılarına sahip olmaları nedeniyle ayeti farklı yorumladığı anlaşılmaktadır.

İlhâd diye tanımladığımız kavramın diğer dillerde tam karşılığı olmasa da en yakın terim ateizmdir. Batı’da ateizmin yakın tarihi ve bazı fikir akımlarını özetleyelim.

3.4.2. İlhâdın Zararları

İlhâdî düşüncelerin bireysel ve sosyal etkileri bulunmaktadır. İnsanın ilk eğitimini aldığı aileden başlayıp, sosyal ortamında, ülkesinde hatta dünya genelinde önemli sorunlara yol açtığı görülmektedir. Bu durum sürekli devir daim halinde olduğu için bireyler dünyayı, dünya da bireyleri etkileyecektir.

Aile: Günümüzde televizyon, gazete ve internet yoluyla aile sisteminizin bozulması için her türlü gayret sarf edilmektedir. Başta diziler olmak üzere toplumsal cinsiyet eşitliği gibi aile kavramının altına dinamit koyan ve sürekli eşitlik, adalet, güçlendirmek ve insan hakları gibi insanın aklında olumlu hisler uyandırarak milleti iğfal etme operasyonları yapılmaktadır. İslâm'ın emirlerine aykırı olan bu faaliyetler sapkın bir zihniyetin ortaya çıktığını göstermektedir. Asıl amaçları aile kavramını yok etmek olan akımların eylemlerine destek veren ve İslâm dininin emrettiği hayat tarzından uzak şekilde yaşayan bir aileden ilk eğitimi alan bir ferdin ailesinin yaşantısından etkilenmemesi kaçınılmazdır. Bu bireyler sosyal ortamlarda diğer insanlarla etkileşim içinde bulunacağından olumsuz davranışları ile çevresini de etkileyecektir. İslâmî değerlere önem vermeden yetiştirilen kişilerin yeni nesilleri de kendi düşünceleri doğrultusunda yetiştirmeleri mümkündür. Manevî değerlere bağlı olan ailelerin inkârcı ailelere nispeten daha güçlü olduğu görülmektedir. Zira inkârcı ailelerde bireysellik artmış ve aile fertleri birbirinden bağımsız hayat tarzı benimsemiştir. Bu nedenle ailelerde birlik ve bütünlük kaybolarak aile bilinci sarsılmış ve toplumların yıkılması kolaylaşmıştır (Kartal, 2022, s. 41).

Dış Çevre: İnsan sosyal bir varlık olması nedeniyle okul, iş ve günlük ihtiyaçları gibi nedenlerle dış çevreye çıkmak zorundadır. Bozulmuş aile yapısının eseri olan bireyler dış çevre ile temas kurdukları zaman etrafa, ailesinden gördüğü eksik eğitimin olumsuz ışıklarını saçacaktır. Zamanla bireyin çevresinde bulunan kişiler ya o olumsuzluklar nedeniyle onu yalnız bırakacak ya da kendisi gibi olan insanlarla bütünleşecektir. Toplumda, kişisel ve sosyal ahlakî değerlerden yoksun olan insanların çoğalmasıyla diğer insanlar korkarak hayattan çekilecektir. İnkârcılar kalplerindeki huzursuzlukları örtmek için insanlar arasında kin ve nefreti kolay yayar, insanları hakir görürler. Güven bunalımı yaşadıkları için güvensizlikleri yakınlarına ve topluma da sirâyet eder (Kartal, 2022, s. 41).

Ahlâk Sorunları: Toplumumuzda diğer insanların saygı ve sevgisini kazanmaya vesile olacak âdâb-ı muâşeret kuralları nezaket, diğer insanların sizden emin olacağı ahlakî davranışları ve diğer görgü kurallarını kapsamaktadır. Toplumun barış ve huzuru için asgarî düzeyde gerekli olan genelde yazılı olmayan kurallar bütünüdür. Ahlâkî çöküntünün olduğu toplumlarda âdâb-ı muâşeret kuralları çoktan aşındırılmış ciddi ahlaksızlıklar meydana çıkmıştır. İnanç eksikliği olan veya inanmayan toplumlarda açıktan fuhuş, zina, hırsızlık, rüşvet, faiz vb. günahların arttığı görülmektedir. İnkârcılar manevi açıdan ceza göreceklerini ummadıkları için diğer insanlara göre suça daha meyillidirler. Batıda hırsızlık, gasp, uyuşturucu, adam kaçırma ve öldürme oranı yüksektir (Kartal, 2022, s. 40).

Psikolojik Sorunlar: İnsan hayatta idealleri, amaçları ve hedefleri olan bir canlıdır. Bu isteklerine ulaşmak için gücü nispetinde gayret eder ve ulaşması halinde başarmanın verdiği mutlulukla yeni hedeflerine motive olur. Bu motivasyonu sağlayan duygu, başaracağına dair heyecan, inanç ve azmidir. İnancını sürekli diri tutarak kendisini güvende ve zinde hisseder. Başaramaması halinde ise zamanla karamsarlığa gömülür ve sıkıntılı bir ruh hali ile yaşar. Uğrunda yaşadığı bir dinî inancı ve itikâdî anlamda onu alıkoyacak bir öğreti yoksa daima mutsuz olur ve hayatın anlamsız olduğunu düşünerek madde bağımlılığı ve hatta intihara götürecek kadar kötü kararlar verebilir. Psikolojik sorunlar insanın dış çevreye de zarar vermesine neden olur. İnanların “Allah korkusu” diye nitelendirdiği vicdana hitap eden duygu olmadığında, ticaret ve sosyal alanda aldatma, yalan söyleme ve hırsızlık gibi çoğaltılabilecek örneklerin görülmesi kaçınılmazdır (Kartal, 2022, s. 37).

Toplumdan Soyutlanma: İnsanların iyilik yapma duyguları bazen beşerî özelliklerden bazen de dinî inançlarından gelir. Yaşlılara yardım etmek, fakire yardım etmek ve yoldaki engeli kaldırmak gibi güzel hasletler, inançlar sarsılınca sadece beşerî iradeye kalır. Ancak, kendi imkânlarını düşünerek maddî veya manevî zarar göreceğini hesap ederek iyilik yapmaktan vaz geçer. Bu şekilde insan yalnızca kendini düşündüğü için kendisinden bir şey talep edilir diye toplumdan zihnen soyutlanır. İnançlı insan ise zarar edeceğini bilse bile Allah katında bir karşılığı olacağı düşüncesiyle emelini gerçekleştirir.

3.5. İlhâdın Batı’daki Karşılığı Ateizm

İlk ateistler felsefe tarihinin başlaması ile birlikte ortaya çıkmışlardır. Din ile bilim Hristiyanlığın doğduğu anda karşı karşıya gelmeye başlamıştır. Avrupa’da 15. ve 16. yüzyılları kapsayan dönemde Eski Yunan ve Roma kültürünün yeniden dirilmesi olan Rönesans, kilise mensubu olmayan aydınlarca başlatıldı. Ortaçağ Avrupası insana değer vermezdi. Mallarını ele geçirmek için engizisyon mahkemelerinde yüz binlerce insan öldürüldü. Papazlar bir bedel karşılığında günahları affedip cennetten yer satıyorlardı. Bunun akabinde 16. yüzyılda Katolik Kilisesine karşı reform hareketi başlatıldı. Martin Luther’in öncülüğünde protesto hareketi nedeniyle Protestanlık mezhebi doğdu ve mezhep birliği bozulmuş oldu. Din adamları ve kilise gücünü kaybettiği için eğitim laik bir eğitim sisteminde yürütüldü. Din adamlarının bilim adamlarına baskısı ve ahlakî çöküntü nedeniyle duyulan tepkiler üzerine ateizm yayılmaya başladı. Kilisenin Ortaçağ boyunca, akla dair görüşlere karşı takındığı acımasız ve katı tavırlar nedeniyle zuhur eden Rönesans ve

Reformun, düşünen ve değerlendiren insanın dininden ve ananelerinden vazgeçtiğinde akıl yürüterek yaşamını aydınlatma teşebbüsü olarak adlandırılabilir (Gökberk, 2004, s. 289) Ancak, burada dininden ayrılması demek bâtıl inanç ve hurafelerden ayrılması olarak anlaşılmalıdır.

18. yüzyıl aydınlanma felsefesi yalnızca hayattaki mutluluğu ön plana çıkarmış öteki dünyaya bağlılığı çok zayıflatmıştır. Böylelikle materyalist ve hazcı felsefenin gelişmesine sebep olmuştur. Bu felsefî anlayış manevî bunalımlara neden olmuştur. Devletleri sömürgeci, insanları egoist ve ekonomileri kapitalist yapmıştır. Din bu dönemde akla dayandırıldığından deist ve ateist insanlar çoğalmıştır (Özden & Elamlı, 2016, s. 313).

İnsanlar, tanrı anlayışının maddî imkânları kısıtladığı düşüncesiyle ateizme yönelmişlerdir. Materyalist anlayış nedeniyle ilerlemenin daha kolay olacağını düşünmüşlerdir.

1- Rasyonalizm: Bilginin sadece akıl ve deneyle elde edilebileceğini savunan felsefî yaklaşımdır.

2- Panteizm: Yaratıcı ile evreni birbiri içine geçmiş kabul eden, teizmin karşıtı olan görüştür.

3- Pozitivizm: İnsan, doğanın ve maddenin niteliğini ve gerçek sebebini bilemez.

4- Materyalizm: Gördüğümüz maddî alanın haricinde başka bir şey bulunmadığını savunan ve metafiziğe karşı olan ateist tandanslı görüştür (Çetin, 2016, ss. 184-188).

5- Agnotisizm: Yaratıcının varlığını da yokluğunu da şu an bilinemez varsayan anlayıştır (Düzgün, 2016, s. 215).

3.6. İlhâd Örnekleri

3.6.1. İslâm'ın Arap'ların Millî Dini Olduğu ve Arap'lara Hitap Ettiği Hususu

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in yaratılmasından bu yana insanların hayatında önemli bir role sahip olan evrensel bir olgudur. Din insana teselli ve güven veren insanların mutlu olarak yaşamasını hedefleyen, adalet ve doğruluğu teşvik eden bir sistemler bütünüdür. Dinler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyan iyi bir birey ve toplum inşası için kaideler koyan bir müessesedir. Semavî dinler evrensel olup hayatın iyileştirilmesi ve değerlerin korunması bakımından önemlidir (Kurt & Aykıt, 2021, ss. 17-18).

Dinler kurallarını ve öğretilerini semavi kitaplar ile insanlara iletirler. Ehli kitap diye isimlendirilen Tevrât ve İncil, Yahudi ve Hristiyanlar tarafından tahrîf edilmiştir (Bkz, Âl-i

İmran 3/78). Tahrîf edilen semavî kitaplar yerine Kur’ân-ı Kerîm indirildi. Kur’ân-ı Kerîm Hz. Muhammed’in nübüvveti ile insanlara tebliğ edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği esnada farklı kabileler ve farklı insanlar bir arada yaşamaktaydılar. Allah وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ “Biz, seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Fakat insanların çoğu bilmezler” (Sebe 34/28) buyurmuştur. Bu nedenle Kur’ân-ı Kerîm tüm insanlığa indirilmiş mukaddes bir kitaptır ve İslâm Arapların millî dini denemez. A’râf sûresinin 158. ve Enbiyâ sûresinin 107. âyetinde ve başka âyetlerde de tüm insanlığa gönderildiği belirtilmektedir. Ayrıca Allah Fussilet sûresinde, niçin Arapça indirdiğini açıklamaktadır. وَلَوْ جَعَلْنَاهُ قُرْآنًا أَعْجَمِيًّا لَقَالُوا لَوْلَا فُصِّلَتْ آيَاتُهُ أَأَعْجَمِيٌّ وَعَرَبِيٌّ “Eğer biz onu, yabancı (dilde) bir Kur’ân yapsaydık derlerdi ki: ‘Âyetleri (anlayacağımız) bir dille açıklanmalı değil miydi? Araba yabancı söz mü (geliyor)?’” (Fussilet 41/44). Müşrikler eğer Kur’ân-ı Kerîm Arapça’dan başka bir dille indirilseydi, “Arapça olmayan bir kitabı bize niye indirdin, bizim dilimizle indirseydin inanırdık? diyebilirlerdi. Bu, istifham-ı inkârî demektir. Yani bir çelişki görerek, “Arapça olmayan bir Kur’ân ve Arap olan bir peygamber mi?” demektir. İnanmayacak insanın bahaneleri bitmeyeceği için bugün de Kur’ân’ın dili konusunda konuşulan soruya cevap verilmiştir (Sâbûnî, 1997, 3/116).

Hz. Peygamber’in hendek savaşı esnasında yanında İslâmiyet’i kabul eden İran asıllı ilk sahâbî olan Selâmân-ı Fârisî de (ö. 36/656 [?]) bulunmaktaydı. Savaş esnasında yapılan istişare sonucunda bir hendek kazılmasını teklif etmiş ve teklifi makul bulununca uygulanmaya konmuştur. Hendek kazılmasına da yardım etmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber kendisi için “Selmân bizden, Ehl-i Beyt’tendir” demiştir (Hatiboğlu, 2011, 36/441). Çünkü Hucurât sûresinin 10. âyetinde “Müminler ancak kardeştir.”, 13. âyetinde ise “Birbirinizle tanışmanız için milletlere ve kabilelere ayırdık.” buyurulmuştur. Hz. Peygamber İran asıllı bir kişinin görüşlerine kabilecilik ve asabiyet anlayışının en yoğun yaşandığı dönemde bile önem vermişse Kur’ân-ı Kerîm’in dili ve Hz. Peygamber’in tüm insanlığa gönderilmiş olması âyetlere rağmen tartışılmamalıdır.

3.6.2. Kur’ân-ı Kerîm’in Hükümü Bugün Geçersizdir Demek

Müslüman bir kişi tüm peygamberlere inanmak zorunda olduğu gibi Allah tarafından gönderilen diğer kitaplara da uymak zorundadır. Çünkü Müslümanların nazarında evrensel olan tek hakikat vardır ki bütün peygamberler, Allah’tan gelen vahiyleri insanlara

bildirmişlerdir. Tamamı insanları doğru yola götürmek için hükümler getirmiştir. Bakara sûresinin 136. âyetinde, “‘Biz Allah’a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya’kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsâ’ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz ona teslim olmuşuzdur.’ deyin.” buyurulmuştur. Ancak Yahudiler Tavrât’tan başka bir kitabı tanımazlar, Hristiyanlar ise Tevrât’ı öğüt ve ibret dolu bir kitap olarak kabul ederler. Ateşperestler Avesta’dan başka, Hindûlar da Veda’dan başka kitaba inanmaz ve saygı göstermezler. Ancak Kur’ân-ı Kerîm bunlardan farklı olarak semavi kitapları aynı mahiyette görür. Başka hiçbir dinde bu hoşgörü yoktur. Mâide sûresinin 44. âyetinde “Şüphesiz ki Tevrât’ı biz indirdik.” buyurulmuştur. Daha sonra 46. âyetinde de “Ardından o peygamberlerin yolu üzere, kendinden önce gelmiş olan Tevrât’ı tasdik edici olarak Meryem oğlu İsâ’yı gönderdik.” Âl-i İmran sûresinin 3. âyetinde ise “(Resûlüm!) O, sana Kitab’ı hak ve önceki kitapları tasdik edici olarak tedricen indirmiş; daha önce de, insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrât ile İncil’i indirmişti.” buyurulmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere tek bir doğru istikametinde sonraki gelen kitap bir öncekini doğrulamıştır. En nihâyetinde وَتَمَّتْ

كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Rabbinin kelimesi (Kur’ân) doğruluk ve adalet bakımından tamdır. Onun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir” (En’âm 6/115) buyurulmuştur. Hz. Mûsa da Hz. İsa da bir Peygamber geleceğini ve Allah’ın kelamını getireceğini söylemiştir. Ancak, Hz. Muhammed böyle bir beyanda bulunmamıştır. مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ “Muhammed içinizden herhangi bir adamın babası değil, Allah’ın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur” (Ahzâb 33/40) âyeti gereğince Hz. Peygamber son peygamber, الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتِمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا “Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı seçtim” (Mâide 5/3) âyetinde belirtildiği üzere de İslâm da son din olmuştur (Doğrul, 1955, s. 1/104-111).

Kur’ân-ı Kerîm’in evrensel olduğunu, önceki dinleri tasdik edici olmasındaki sistemden ve bu iki âyetten rahatlıkla anlayabiliriz. Hz. Peygamber’in veda hutbesinde tüm insanlık için evrensel mesajlar verirken kul hakkına önem vermiştir. Bugün yaşanan sorunlar o gün de yaşanmış ve o sorunlar için ilahî mesajla çözüm aranması İslâm’ın ve Kur’ân-ı Kerîm’in evrensel olmasının kanıtı olarak görülebilir. Veda Hutbesinde can ve mal güvenliği, faiz ve

kan davalarının kaldırılması, suçların şahsiliği, eşler arasındaki haklar ve sorumluluklar, çocuğun babasından başkasına nisbet edilmemesi, Mü'minlerin birbiriyle savaştırmaması ve birbiriyle kardeş olmaları, borçların iade edilmesi, emanete sâdık olunması ve herkesin eşit olduğu, ırk üstünlüğünün yasaklandığını belirtmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de de daima iyiliği emreden evrensel mesajlar vardır. Doğru, kibarca ve yumuşak dille konuşmayı, çalışmayı, düşkünlere ve akrabaya yardım etmeyi, ana ve babaya iyilik yapmayı, cana kıymamayı, ahde vefayı, adil davranmayı, rüşvet yememeyi, alay ve teccüss etmemeyi vs. yasaklaması evrenselliğinin doğası gereğidir. Dolayısıyla tüm hükümleri geçerlidir. Şartları yerine geldiğinde o hükümler devreye girecektir. Allah her şeyi yapmaya kâdirken neden yapmadığının cevabı henüz dilememiş olmasıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in hükmünün bugün geçersiz olduğunu savunmak da bir ilhâdî düşüncedir.

3.6.3. Salât ve Duanın Aynı Anlama Gelmesi Nedeniyle Namaz Kılmamak

Namaz Farsça'da "tâ'zim için eğilmek, kulluk, ibadet" anlamlarına gelir (Yaşaroğlu, 2006, 32/350). الصلاة kelimesi konusunda İbn Manzûr dua ve istiğfar (İbn Manzûr, 1993, 14/46), Elmalılı Hamdi Yazır, "salâtı ikâme ederler" ifadesinin "namazı kılarlar" demekten üstün bir mânasının olduğunun bunun da doğru dürüst yani ta'dîl-i erkân, huşû' u hudû' olduğunu (Yazır, 2022, 1/304), İsfahânî aslının dua olduğunu ve özel bir ibadet olduğunu (İsfahânî, 1991, s. 491), Râzî ise dua olduğunu (Râzî, 1999, 2/274) söylemiştir.

الصلاة kavramının ıstılâhî olarak, Wensinck'in de (ö. 1939) belirttiği gibi karşılığı namazdır.

الصلاة İslâmiyet'te namaz kılmak şeklinde Allah'a yapılan bir ibadettir (Toraman, 2005, s.40). Ebû Bekir İbnü'l-'Arabî'ye göre daha önceleri "salât" kelimesinin namaz anlamı ile bilinmediği, Hz. Peygamber tarafından namaz ibadetinin uygulanması ile birlikte "amm" olan bu ifade tahsis edilmiştir (Karaalp, 2017, s. 153).

Bazı insanlar, namazın salât ile aynı olduğunu salâtın da dua anlamına gelmesi nedeniyle namaz kılmak yerine yalnızca dua ettiğini söylemektedirler. Onlara göre dua Allah'a gizlice yapılan bir yakarış ve duanın belli bir şekli, saati ve mekânı yoktur. İnsan, istediği şekilde, istediği zamanda ve istediği yerde istediği gibi dua edebilir. Böylelikle beş vakit namazın da olmadığını savunmaktadırlar. Ancak İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde yapılış şekli, zamanı ve vakitleri belirtilmiştir. Namazın belirli vakitlerle

emrolunduğu âyetle sabittir. *“إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا”* “Çünkü namaz, mü’minlere belirli vakitlere bağlı olarak farz kılınmıştır” (Nisâ 4/103). Hz. Peygamber namaz hakkında “...Benim nasıl namaz kıldığımı gördüyseniz siz de öyle namaz kılın” buyurmuştur (Buhârî, Kitabü’l-Ezan 18). Hz. Peygamber “İslâm dini beş esas üzerine kurulmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve ramazan orucunu tutmak” (Buhârî, Îmân 2) şeklinde buyurmuştur. Namaz kılmak Müslümanların yapması gereken en önemli ibadetlerin başında gelmektedir. Yapılmadığında cezası çok yapıldığında sevabı bol olan bir ibadettir. Namazı kılmamak, onu terketmek büyük günahdır. Hz. Peygamber, kıyamet gününde hesabı sorulacak ilk amelin namaz olacağını bildirmiştir (Tirmizî, Salât 188). Namaz dinin direği (Tirmizî, İman 8) olması nedeniyle Müslümanların en önemli ibadetlerindendir. Bakara sûresinin 110. âyetinde “*Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin. Kendiniz için önceden her ne iyilik yaparsanız, mükâfatını Allah’ın yanında bulacaksınız.*” şeklinde namaz kılanların ödüllendirileceği belirtilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerde en çok geçen ibadet namazdır. Cemaatle kılınan namaz tek başına kılınandan 27 derece daha fazla olduğu belirtilmiştir (Buhârî, Ezân 30). İslâm toplumunda cemaat olmak teşvik edilen bir durumdur. Cemaat olmak insanlar arasında ülfet sağlar. Cuma sûresi 9. âyette Müslümanların her hafta cuma günü cami ve mescidlerde namaz kılması farz kılınmıştır. “Müslüman bir kimse, namaz ve zikir için çokça câmilerde bulunduğunda, Allah Teâlâ onun bu hâlden tıpkı bir âilenin, gurbetteki yakınları döndüğünde sevindiği gibi, sevinç duyar ve hoşlanır” (İbn-i Mâce, Mesâcid 19). Hz. Peygamber’in Kuba ve Medine’de yaptığı işlerin başında mescid yapmak gelmektedir. Cami ve mescidler Müslümanların hayatında yer alan en önemli mekânlardır. *إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَىٰ* *أُولَٰئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدِينَ* “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe iman eden, namaz kılan, zekâtı veren ve Allah’tan başkasından korkmayan kimseler imar eder.” (Tevbe 9/18) âyeti mescidleri yapacak kimselerin özelliklerini üst düzeyde tutmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de namaz ile duânın aynı olmadığına emareleri olan âyetler bulunmaktadır. *الْمُتَّقِينَ الْعَابِدُونَ الْخَامِدُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْآمِرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ* *وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ* “Bunlar, tövbe edenler, ibâdet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû’ ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah’ın koyduğu sınırları hakkıyla

koruyanlardır. Mü'minleri müjdele.” (Tevbe 9/112) âyetinde namazın duadan başka rükû ve secde gibi rükünlerinin de olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Nisâ sûresinin 102. âyetinde *“Cephede sen de onların arasında bulunup da onlara namaz kıldırдың vakit, içlerinden bir kısmı seninle beraber namaza dursun. Silâhlarını da yanlarına alsınlar....”* buyurulmuştur. Kılınışı şeklini Hz. Peygamber’in tarif ettiği ve binlerce kişi ile hergün kıldığı namaza itiraz eden olmamış veya aleyhinde bir âyet inmemiştir. İçinde ibadet yapmak için büyük mescidlerin yapılmasına sebep olan ve savaş ortamında dahi çok dar vakitte bile kılınması gerek namaz dua olarak geçiştirilmemelidir. Âyetler ve hadisler doğrultusunda İslâm’ın doğuşundan önce ibadet olan dua, zaman içinde ıstılahî anlam olarak namaza dönüşmüştür.

3.6.4. Reenkarnasyon / Tenâsüh / Ruh Göçü

Reenkarnasyon, Hindûizm ve Budizm gibi dinlerde bulunan bir inançtır. Ancak günümüzde çok sayıda olmasa halen bu inancı taşıyanlar mevcuttur. İnsanlar, dünya genelinde bulunan siyasî, sosyal ve ekonomik sıkıntılardan kaynaklanan düzensizlikler, istikrarsızlıklar ve zulümler nedeniyle huzurlu ve rahat yaşayabileceği arayışlara girmiştir. İslâm’ın ahiret inancı konusundaki bilinçsizliğin yol açtığı boşluğu reenkarnasyon ve yoga tarzı düşünceler doldurmaktadır. Reenkarnasyon yeniden doğuş demektir. Ölen bir insanın ruhunun başka bir bedene girerek mükemmel olana kadar sürekli dünyaya gelmesi düşüncesidir. Karma ve tenâsüh anlayışı ise kişinin dünyada yaptığı fiillere göre cansız bir cisme, hayvana veya insana geçmesi demektir. Yani ruhun şimdiki sürdüğü hayat geçmişte yapmış olduğu fiillere göre şekillenecektir. Reenkarnasyon ve tenâsüh aynı gibi görünse de reenkarnasyonda tenâsüh gibi bir ceza olarak hayvan veya cansız bedenine girme yoktur (Yeşilyurt, 2016, ss. 651-652).

Hindûlara göre zaman döngüsü vardır. Zamanın başı ve sonu yoktur. Samsara çarkı adı verilen doğum ölüm-yeniden doğum döngüsünü aktive eden sebep-sonuç yasasına karma denmiştir. Karmaya göre varlıklar yaptığının karşılığını her döngüde görür. Çünkü onlar ölümü mutlak son değil her seferinde yeni bir hayatın başlangıcı olarak gömektedirler (Kurt & Aykıt, 2021, s. 86)

Reenkarnasyon ve tenâsüh gibi açıklanması zor olan bir inanca götüren birçok gerekçe olabilir. Bunların başında ölümsüzlük tasavvuru ve kötülüklere çözüm bulma arayışı yatmaktadır. Hindûlar doğuştan gelen haksızlıkların telafisi için yeniden doğmanın gerekliliğine inanırlar (Yeşilyurt, 2016, s. 653), (Kurt & Aykıt, 2021, s. 87).

İbn Hazm'a göre ruh göçünü savunanlar arasında Ahmet b. Habit (ö. 232/846-47), Ebû Müslim el Horasanî (ö. 138/755) gibi isimler vardır. Bu isimlerle birlikte İslâm öncesinde yaşayan Sümeniyye'yi de belirten Bağdadi'ye (ö.429/1037) göre Maniheiztler ve İslamî düşünceyi savunan Beyaniyye, Cenahiyye ve Hattabiyye gibi fırkalar bulunmaktadır. Ayrıca İsmailîler, Nusayriler, Dürzîler ve Yezidîler de ruh göçüne inanmaktadırlar (Yeşilyurt, 2016, s. 655).

İslâm dinine göre reenkarnasyon ve tenâsüh sorumluluk ilkesi ve ruh birliği nedeniyle kabul edilemez. İslâmiyet'e göre ölen insan bu dünyaya bir daha gelemez. Çünkü yeniden dirilme bir kez ve kıyamet gününde olacaktır (Kurt & Aykıt, 2021, s. 87).

İnsanoğlu, *كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أََمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ*, “Siz cansız iken size can veren Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O'na döndürüleceksiniz” (Bakara 2/28) âyetine göre, doğmadan önce ölüydü. Şu an diriyiz ve öleceğiz. Mahşerde yeniden dirileceğiz. Toplam iki ölüm ve iki diriliş olacağı için sürekli ruh göçü olması mümkün görülmemektedir. İnsan bu dünyaya hiçbir surette döndürülmeyecektir. Ölüm gelince dünyaya dönme isteğine olumsuz cevap verilmiştir. Mü'minûn sûresinin 99-100. âyetlerinde “Onlardan birine ölüm gelince: ‘Rabbim! Beni geri çevir, belki, yapmadan bıraktığımı tamamlar, iyi iş işlerim’ der. Kendisine cevaben Hayır; bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar diriltilecekleri güne kadar arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır.” buyurulmuştur.

A'râf sûresinin 53. âyetinde mahşer günü “Şimdi bizim için şefaathçılar var mı ki bize şefaath etseler veya (dünyaya) döndürülsek de yaptıklarımızdan başkasını yapsak?” diye dünyaya dönmek isteyen kimseye “Gerçekten onlar kendilerine yazık etmişlerdir. uydurdukları (putlar) da onları yüzüstü bırakarak uzaklaşıp kaybolmuşlardır.” diye red cevabı verilmiştir.

En'am sûresinin 27. âyetinde cehennemi gören ve “Ateşin karşısında durdurulup da, “Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin âyetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak” dedikleri vakit (hâllerini) bir görsen!” âyetine muhatap olan kişiye 28. âyette “Hayır; daha önce gizledikleri onlara göründü. Eğer geri döndürülseler yine kendilerine yasak edilen şeylere dönerler. Doğrusu onlar yalancılardır.” şeklinde olumsuz cevap verilmiştir.

Mü'minûn sûresinin 107. âyetinde cehennem atılmış birisinin “Rabbimiz! Bizi buradan çıkar, tekrar günaha dönersek, doğrusu zulmetmiş oluruz” isteğine karşılık 108. âyetinde

taleplerini redderek Allah, ‘Aşağılık içinde kalın orada, artık benimle konuşmayın!’ der.” buyurulmuştur.

Öldükten sonra dünyaya gelme hadisesi ölümden sonraki hiçbir evrede kabul görülmemiştir. Sorumluluk ilkesinin ihlal edileceği, dünyaya yeniden gönderilmeleri halinde günahkâr olacaklarına dair verilen haberlerden bellidir.

Dinen kabul edilmesi mümkün olmayan reenkarnasyon inancının aklen de kabul edilmesi mümkün değildir. Dünyada yapılan DNA ve gen çalışmaları çocuğun ebeveynlerinden bir parça olduğunu, ruh ve kabiliyet bakımından da onlara benzediğini ifade etmiştir. Ruhların sınırlı sayıda olduğu varsayımından dolayı meydana gelen nüfus artışının da izah edilmesi mümkün değildir (Yeşilyurt, 2016, s. 661).

3.6.5. İlk Mâbed Kâbe’nin Saygınlığına Gölge Düşürmek

Kâbe Hz. İbrâhim’den önce inşa edilen fakat yıkıldıktan sonra zaman içerisinde yeri kaybolan yapıdır. Hz. İbrâhim tarafından yeri bulunarak tekrar inşa edilmiştir. Ancak, Hz. İbrâhim’den önce kimin inşa ettiği hususunda Kur’ân-ı Kerîm’de herhangi bir bilgi yoktur. Kâbe’ye Allah’ın evi anlamında Beytullah da denir. Kâbe Müslümanların en önemli mâbedidir. Her dönem inanan insanlar için en önemli ibadet merkezi olmuştur (Ünal, 2001, ss. 14-21).

Yahudiler Hz. Peygamber’in nübüvvetini inkâr ettiler. Hz. Peygamber kiblesini Kâbe’ye çevirdiğinde Yahudiler “Beyt-i Makdis Ka’be’den daha faziletli ve kible yapılmayı daha çok hak ediyor. Çünkü Kâbe’den önce yapılmıştır, mahşerin olacağı yerdir ve bütün peygamberlerin kiblesidir. Buna göre, kiblenin Beyt-i Makdis’den Kâbe’ye çevrilmesi bâtıldır” demeleri üzerine *“Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev, Mekke’deki (Kâbe)’dir”* (Âl-i İmrân 3/96) âyeti nazil olmuştur (Râzî, 1999, 8/294-295). Allah böylece Kâbe’ye önemli bir paye vermiştir. Bir sonraki âyette ise hacı, gücü yetenlere farz kılmıştır. Hac zamanları belirli zamanlardır. Ancak bu şekilde dünya Müslümanları bir araya gelebilir. Hac ibadeti sosyal açıdan tüm Müslümanları kaynaştırıp kardeşlik bağlarını güçlendirecektir. Cemaat olmaya çok önem veren İslâm dininin en büyük organizasyonudur. İslâm’ın şiarları ile mutabık bir uygulamadır. Müminlerin kardeşliğini kolaylaştıracak bir formül üretilmiştir. Haccın rükunlarından biri olan ihram giyilerek hac görevi yerine getirilir. İhram, serveti ne

olursa olsun her milletten ve hangi mevkide olursa olsun her insanı eşitlemektedir. Kâbe üstünlüklerin sona erdirildiği mukaddes mekândır. Dünyadaki hiçbir manzara bu kardeşlik ve eşitliği etrafa gösteremez. Hac, dünyanın her tarafından gelen insanları buluşturup kaynaştırır. İslâm'ın doğduğu ortamı yerinde görmek insana ilham ve heyecan verir. İnsanlar hac ibadetinin arkasından Allah'a dua ederek menfî duygularından arınır, ahlak düzeyini ve maneviyatını yükseltir (Doğrul, 1955, 1/163).

Hac sûresinin 27. âyetinde *وَادِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ* “İnsanları hacca çağır” buyurulmuştur. Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetinde de *وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ* “Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” buyurulmuştur. Her iki âyette de *النَّاسِ* denilerek tüm insanlar muhatap alınmıştır. Türkiye’de, farz olan hac ibadeti için Arap turizmi diyenler bulunmaktadır. Kâbe için de “Kâbe Arap’ın olsun Çankaya bize yeter.” denilmiştir. Kardeşliğe, cemaat olmaya ve eşitliğe son derece önem veren İslâm dini, yalnızca Arapları veya tek bir milleti değil tüm insanları Müslümanların en büyük mabedinde hac görevini yapmaya çağırmaktadır. O mabed Müslümanlar için o kadar değerlidir ki normal zaman ve yerlerde günah olmayan şeyler orada günahdır ve büyük zulümdür. Bazı müfessirlere göre fiilen suç işlenmesi sadece düşünülse bile günahkâr olunur. Bu nedenle hac Müslümanlar için bir sosyal aktivite ve turistik gezi değildir. Kâbe de Arapların değil teşrif eden tüm insanlığın mabedidir. *وَلَكِنَّ أَتَيْتَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَكِنَّ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمَنِ الظَّالِمِينَ* “Sen, Kitap verilenlere her türlü delili getirsen, yine de kiblene uymazlar; sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. And olsun ki, eğer sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz o zaman zulmedenlerden olursun.” (Bakara 2/145) âyetinde bazı inançsızların herşeye rağmen kibleye yönelmeyecekleri belirtilmiştir.

3.7. İlhâddan Kurtulma Yolları

Dünya yaratıldığı andan itibaren insanoğlunun istekleri, ihtiyaçları ve düşünceleri nedeniyle sürekli düzensizlikler var olmuştur. Yaratıcımız ve yaşatıcımız yüce Rabbimiz düzensizlikleri gidermek için kavimlere peygamberler göndererek onları gerektiğinde

uyarmış ve çıkış yollarını bildirmiştir. Ancak, kimisi peygamberlere inanmamışlar, kimisi peygamberlerini katletmişler kimisi de inanmış gibi yapıp normal hayatlarına devam etmişlerdir. Bu insanlardan en faziletlisi Allah'a iman edip sâlih amel işleyenlerdir (Bkz. Taha, 20/75). Başka bir deyişle mümin ve Müslümanlardır. Çünkü kâmil Müslüman her anlamda Hakk'a teslim olan ve imanın gereklerini yerine getiren kimsedir. Ehl-i sünnete göre mümin ile Müslüman aynıdır (Râzî, 1999, 28/116). Müslüman kelimesi daha genel olduğu için mümin ile aynı şeyler değildir ama ayrı da düşünülemez. Zariyat suresinin 36. âyetinde Müslüman kelimesi mümin kelimesine delalet etmiştir. Genel bir kavramın hususî bir kavram yerine kullanılmasında bir beis yoktur (Râzî, 1999, 28/181). Dinî literatürde sapasağlam inanan kişiye mümin, inancını davranışlarına yansıtan ve teslimiyete dönüştürebilen kimselere de Müslüman denir (Yeşilyurt, 2016, s. 299). İmanın sayesinde Allah'a güçlü bir şekilde bağlanan ve diğer gerekli vecibeleri yerine getiren kişi manen en yüksek seviyelere yükselir. Yapması gerekenler de Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen emir ve yasaklar ile Hz. Peygamber'in uygulamalarına ittiba etmektir. Allah insanların inanması için hüccetleri ile birlikte âyetleri indirmiş ve sadece peygamberlere tâbi olarak yaşamak kalmıştır. Âdemoğlu, peygamber tarafından tebliğ edilen dinin burhanlarını anlaması için akıllı olarak yaratılmıştır. Ama anlamak için akıl tek başına yeterli değildir. Peygamberler kendisine vahyedileni tebliğ etmekle birlikte açıklamakla da görevlidirler.

Kur'ân-ı Kerîm'in indirildiği dönemde Arap Yarımadasında çeşitli etnik gruplar, inanç farklılıkları, cahiliye asabiyeti, kabile hayatı, kız çocuklarını diri diri gömmek, kölelik, fuhuş, şirk, putperestlik, faiz, kan davaları, içki ve hırsızlık gibi daha da artırılacak özellikle toplumu bozan sıkıntılar bulunmaktaydı (Sarıçam, 2002, s. 42). Yesrib'i Medine yapan Hz. Peygamber, Kur'ân-ı Kerîm'in doğrudan uygulayıcısı olduğu için sorunlar birer birer çözüldüğünden onun anlaşılması, dolayısıyla ilahî mesajların da anlaşılması sağlanmıştır. Sıkıntılardan kurtulan insanlar ekonomik ve sosyal açıdan rahatlamış ve Hz. Peygamber'in izinden giderek zamanla İslâmiyet'e girmişlerdir. Onları İslâmiyet'e girmeye teşvik eden hususlar can yakıcı hayat tarzı, aşağılanırken statü kazanan kimseler olması, daha eşit ve korunan bireyler olması ve barış ortamının hâkim olması gibi insanların mutluluk düzeyini artıran iyileştirmelerdir.

Allah'ın varlığını ve birliğini anlamak ve kabul etmek insanların içinde bulunduğu şartlara göre kolay ya da zor olabilir. Bazı insanlar uğraştığı mesleğinin sayesinde bazıları tecrübe ettiği hadiseler üzerine kabul eder bazıları da her şeye rağmen kabul etmekte zorlanırlar.

Kur'ân-ı Kerîm deney yapılarak red ya da kabul edilecek bir kitap değildir. Tam tersine bilim ve teknoloji ilerledikçe indirilen âyetlerin ispatlanacağı, İslâm ile bilim arasına set çekmeye çalışanların bizzat bilimin sayesinde kendisine hizmet ettiği kitaptır. Bu nedenle İslâm'ın ilk emri oku olmuştur ki bilmenin ve anlamının birinci yolu okumaktır. Diğer ibadetlerden birisi de ilk emir olabilirdi. Ancak hangi ibadet yapılırsa yapılsın, ibadetin yerli yerinde olması için ibadete dair bilgi sahibi olmak gerekir. Demek ki etkisi ve kapsamı en büyük olan okuma işi hayatın her alanına yansıtılmalıdır. Bu durum diğer ibadetlerin küçümsendiği anlamına gelmediği gibi layık olduğu en iyi hale getirmek için yapılması gereken en öncelikli iştir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlamak için sarf ve nahiv kurallarını belagat ilmini, inen âyetlerin hangi hadiseler üzerine ve hangi ortamda indirildiğini çok iyi bilmek gerekmektedir. Çünkü insan o an içinde bulunduğu psikoloji ile ilk duyduğu cümleyi farklı başka bir gün aynı cümleyi başka yorumlayabilir. Bu sebeple önce kuralları öğrenip daha sonra hadiseyi kurallar dâhilinde anlamak zorunluluk haline gelmiştir. Bunun aksi ise meydana gelen hadiseye kurallar uydurmak olur. Yalnızca nazil olduğu ortamı ve kuralları bilmek de yetmez iyi niyetle birlikte, herhangi bir olay, durum veya ilişkiler ağını cümlelerin gelişine ve sonucuna göre bir demet halinde anlamak gerekir. Bunun dışındaki her türlü anlama yanlış anlamalara sebebiyet verecektir (Kırca, 2014, ss. 7-24).

Kur'ân-ı Kerîm önce insanı sonra toplumu geliştirme yöntemi izlemiştir. İbrahim sûresinin dördüncü âyetinde “*Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) iyice açıklasın.*” şeklinde buyurulması kavimlerin problem yaşamadan Allah'ın emirlerini anlayabilmelerini kolaylaştırmak içindir. Mâide sûresinin 105. âyetinde de “*Ey iman edenler! Siz kendi sorumluluklarınıza dikkat edin. Siz doğru gittiğiniz takdirde yanlış yola sapanlar size zarar veremez.*” buyurulmuştur. Bu âyet, ilahî vahyin gösterdiği istikamette olduğu sürece gidilen yolda muvaffak olunacağını bildirmektedir. Rad sûresinin 11. âyetinde “*Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez.*” buyurulmuştur. Bu âyette de her toplumun hak ettiği karşılığı göreceği belirtilmiştir.

İnsan toplumsal bir varlık olduğu için diğer insanlarla sosyal, ekonomik ve kültürel anlamda ilişki kurması, duygu ve düşüncelerini paylaşma ihtiyacı hissedecektir. Kişiler nasılsa toplumlar da öyle olacaktır. Çünkü kişiler toplumun en küçük yapı taşlarıdır. Fertlerin zaman içinde kendilerini düzeltmeleri, geliştirmeleri ve iyileştirmeleri toplumların da kalkınmalarına vesile olacaktır. Gelişme her zaman ileriye dönük kalkınmalardan meydana gelmeli, bugünü dününden daha ileri seviyede olmalıdır. “İki günü eşit olan ziyandadır”

cümlesi hadis olmasa bile çok kıymetlidir. Cümledeki “günün eşit olmaması” ifadesi eşit olmasın diye daha da kötüye gitmesi olarak anlaşılmamalı, en azından istikbale doğru istikrarlı bir yükseliş olarak anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber hayatı boyunca Müslümanların refahı için çalışmış ve daima gayret etmeyi öğütlemiştir. Emeğe, alın terine ve helal yoldan kazanmaya çok önem vermiştir. “Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir rızık yememiştir” diyerek emeğe değer vermiştir (Buharî, Büyû 15). “İşçinin ücretini alın teri kurumadan önce ödeyiniz” diyerek de alın terini önemsemiştir (İbn Mace, Rehin 4).

Bu hadislerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber ümmetini sürekli gayret etmeye, çalışıp çabalamaya teşvik etmiştir. Tembellik edip elindeki ile yetinmek kanaatkâr olmak değildir. Kanaatkâr olmak dünyevi hırslardan arınarak, gösterilen çabaya karşılık adilane verilen kıymete rıza göstermek demektir. Azimkâr olup geleceğe talip olmak da ihtiraslı olmak demek değildir.

Allah gönderdiği âyetlerle insanın ve toplumun iyiye gitmesi için gerekli ve yeterli olan yolları göstermiştir. Hz. Peygamber de hayatında uyguladığı metotlarla anlaşılmasını kolaylaştırarak kılavuzluk görevini yerine getirmiş ve insanın eğitilerek öğretilmesini ön plana almıştır. Bu sayede Allah, ilkel bir toplumdaki insanların taşımasını istediği vasıfları büründürerek daha modern bir insan profiline ulaştırmayı ve böylece ideal bir toplum oluşturmayı istemiştir. Bahsedilen isteğin gerçekleştiğini, daha sonraki edinilen huzur ortamından anladığımızı rahatlıkla ortaya koyabiliriz. Kur’ân-ı Kerîm, birçok sorunun bulunduğu bu ortamda zihnî değişiklik meydana getirerek idrak anlayışını güçlendirmiştir. Mehcûr olan insanlar daha da sosyalleşerek içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmuş veya benzer haldeki kimselere yardım etmiştir. Suffe müessesesi de bu düşüncenin ürünüdür. Ebu Hüreyre “Suffa’da benimle beraber üç yüzü geçtiğini gördüm. Sonra her birinin vâli ve emir olduğunu gördüm” demiştir. Bu durum İslâmiyet’in hem insana bakan yönünü hem de topluma bakan yönünü özetlemeye yetmektedir.

Din bütünleştirme yoluyla, parçalanmayı ve her türlü zorluğa karşı birlikte olmayı sağlar. Bu yönüyle toplumsal barışı ve zekât, sadaka, hasta ziyareti ve dualaşma gibi dayanışmayı artıran özelliklere sahiptir (Okumuş, 2015, s. 69).

Hiz. Peygamber’in tebliğ ettiklerinin evrensel boyutta mesajlar olabilmesi için her zaman genel ve geçer sayılabacak şekilde uygulamaya geçirilmesi gerekirdi ve böyle de oldu. Bu itibarla arınma ve temizlenme anlamına gelen ve türevleri ile beraber birçok âyette geçen tezekkî ifadesi nefsin ve malın temizlenmesi ile birlikte amelî ve zihnî olgunluğa erişmek için geçen uzunca bir süreci kastetmektedir. Tezekkî süreci Yüce Allah’a iman etmekle

başlayıp kulluğu pekiştiren, huşu ve takva ile yapılan sâlih amel, düşünmek ve öğüt almak bakımından zikir ve yaptıklarından gerçekten pişman olup tövbe etme fiillerini kapsamaktadır (Binol, 2021, ss. 99-104). Bu süreç, bedevi hayat tarzında yaşayan cahil, bağnaz, kaba, inançsız insan türünden bilgili, görgülü, sosyal ve saygı gören bir toplum oluşturmaya yani bedevîlikten medenîliğe terfi ettiren bir süreçtir. Sürecin sonunda inkâr eden inanmaya ve inancının gereklerini yerine getirmeye başlamış, yalan söyleyen yalan söylemekten vazgeçmiş, hırsız hırsızlık yapmaktan imtina etmiş, taşkınlık yapanlar uysal ve yumuşak başlı olmuş, hak yemekte beis görmeyenler hakka razı olmuş, cehalet sahipleri ilim sahibi olmuş, faiz, ihtikâr ve tartıda adaletsizlik yapmak yasaklanarak İslâm toplumu fetihler sonucunda en büyük sınırlarına ulaşmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra hülefa-i râşidîn döneminde yönetim şekli hilafet olarak devam etmiştir. Şiîler imamet adını verdikleri hilafet makamına Allah tarafından ve Ehl-i Beyt'ten seçileceğine inandıkları için halifeyi kabul etmek istememişlerdir. Bu sebeplerle başlayan mezhep çekişmeleri her dönemde olmuştur. Abbasî döneminde, Mütevekkil-Alellah'a kadar Mu'tezile, onun döneminde ise Ahmed b. Hanbel'e yakınlık gösterildi. Selçuklu Devleti tarafından da Eşarîlik ön planda tutuldu. Yani her dönem bir grubun himaye edildiğini diğer grubun dışlandığını görmekteyiz.

Karahanlılarla birlikte medrese kültürü başlamış olup Selçuklular döneminde Nizamülmülk tarafından açılan Nizamiye Medreseleri ile sürmüş ve 1795'e kadar devam etmiştir. 17. yüzyılda medrese ile tekke arasında anlaşmazlıklar olmuş ve Kâtip Çelebi'ye göre tartışmaya değmez ve ehemmiyetsiz derecededir. Medrese ekolü İslâm'daki bid'atlerden kurtulmak için tekke geleneğini ağır bir şekilde eleştirmiş ciddî fikrî tartışmalar yaşanmıştır. Hilafet ve mezhepler ayrışmasına bu konu da eklenerek ayrışmalar daha da derinleşmiştir (Gündoğdu, 1998, s. 40).

İslâm dini, kelime anlamı dine sonradan ekleme olan bid'ate cevaz vermemiştir. Allah *"Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim"* (Mâide 5/3) buyurmaktadır. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: *"Kim bizim işimizde (dinimizde) ondan olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey reddedilir"* (Buharî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17,18).

Protestanlık mezhebi kilisenin keyfi tutumu ve hurafelere karşı hareketlerden ortaya çıkmıştı. Hala mezhepler arasında ciddî problemler bulunmaktadır. Bid'at ve hurafelerin yaşandığı ortamlarda zamanla inanç ve ibadet sisteminde tuhafliklar meydana gelir. Bu nedenle aynı dine inan insanlar arasında bölünmeler hatta çatışmalar olabilir. İslâm

toplumunda da mezhep ve tarikatların fazlalığı nedeniyle birlik sağlanamadığı gibi gün geçtikçe ayrışmalar artmaktadır. Ne kadar mezhep ve tarikat varsa sanki o kadar din varmış gibi algılandığından aralarında çok ciddî manevî mesafeler bulunmaktadır. Bu şekilde İslâm birliğinin sağlanması kolay görünmemektedir.

Allah'ın, kullarına gönderdiği ilahî prensip ve kuralların herkes tarafından farklı anlaşılmasının farklı nedenleri vardır. Bu nedenler bireysel, sosyal veya politik olabilmektedir. Bireysel nedenlere başta bilgi eksikliği olmak üzere fikişsel yatkınlık ve su-i zan dâhil edilebilir. Bilgi eksikliği veya kötü niyet ile yapılan anlama çalışmaları âyetlere farklı manalar verilmesine kapı aralamıştır. İlâh kavramının çalışmaya konu edilmesinin sebebi, Kur'ân-ı Kerîm'i zaman içerisinde birbirinden farklı anlayan bu insanların hizipler oluşturarak sosyal sorun haline dönüşmesi ve daha sonra da politik amaçlar peşinde koşan kişi veya devletlerin kullanacağı aparat haline gelmesidir. Bahsedilen durumlar olmasa bile Allah'ın anlamamızı murat ettiği manaların farklı bir şekilde anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bu şekilde her geçen gün artarak sorunlar yumağı haline gelmektedir. Yalnızca Türkiye'de değil Doğu ve Batı'da da benzer sorunlar yaşanmaktadır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalar sonucunda Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ilâh kavramının zaman içinde başkalaşarak farklı etkileri olduğu anlaşılmıştır. Bunlar içinde en tehlikelisi politik anlamda kullanılmasıdır. Papazların evlenmesinin tanrı tarafından yasaklanması, papazların günahları affetme yetkisi veya Cebriyyeci Emevî halifelerinin yanlış verdiği kararlar üzerine Allah tarafından yaptırıldığını söylemesi gibi tehlikeli kullanımlar söz konusudur.

İslâm toplumunun 11. asırdan sonra güç kaybetmesine ve olumsuz anlamda bugünlere gelmemize neden olan hadiseler Batılıların Müslüman ülkelere tasallutu, fikrî işgaller ve özendirme faaliyetleridir.

İslâm toplumları, geçmişte Moğol istilaları ve uğradığı haçlı saldırıları nedeniyle yaşadığı bunalımlar sonucunda birliklerini ve kültürlerini yitirdiler. Sömürgeci Batı'nın gaddarlığından en çok Müslüman Afrika ülkeleri zarar görmüştür. Yer altı ve yer üstü kaynaklarını ellerinden alıp halklarını fakirleştirerek Hristiyanlaştırmışlardır. Ülkelerdeki istikrarsızlıkları soykırımlar takip etmiş ve halklar direnecek güç bulamamışlardır. Huzur ortamı kaybolan İslâm dünyası Avrupa devletlerine karşı ilmî üstünlüğünü kaybederek el açacak durumlara gelmiştir. Reform ve Rönesans insanlık için belki bazı iyilikler getirmiştir. Ama sömürgecilik gibi vahşî bir anlayışı da insanlığın kalbine hançer gibi saplamıştır. Sözüm ona uygarlık medeniyeti bir düzensizliği ortadan kaldırmak isterken gittikçe artan ve

sonu belli olmayan yeni bir düzensizliğe kapı aralamıştır. Hem de bunları adalet, özgürlük ve hümanizm ideolojisi adına yapmıştır. Müslüman nüfusunun yoğun olduğu Asya ve Afrika kıtaları sadece toprak istilasına değil fikrî istilaya da uğradı. Halkları kendi dinlerinden koparıp kurtuluş reçetesi olarak da sapkın fikirleri dayatıp siyasî ve dinî propagandalarını yapmaktadırlar. Klasik Batı sistemi, önce fitne sokmak yöntemiyle toplumları zayıflatıp ardından işgal ederek fakirleştirip daha sonra da özgürlük vaadi ile maddî ve manevî bağlılık biatı üzerine kuruludur. İşin en acı tarafı bunların hepsini aynı dine inanan ve aynı kibleye yönelen insanları çarpıştırarak yapmaktadır (Karadaş, 2016, ss. 24-30).

Bilgisiz ve şuursuz insanların yoğun olduğu toplumlarda herhangi alanda olursa olsun ilerleme kaydedilmesi neredeyse yok denecek kadar azdır. Hele ki dinî ve ilmî konularda imkânsızdır. Bazı insanlar kabul ettiği dininin kurallarını bilmeden, taklit üzerine ve kulaktan dolma bilgilerle yaşamaktadırlar. Gaflet ve cehalet içinde yaşanan bir dinin, insanları Allah'ın gösterdiği istikamete götürmesi mümkün değildir. Nesilden nesile aktarılan ve gelenek olduğu üzere yaşayan Müslümanlar oryantalistlerin taarruzuna karşı müdafaa yapamazlar. Toprak ve fikir istilaları bu tarz insanların yardım ve iş birlikleri sayesinde kolaylaşmıştır. Müslüman ülkeler bu istilalar sonucunda ekonomik ve askeri yönden zayıflayarak karşı koyamaz duruma gelmiştir. Bu nedenle siyasî ve askerî olarak güç kaybeden Müslümanların itikadlarını bozmak daha kolay hale gelmiş, duygularını ve bilinçlerini dejenerasyona uğratarak taklit ve özentî yoluyla kendilerine benzetmişlerdir. Bu durumlar ilhâda uğramış inançlar ile yaşayan toplumların kaçınılmaz sonudur. Batılılar, yozlaştırdığı zihinleri emellerinde kullanmakla yetinmeyip onların millî ve manevî duygularına tam anlamıyla sırt çevirecekleri çalışmalar yaparak kendi geleceklerini garanti almanın planlarını yapmaktadırlar (Kartal, 2022, ss. 37-38).

Batılılar sanki İslâmiyet olduğu için dünyadaki karmaşa varmış gibi aksettirmektedirler. Oysaki İslâmiyet bu bozuk düzeni kaldırıp yerine insanın şeref ve haysiyetine yaraşır şekilde bir düzen kurmuştur. Bu nedenle insanı eşrefî mahluk-yaratılanların en şerefliisi olarak nitelendirmiştir. Zihinlerinde oluşturdukları bir sanal âlem içinde debelenip durmaktadırlar. Sanal âlem yerine Yaratanın saran âlemi ile ilgilenseler hem kendileri için hem de insanlık için büyük katkı sağlamış olurlar.

İslâm dünyasını, adam öldüren, cahil ve barbar olarak nitelendiren Batı dünyası, modern silahlarla sürekli adam öldüren devletlerini modern barbar ilan edememişlerdir, ki onlardan da bu adaleti beklememek gerekir. Çünkü adalet İslâmiyet'in bir şiarıdır.

İslâm'ı bilimin ve teknolojik gelişmelerin önünde engel olarak gören bir kesim her zaman olmuştur. Dinler insanların hayatlarını kolaylaştıracak robot ve makine gibi araçların, devletlerin güvenliklerini sağlayacağı silah ve diğer teknolojik unsurların kullanılmasını yasaklamamıştır. Batı'nın gelişmesini örnek göstererek dinin aslından meyletmeye teşebbüs edenlerin bilmesi gereken, Doğu'ya ve Batı'ya bakmadan Yüce Allah'ın emrettiği istikamette samimi ve kararlı bir şekilde yürümektir. İnsanları bilim, güvenlik, ekonomi ve teknoloji gibi sosyal ve askerî alanda ileriye götüren de geride kalmasını sağlayan da dinler değildir. İnsanlar, İslâm'ın özüne yaraşır bir şekilde yaşamaları ve düşüncelerini daima bu doğrultuda uygulamaları halinde refah ve huzur içinde olacaklardır.

Türkiye'de inançsız insan sayısı Batı'daki kadar olmasa da artmaktadır. Ateist Derneğinin internet sitesinde, 2008-2018 yılları baz alınarak yapılan araştırmaya göre 10 yıllık zaman aralığında inançsızların üç kat arttığı belirtilmektedir. Bu durumun sebepleri araştırılarak gelecek nesillerimizi koruma altına almamız gerekmektedir. Çünkü kalbi ve beyni manevî istilaya uğramış insanların geri döndürülmesi zordur. Gittikçe inançsızlaşma sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz teknolojinin yaygınlaşmasıdır. Bilgilerin yayılım hızı ve ulaştığı alan düşünülürse hadiseyi kavramak daha kolay olur. Freud, korkunun esrarengiz odaklardan kaynaklandığını, bilim ilerledikçe de korkunun sanal olduğu ortaya çıkacağını ve dinî inançlara da ihtiyaç olmayacağını söylemiştir (Freud, 1995, s. 205). Bunun yansımalarını kısmen görmekteyiz. Ancak bunun tersi de olabilir. Bilimin ilerlemesi ile inanmayanlar için Allah'ın varlığı daha da aşikâr olabilir. Çünkü insanın yaratılışına en uygun din İslâm'dır. İnsanoğlu hiç inanmasa bile Allah'ın kevnî âyetlerine bakıp tefekkür ederek inanabilir. Bunun örnekleri çoktur.

Ateistlikle, yıldız falcılığı ve sihirbazlıkla suçlanıp diri diri yakılarak öldürülen İtalyan filozof Rahip Vanini,

Tanrı kendisinin hem ilkesi, hem sonucudur, ikisinin de babasıdır, ne birine, ne de ötekisine ihtiyacı yoktur; zamana girmeden ilksiz, hiçbir yerde olmadığı halde her yerde hazırdır. O'nun için ne geçmiş, ne de gelecek vardır; her yerde ve her şeyin dışındadır, her şeyi yönetir, her şeyi o yaratmıştır, hiç değişmez, bölünmez olarak sonsuzdur; gücü isteğidir.” demiştir (Voltaire, 2001, ss. 67-68).

Bu hadise aslında insanoğlunun tefekkür ederek tek, hiç birşeye ihtiyacı olmayan, her zaman yaratmaya kâdir, ezelî ve ebedî bir yaratıcının olduğuna aklen ulaşabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak, insan ne kadar akıllı olursa olsun Ebu Cehil gibi inat ve ön kabul ile düşünürse ilahî İslâmiyet'e karşıtlığı sona ermeyecektir.

4. SONUÇ

İlhâd ve mülhid kavramlarının ilk olarak ne zaman kullanıldığına dair kesin bir veri olmadığı anlaşılmıştır. Ancak ilhâdî hareketler İslâm'ın ilk dönemlerinde başlamıştır. İlhâd, ilerleyen zamanlarda -özellikle Osmanlı döneminde- zenadika kelimesiyle birlikte kullanılır olmuştur. İlhâd kelimesi zenadika kelimesine göre daha az bilinen ve kullanılan kelimedir. Dolayısıyla zenadika ismi ile yapılan çalışmalar ilhâd ismi ile yapılan çalışmalara göre daha çoktur. Kelimeler farklı olsa da hemen hemen aynı anlamda kullanılmışlardır. Her iki kelime aslında akaide dair bozukluklar nedeniyle kullanılmışsa da kimi zaman siyasî amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Özellikle mezhep mensuplarının kendisi dışındaki gruplara tâbi olan insanları çeşitli konularda ilhâd ile suçlaması aralarındaki çekişmenin artmasına ve ilhâd kavramının boyut değiştirmesine neden olmuştur. Her ne kadar boyut değişse de ana teması aynıdır. Zaman içinde farklı anlamlar verilse de ıstılahî olarak hemen hemen tüm müfessirlere göre ilhâd, “haktan, doğruluktan ve gerçekten” sapmak demektir. Kısaca ilhâd; peygamberlerin getirmiş olduğu hakikatleri, başta yaratıcı olan Allah'ı, peygamberleri, melekleri, kitapları, ahireti, kaza ve kaderi inkâr etmek, hak dinleri reddetmek, âyetlerin tamamını veya bir kısmını kabul etmemek, ayetleri tahrîf etmek, onları eksiltmek-artırmak ya da anlamlarını çarpıtmaktır. Bunun yanında Allah'ın isim ve sıfatlarını kabul etmemek, yanlış yorumlamak, değiştirmek, peygamberlere olumsuz özellikler atfetmek gibi günahları da içermektedir. İlhâdın diğer dillerdeki karşılıklarından birisi ateizmdir. Ateizm sadece tanrıtanımazlık demektir. Oysaki ilhâda saptıran yollardan sadece bir tanesidir. Küfür, şirk ve inkâr da ilhâda saptıran şeylerdir. Ama şirk sadece ortak koşmak, küfür Allah'ı kabul etmemektir. İnkâr ise nankörlük etmek demektir. Yani bilerek inanmamaktır. Tanımlardan anlaşılacağı üzere şirk, inkâr veya küfür, ilhâda göre daha dar kapsamlıdır.

Allah'ın varlığını birliğini isim ve sıfatlarını değiştirmek özellik atfetmek ya da eksilmek de ilhâddır. Peygamberleri inkâr etmek başka sıfatlar yüklemek veya sıfatlarını geçersiz saymak, melekleri, kitapları, ahiret gününü reddetmek de ilhâddır. Âyetleri bir başka âyetle değiştirmek yani tebdîl etmek, özünü koruyarak şeklen değişiklik yapmak yani tağyîr ve özünü de bozarak değişiklik yapmak anlamına gelen tahrîf kelimesinin de ilhâdî yaklaşımlar olduğu ortaya konulmuştur.

Allah'ın isimlerini değiştirerek edindikleri sahte ilahlara veren inkârcıların düşmüş olduğu sapıklığa rağbet edilmemesi emredilmiştir. Bu emir, isimlerin değiştirilmesi özelinde Allah'ın uluhuyyetine uygun olmayan ve şanına layık olmayan her türlü vasıflandırmayı

kapsamaktadır. Allah’a, el-Halîk sıfatı varken yaratamayacağı şeylerin olması, el-Basîr sıfatı varken göremeyeceği şeylerin olması, el-Kerîm sıfatı varken cimri olması, el-Muîd sıfatı varken yeniden diriltemeyeceği, el-Evvel sıfatı varken öncesinin olmadığı, el-Vâhid sıfatı varken benzerinin olduğu, çocuğunun olduğu gibi olumsuzluklar atfedilemez. Allah’ın isimleri tevkîfidir, yani kendisi bu isimlerle dua edilmesini emretmiştir. İlhâddan uzak durmak için ona dua ederken tevhid inancına uygun ve şanına layık şekilde dua edilmesi belirlenmiştir.

İnsanı ilhâda düşüren meselelerin başında bilgi eksikliği ve İslâmiyet’i hayatın merkezine koymadan yaşamak gelmektedir. İnsanın ilhâda düşmesi için bazen küçük bir manevî boşluğa düşmesi yeterli olabilir. Bu nedenle bir Müslümanın daima bilgili ve teyakkuzda olması gerektiği anlaşılmıştır.

Çalışmada incelediğimiz âyetler veya örnekler bağlamında ilhâdın genel olarak inanç eksiklikleri ve inkâr nedeniyle olduğu belirlenmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’i ve hadîs-i şerîfleri anlama ve tatbik etme konusunda bazı Müslümanlar arasında yorumdan kaynaklanan farklılıklar bulunmaktadır. Müslümanların âyetleri bağlı bulunduğu mezhep aidiyetine göre yorumlamaları nedeniyle yeni fikirler ve yeni tefsir ekolleri doğmuştur. Bunun sonucu olarak Müslümanlar arasında tefrika derinleşmiştir. Bu kadar tefsir ekolünün doğmuş olması zenginlik gibi görünse de aslında ana kütleden ayrılan birer parça konumundadır. Çünkü bu ekollerin doğması bir gelişmeye matuf olmayıp bazıları tamamen bozgunculuk yapmak üzerine kurulmuşlardır. İslâmiyet’in temeline dinamit koymak isteyen mülhidler de her fırsatı değerlendirmektedirler. Bu kimselerin bazıları İslâm’ın bilim ile çatıştığını, aslında bilim ile herşeyin açıklanabileceğini, bazıları akli ön plana çıkararak aklımızla her sonuca ulaşabileceğimizi söyleyerek bazıları da vahyi minimize ederek sünnet ve hadisi ekarte etme peşindedirler. Bu konuda “Kur’ân Bize Yeter” slogancıları ifsad bayrağını en hızlı koşturan gruptur. Bu söylem en kuvvetli âlimler tarafından bile söylenmemiştir. Sinsice planlanarak bulunan bu slogan özellikle genç nüfusu çok olan ülkelerde kolay karşılık bulacaktır. Slogan, muhatabına senin de aklın var başkasının yardımına ihtiyacın yok hissi vererek iltifat edip bilhassa Müslüman gençlerin Peygamberi ile arasını açmaya yöneliktir. Sahâbeden bize miras kalan sünnet ve hadislere güvenmiyorum demek yerinde değildir. Doğrusu onları okuyup anlamaktır, en azından anlamaya çalışmaktır. Okuma alışkanlığı neredeyse hiç olmayan ve sloganın cazibesine kapılarak fikir üreten kimse büyük bir ihtimalle ilhâda düşecektir. İnanmayan bir toplum için yapılacak fazla bir şey yok ama elimizden kayıp giden gençliğimizin sıkıntılarına çabucak çözüm bulmak gerekmektedir. Müslümanları hadis ve

sünnete şüphe ile baktıranların sonraki hedefinin Kur'ân-ı Kerîm'e şüphe ile baktırmak olduğunu söylemek mümkündür.

Bir âyetin anlaşılması için zahirî anlamı ile birlikte tefsirlere bakmak gerekmektedir. Hz. Muhammed'in davranışları Kur'ân-ı Kerîm'e aykırı olamayacağından onu anlamak için başka yok yoktur. Sünneti ve hadisleri Kur'ân'dan kopararak yorumlamanın ve sahih hadislerin tersine amel işlemenin ilhâdın tanımını içerisine girdiği ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada ilhâda neden olan fiiler âyetler ve hadisler yardımıyla değerlendirilmiştir. İlhâda konu olan düşünce ve eylemler bilerek, isteyerek, bir fayda sağlamak amacıyla ve ifsad etmek içindir. Âyetler bilerek yalanlanmıştır, bilerek değiştirilmiştir. Peygamberleri, olan şeyleri gözleri görmekteyken yalanlamışlardır. Akıllarına güvenerek peygamberi ve vahyi reddetmişlerdir. Bilerek şirk koşmuşlardır. İnatları nedeniyle melekleri ve ahiret gününü kabul etmemişlerdir. Bunlar herhalükarda ilhâdî düşüncelerdir.

Bazı âyetlerin yorumlanmasında, kasıtlı olarak doğrudan ve haktan sapmak maksadıyla bozgunculuk yapma veya âyetin anlamında değişiklik meydana getirme isteği bulunmamaktadır. Karşı görüş sahiplerinin, ayın yarılması hadisesinde olduğu gibi kendi menfaatlerine uygunluğunu gözetmeden ve art niyet olmaksızın farklı delillerle âyetlere başka anlamlar vermeleri kanaatimizce ilhâda düşüren bir davranış değildir.

5. KAYNAKLAR

- Acarkan, İ. (1992). *Sorularla aranan gerçek*, Vural Yayın-Dağıtım.
- Ateizm Derneği. (2023, Ocak 20). <https://www.ateizmdernegi.org.tr/blog/2021/03/13/turkiyedeki-inanc-inancsizlik-haritasi/>
- Bahadır, A. (2015). *Gençlik, din ve değerler psikolojisi*, (H. Hökelekli, Ed.). DEM Yayınları.
- Baysal, S. (2015). Tanımları üzerinden tefsir ilminin mahiyetine ilişkin bir değerlendirme. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 18(47), <https://doi.org/10.15745/da.56141>
- Bedevî, A. (1993). *Min Târîhi 'l-ilhâd fî 'l-İslâm*, Sîna li'n-Neşri.
- Binol, A. (2021). *Kur'an'a göre tezekki bireyin ahlâki gelişimi*, İlâhiyât Yayınları.
- Birişik, A. (2011). “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2011, s.281.
- Bolay, S. (2018). *Felsefe doktrinleri ve terimler sözlüğü*, Atlas Yayınları.
- Cerrahoğlu, İ. (1986). *İlhâd kelimesinin anlamı ve memleketimizdeki ilhad hareketleri*. (2023, Ocak 31), Tek-Dav İslâmî Araştırmalar Dergisi. <https://www.islamiarastirmalar.com/magazine/tr-ilhad-kelimesinin-anlamI-ve-memleketimizdeki-ilhad-hareketleri-673.html?page=archive>
- Cerrahoğlu, İ. (1996). *Tefsir tarihi*, Fecr Yayınevi.
- Cerrahoğlu, İ. (2004). *Tefsir usulü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2016). *Kelam*, (Ş. A. Düzgün, Ed.). Kelam, Grafiker Yayınları.
- Çetin, R. (2016). *Kelam*, (Ş. A. Düzgün, Ed.). Kelam, Grafiker Yayınları.
- Demirci, M. (2015). *Tefsir usulü* İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Derveze, M. (1963). *et-Tefsîru 'l-hadîs*, Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye.
- Doğrul, Ö.R. (1955). *Tanrı buyruğu*, İstanbul, Bilgi Basım ve Yayınevi.
- Dûrî, A. (1991). “Bağdat”, *Türkiye diyanet vakfı islam ansiklopedisi*, C:4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 432.
- Düzgün, Ş. A. (2016). *Kelam*. (Ş. A. Düzgün, Ed.). Grafiker Yayınları.
- Gündoğar, H. (2019). *İslâm Düşüncesinde Ateizm Eleştirisi*. (C. Erdemci, F. Aygün, S. Can ve M. Sancar, Ed.). Elis Yayınları.

- Fîrûzâbâdî, Y. (2005). *Kâmusu'l-muhît*, Müessesetü'r-Risaleti li't-Tabâ'ati ve'n-Neşri ve't-Tevzi'.
- Freud, S. (1995) *Uygarlık toplum ve din*, (S. Budak, Çev.), Öteki Yayınları.
- Gökberk, M. (2004). *Felsefe tarihi*, Remzi Kitabevi.
- Grousset, Rene. (1999). *Bozkır imparatorluğu*, (M. R. Uzman, Çev), Ötüken Neşriyat. (1939).
- Gündoğdu, C. (1998). XVII. yüzyılda tekke medrese münasebetleri açısından Sivâsîler-Kadızadeliler mücadelesi. *İLAM Araştırma Dergisi* (3/1).40.
- Hatiboğlu, İ, “Selmân-ı Fârisî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 441.
- Hökelekli, H. (2020). *Din psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbnü'l-'Arabî, E. (2003). *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l kütübi'l-'ilmiyye.
- İbn Cüzey, K. (1995). *et-Teshîl li 'ulûmi't-tenzîl*, Şirketü Dâru'l Ergam İbnü Ebî'l-Ergami.
- İbn Hişam, A. (1955). *Sîret-i İbni Hişâm tercemesi*, (Ege. H, Çev.), Kahraman Yayınevi.
- İbn Kesîr, İ. (1999). *Tefsîrul-Kur'âni'l-azîm*, (S. M. Selame, Çev.), Daru Tayyibe.
- İbn Manzûr, C. (1993). *Lisânü'l-'Arab*, Dâru's-Sadr.
- İsfahânî, Râgıb. (1991). *Kitabu'l-mufredâti fî ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem.
- Kandemir, M. Y. (2018). *Hadis karşıtları ne yapmak istiyor?*, (Tahlil Yayınları).
- Karaalp, C. (2017). *Türkçe meâllerde kavram çevirileri sorunu “salât” kavramı örneği*, [Basılmamış doktora tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Karadağ, C. (2016), *Çağdaş islâm düşünürleri*, Ensar Yayıncılık.
- Karaman, H., Çağrııcı, M., Dönmez, İ. K., ve Gümüş, S. (2017). *Kur'ân yolu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karlığa, B. (1985). İslam düşüncesinin doğuşunu etkileyen sosyo-politik, kültürel ve ekonomik nedenler. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (3), 187-189.
- Kartal, H. (2022). *Ateistlere cevaplar*, Akasya Yayınları.
- Kılıç, İ (2020). Üslubu'l-Kur'ân açısından inşikâk-ı kamer hadisesi. *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8/1), 252-253.

- Kırca, C. (2014). *Kur'ân'ı anlama sorunları ve yöntemleri*. (2023, Ocak 31), Bilimname, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilimname/issue/3498/47531>
- Kurt, A.O., Aykıt, D.A. (2021), *Dinler tarihi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kurt, F. (2019). *Modern Çağın İnanç Sorunları*, (F. Kurt, Ed.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Mâtürîdî, E. (2005). *Te'vîlâtü ehlis'-sünneti*, Dâru'l Kitabi'l-'İlmiyyeti.
- Nevevî, Z. (2018). *Riyâzü's-sâlihîn*, (Yaşar Kandemir, Lütü Çakan, Raşit Küçük, Çev.), Erkam Yayınları.
- Ocak, H. (2017). *İslam Felsefesi*, (Erdoğan, İ. ve Demirpolat, E, Ed.). Lisans Yayınları.
- Okumuş, E. (2015). *Toplumsal değişme ve din*, İnsan Yayınları.
- Okumuş, N. K. (2019). *İslâm düşüncesinde ateizm eleştirisi*, (C. Erdemci, F. Aygün, S. Can ve M. Sancar, Ed). Elis Yayınları.
- Özdemir, M. (2019). *Modern çağın inanç sorunları*, (F. Kurt, Ed.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Özden, Ö., Elmalı, O. (2016). *Yeniçağ felsefesi tarihi*, Arı Sanat Yayınları.
- Özler, M. (2016). *Kelam*, (Ş. A. Düzgün, Ed.). Grafiker Yayınları.
- Öztürk, M. (2001). Tefsîr-te'vil karşıtlığının tarihsel ve epistemolojik kökeni, *Tek-Dav İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 14(1), 78-79, 31 Ocak 2023.
- Peker, H. (2014). *Din sosyolojisi*, Çamlıca Yayınları.
- Râzî, F. (1999). *Tefsîr-i- kebîr*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Sâbûnî, M. (1997). *Saffetü't-tefâsir*, Dâru's-Sâbûnî.
- Sâbûnî, M. (2010). *et-Tibyân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Yasin Yayıncılık.
- Semerkindî, L. (1993). *Bahrü'l-'ulûm*, Dâru'l Kütübü'l 'İlmiyye.
- Sarıçam, İ. (2002). *Hız. Muhammed ve evrensel mesajı*, DİB Yayınları.
- Sarıçam, İ. ve Erşahin, S. (2016). *İslâm medeniyeti tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sinanoğlu, M. "İlhâd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:22, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, İstanbul 2009, s. 441.
- Süyûtî, C. (1974). *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-'Âmmeti li'l-kitâb.
- Şevkânî, M. (1993). *Fethu'l-kadîr*, Dâru İbn Kesîr.
- Şimşek, S. (2016). *Kur'ân'ın anlaşılmasında iki mesele*, Kitap Dünyası Yayınları.

- Şimşek, S. (2017). *Günümüz tefsir problemleri*, Hikmetevi Yayınları.
- Taberî, C. (1996). *Taberî tefsîri tercüme*, (H. Karakaya, K. Aytekin, Çev.), Hisar Yayınevi. (1978).
- Taberî, C. (2001). *Câmi‘u’l-Beyân fî te‘vîli ayi’l-Kur‘ân*, (A. Türki, Çev.), Dârü Hacer.
- Topaloğlu, B. (2015). *Te‘vilatü’l-Kur‘an tercümesi*, (Yavuz, Y.Ş, Ed.). Ensar Neşriyat.
- Toraman, R. (2005). *Kur‘ân’da salât kavramı*, [Basılmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi.
- Türcan, S. (2021). *Rivâyet tefsiri geleneğinin dönüşümü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünal, S. (2001) “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, ss.14-21.
- Voltaire, F. (2001). *MEB yayınları Batı klasikleri felsefe sözlüğü 1. Cilt.*, Serler Matbaacılık.
- Yaşaroğlu, M. K., (2006). “Namaz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.350.
- Yazır, M. H. (2022). *Hak dini Kur‘ân dili*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yavuz, Y.Ş. (2022). “Kıdem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2022, s.393.
- Yeşilyurt, T. (2016). *Kelam*. (Ş. A. Düzgün, Ed.). Grafiker Yayınları.
- Zehebî, H. (1961-62). *et-Tefsir ve’l müfessirûn*, Mektebetü Vehbe.*
- Zehebî, M. (2017). *Tefsir ve hadiste israiliyyat*, (E. Yıldırım, Çev.), OTTO Yayınları.
- Zemahşerî, K. (1986). *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmizi’t-tenzîl*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî.
- Zerkeşî. B. (1958). *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur‘ân*, Dâru’l-İhyai’l Kütübi’l- ‘Arabiyye.
- Zühayli, V. (1991). *et-Tefsîrû’l-münîr*, Dâru’l-Fikri’l Muasır.
- *-*et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*. Müfessirlerin izlediği metotlarla ilgili ilk kapsamlı çalışma olup (Kahire 1381/1961-62, 1976, 1985, 1989, 1995, 2003; Beyrut 1976, 1987, ts.) aslı müellifin İlahiyat Fakültesi’nde 1946 yılında hazırladığı doktora tezine dayanmaktadır. (Mertoğlu, M. "Zehebî, Muhammed Hüseyin", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zehebi-muhammed-huseyin> (30.01.2023).

Mustafa Mutlu HALICI

Yüksek Lisans Tezi

YOZGAT 2023

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**